

En undersökning
OM LÄRARES erfarenheter
av och uppfattningar
kring undervisning
OM FÖRINTELSEN

av Anders Lange

Studien är gjord på uppdrag av Forum för levande historia. Den kan laddas ned eller beställas på www.levandehistoria.se

Författare: Anders Lange

Grafisk design: Direktör Wigg Reklambyrå
Tryck: Elanders Gotab 2008

Forum för levande historia
Stora Nygatan 10–12
Box 2123, 103 13 Stockholm

Tel: 08-723 87 50
Fax: 08-723 87 59

info@levandehistoria.se
www.levandehistoria.se

ISBN: 978-91-977117-9-1

© Forum för levande historia 2008

Forum för levande historia

Med historien som utgångspunkt undersöker vi processer i vår samtid som kan leda till intolerans och övergrepp. Vi utgår från fakta om Förintelsen och andra folkmord, men också från händelser i Sverige. Genom utbildning, kultur och diskussioner arbetar Forum för levande historia för att stärka demokratin och öka insikten om alla människors lika värde.

Innehåll

Forum för levande historia	3	3.6 Uppfattningar om och erfarenheter av undervisning kring Förintelsen	46
Förord	7	Samtliga svarande	46
1 Bakgrund	8	Lärare som undervisar om Förintelsen	48
<hr/>			
2 Population, urval, datainsamling och bortfall	10	3.7 Kunskaper om Förintelsen	58
<hr/>			
2.1 Population och urval	10	Undervisning om romernas situation under Förintelsen	67
2.2 Frågeformulär och datainsamling	12	Är det viktigt att undervisa om svensk rasbiologi, rashygien och arvshygien?	69
2.3 Bortfall	13		
3 Resultat	16	4 Sammanfattning	78
<hr/>			
3.1 Respondenterna	16	4.1 Sammanfattade resultat i punktform	78
3.2 Uppfattningar om skolan och arbetsmiljön	18	Population, urval, datainsamling och bortfall	78
3.3 Den etniska mångfalden i skolorna, utsatthet för rasistisk m.m. propaganda samt förekomst av etniska konflikter, rasism och främlingsfientlighet	22	Uppfattningar om den etniska mångfalden m.m. i skolorna	80
3.4 Uppfattningar om och förhållningssätt till "det mångkulturella samhället"	24	Förhållningssätt till det "mångkulturella" samhället	80
3.5 Kännedom om Förintelsen i ett historiskt ålder-kohort-period -perspektiv	35	Uppfattningar om och erfarenheter av undervisning om Förintelsen	80
Perioden 1954-1970 (Den äldsta ålderskohorten var mellan 20 och 25 år gamla)	39	Av det ovan sagda kan man dra följande slutsatser när det gäller undervisning om Förintelsen och besläktade teman:	82
Perioden 1967-1977 (55-60-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)	40		
Perioden 1973-1987 (45-54-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)	41		
Perioden 1983-1997 (35-44-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)	43		
Perioden 1993-2006 (26-34-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)	45		
		Bilagor	83
		<hr/>	
		Bilaga 1: Frågeformulär med inskrivna svarsprocent (vägda data)	84
		Bilaga 2: Jämförelse mellan 1998 och 2007 års lärarunder sökningar	93
		Bilaga 3: Kalibreringsrapport	101

Anders Lange är fil. dr. i psykologi, docent i pedagogik och pedagogisk psykologi samt professor emeritus i internationell migration och etniska relationer vid Stockholms universitet. Han har nästan 30 års erfarenhet av forskning om bl. a. attityder och värderingar och är knuten till Forum för levande historia som vetenskaplig rådgivare inom det samhällsvetenskapliga området.

Förord

Forum för levande historia är en myndighet som med utgångspunkt i Förintelsen och andra brott mot mänskligheten arbetar med demokrati- och toleransfrågor baserat på de grundläggande värderingarna att alla människor är lika värda. Det är ett uppdrag som kräver långsiktighet och kontinuitet. Att värna demokratin, förebygga fördomar och motverka intolerans tar tid och är ett ständigt pågående arbete. Unga generationer växer upp och nya elever ska få kunskap om de grundläggande värderingarna och inspireras att tillägna sig dem. Lärarna har ett stort ansvar i detta arbete.

Som komplement till den reguljära lärarutbildningen och fortbildningarna erbjuder Forum för levande historia sedan länge pedagogiska verktyg och ämnesöverskridande elevmaterial som lärare kan använda för att diskutera värdegrundsfrågor ur både ett historiskt och nutida perspektiv. Men både lärarutbildningen och Forum för levande historia kan alltid bli bättre. För att utveckla verksamheten har vi i denna studie kartlagt vilka erfarenheter den svenska lärarkåren har av undervisning om Förintelsen och deras kunskaper i ämnet. För oss är det alltid viktigt att lyssna på lärarna och ta in deras perspektiv.

Kartläggningen *En undersökning om lärares erfarenheter av och uppfattningar kring undervisning om Förintelsen* visar att lärare generellt ser undervisning om Förintelsen som mycket viktig och att ämnet fungerar som en ingång till en bredare diskussion om etiska och moraliska frågeställningar. Det är glädjande att konstatera att eleverna bedöms vara motiverade till undervisning om Förintelsen och att en befarad "trötthet" på Förintelsen endast märks i ringa omfattning. En slutsats vi kan dra av studien är att lärare bör uppmuntras att

vidareutbilda sig när det gäller Förintelsen, folk mord och andra brott mot mänskligheten för att bättre kunna arbeta med värdegrundsfrågor och skolans demokratiska uppdrag. Vi kan också konstatera att många lärare fått en mycket begränsad utbildning i ämnet.

Förutom frågor relaterade till Förintelsen ingick frågeställningar om romer och rasbiologi samt olika samhällsföreteelser. Syftet har varit att skapa en bredare och djupare bakgrund för analys. Även ett antal frågor ställda av Integrations- och jämställdhetsdepartementet rörande "hedersrelaterat förtryck" fanns med i enkäten. Resultaten av dessa frågor utgör en separat del av studien och kommer att presenteras av Integrations- och jämställdhetsdepartementet i en särskild rapport.

Avslutningsvis är det viktigt att understryka att kartläggningen inte bara är en svensk angelägenhet. Ursprunget till lärarenkäten är ett initiativ inom samarbetsorganisationen *Task Force For International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (ITF)*. Flera av de 25 medlemsländerna planerar att genomföra liknande nationella attitydundersökningar om lärares erfarenheter av undervisning om Förintelsen. Sverige är först ut. När fler undersökningar från andra länder har genomförts kan jämförelser göras och analyser både breddas och fördjupas.

Stockholm, augusti 2008

Eskil Franck

Överintendent, Forum för levande historia

I Bakgrund

År 2005 började man inom den internationella organisationen Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (ITF) diskutera nödvändigheten av en jämförande internationell undersökning med syftet att kartlägga förekomsten av motstånd mot undervisning och lärande om Förintelsen. En sådan undersökning skulle även belysa orsakerna till sådant motstånd. En arbetsgrupp inom ITF tillsattes med uppdraget att planera undersökningen. Uppgiften att framställa ett utkast till ett frågeformulär för undersökningen tillföll Sverige.

Utkastet, som arbetats fram av svenska forskare i samarbete med Forum för levande historia presenterades för ITF i oktober 2005. Frågeformuläret vände sig till lärare i grundskolan och gymnasiet. Man diskuterade även möjligheten att genomföra en liknande undersökning bland skolelever.

Undersökningens huvudmål var att kartlägga om, och i vilken utsträckning, attityder hos olika aktörer inom skolan – lärare, skolledning, elever, föräldrar – skapar och vidmakthåller motstånd mot att undervisa och lära om Förintelsen. Ett sådant motstånd, som ”anekdotiskt” rapporterats från vissa länder, äventyrar ansträngningarna att med hjälp av undervisning och kunskapsinhämtning skapa förståelse för en historisk händelse av största vikt samt, på längre sikt, motverka de krafter i samhället som gör en sådan händelse möjlig.

Frågeformuläret täckte även andra relevanta faktorer som hur mycket tid lärarna använder till att undervisa om Förintelsen, vilken utbildning de fått på området, tillgänglighet av undervisningsmaterial samt lärarnas egna kunskaper om ämnet. Frågeformuläret omfattade följande teman:

- lärarnas utbildning med avseende på Förintelsen
- lärarnas egna attityder till ämnet
- tid som ägnas åt undervisning om Förintelsen
- hur viktigt lärarna anser att ämnet är
- lärarnas egna kunskaper om Förintelsen
- lärarnas uppfattningar om attityder bland kollegor, skolledning samt elever och deras föräldrar till undervisning om ämnet
- lärarnas bedömningar av hur olika externa faktorer – som skuldproblematik, konflikter i relevanta geopolitiska områden, konkurrens från andra ämnen och så vidare – inverkar på undervisning om Förintelsen
- påverkan från yttre faktorer, som t.ex. skuldproblematik, konkurrerande ämnen o.s.v.

Tanken var att man genom att undersöka dessa faktorer skulle få en bättre bild av hur lärarna uppfattar undervisningen om Förintelsen, vilka hinder de identifierar och hur dessa olika perceptioner, uppfattningar och bedömningar växelverkar med varandra. Detta skulle i sin tur göra det möjligt för ITF att med ett bättre empiriskt underlag försöka undanröja hinder och bedöma omfattningen av vissa problem i relation till andra. En internationell jämförelse av resultaten från undersökningarna skulle göra det möjligt att tackla vissa problem genom gemensamma projekt bland de medlemsländer som visade sig ha erfart likartade svårigheter. Det ansågs viktigt att understryka att undersökningarnas syfte *inte* var att jämföra medlemsländer med avseende på framgångar respektive brister när det gäller undervisning om Förintelsen.

Undertecknad övertog ansvaret för genomförandet av undersökningen i december 2005.¹ En detaljerad plan för den internationella jämförande undersökningen utarbetades och presenterades för ITF under 2006. Ett centralt förslag i planen innebar att huvuddelen av logistiken för undersökningen – tryckning av frågeformulär, distribution till deltagande länder, skanning av ifyllda formulär och framställning av en datafil med resultaten – skulle skötas av Statistiska centralbyrån (SCB) i Sverige. Kostnaden för denna centralisering av logistiken – som var nödvändig för säkerställande av undersökningens kvalitet – föreslogs belasta ITF:s budget.

Det visade sig emellertid svårt att förankra detta upplägg av projektet inom ITF, främst på grund av att kostnaderna ansågs vara alltför höga. Efter upprepade diskussioner inom ITF under 2006 lades det internationella jämförande projektet på hyllan. Forum för levande historia beslutade därefter att genomföra den svenska undersökningen oberoende av det internationella projektets öden.

Frågeformuläret omarbetades på ett ganska omfattande sätt. En del av omarbetningen sammanhänger med två uppdrag som Forum för levande historia fått från regeringen. Det ena handlade om att uppmärksamma den svenska rasbiologins historia, sammanställa en forskningsöversikt på området och undersöka kunskaperna om företeelsen. Det andra uppdraget rörde "antiziganism" och romernas situation under Förintelsen, men även i dagens Sverige. Forum för levande historia ansåg att lärarundersökningen var ett bra tillfälle att få insikter i lärarnas uppfattningar och kunskaper om dessa frågor och frågeformuläret

kompletterades därför med två block av frågor.

När man gör en så stor undersökning kring 2-3 avgränsade teman är det viktigt att resultaten med avseende på dessa teman kan relateras till andra kännetecken hos respondenterna. Det vanliga förfaringsättet är att så kallade "bakgrundsvariabler" – kön, ålder, vistelseregion med mera – används för detta ändamål. I själva verket kan sådana kännetecken ses som så kallade "markörvariabler", det vill säga egenskaper som markerar eller representerar andra, mer svåråtkomliga kännetecken. "Ålder" är till exempel en mycket komplex bio-psyko-social egenskap och det antal år som betecknar den biologiska åldern (alternativt ett åldersintervall) säger väldigt litet om denna komplexa egenskap. Även om man finner ett statistiskt säkerställt samband mellan biologisk ålder och en tendens att svara på ett visst sätt på en viss fråga i undersökningen, är det svårt att hävda att detta samband förklarar denna tendens på ett intressant sätt. Liknande resonemang gäller den vanliga "bakgrundsvariabeln" kön. Beroende på undersökningens tema kan andra, "inre" kännetecken hos respondenterna belysa svarstendenserna på ett betydligt mer givande sätt.

Av dessa skäl inkluderades ett antal andra frågor och påståenden i frågeformuläret. De rörde områden som upplevda svårigheter i arbetet som lärare, förekomst av främlingsfientlighet och rasism i skolan, uppfattningar om och attityder till olika aspekter på det mångkulturella samhället, politiska sympatier med mera.

1 Anledningen var Jan Ahlbergs (Brottsförebyggande rådet) oväntade och förtida bortgång.

2 Population, urval, datainsamling och bortfall

2.1 Population och urval

Populationen, det vill säga de objekt som man vill kunna dra slutsatser om, utgörs i denna undersökning av 111 504 lärare. Populationen i denna undersökning definieras som "lärare på mellan- och högstadiet i grundskolan samt gymnasielärare". För att kunna dra ett urval från populationen skapas en urvalsram som avgränsar, identifierar och möjliggör koppling till objekten i populationen. Avgränsningar består i att vissa villkor sätts upp rörande vissa kännetecken hos individerna i populationen, till exempel en minimilängd för antal tjänstgöringsår som lärare.

När förberedelserna för undersökningen redan var igång kom en förfrågan från Sveriges integrations- och jämställdhetsminister om det vore möjligt att i frågeformuläret inkludera ett mindre antal frågor som rör lärarnas observationer av eventuell förekomst av så kallat "hedersrelaterat förtryck" i skolorna. Forum för levande historia fick därefter ett uppdrag från regeringen att utarbeta detta tillägg till undersökningen. Uppdraget medförde att urvalet blev betydligt mer komplicerat, eftersom det krävde att man skulle tillgodose de båda intressenterna i undersökningen – Forum för levande historia och Integrations- och jämställdhetsdepartementet. Frågorna om "hedersrelaterat förtryck" vände sig till hela populationen av lärare, medan frågor rörande undervisning om Förintelsen riktade sig i första hand till de lärarkategorier som har eller har haft sådan undervisning.

I uppdraget till SCB angavs därför att skattningar (d.v.s. skattningar av populationsvärden utifrån resultatet hos de svarande) önskas för *samtliga lärare verksamma inom mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet* och att dessutom följande kategorier av lärare skulle vara väl representerade:

- Högstadiet och gymnasiet:
 - Historielärare
 - Lärare i SO, religion, filosofi och litteratur
 - Lärare i svenska och tyska.
- Mellanstadiet
 - Lärare med SO 1-7-utbildning.
 - Mellanstadielärare i allmänhet.

De två önskemålen kräver att lärare verksamma i lågstadiet kan exkluderas och att samtliga lärare verksamma inom mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet finns med. Registret har en del brister både vad gäller täckning och variabelinnehåll. Urvalsramen kan därför innehålla ett antal lärare verksamma inom lågstadiet. Det andra önskemålet kräver att urvalsramen kan delas in i de grupper (strata) där förstärkningar önskas. Det är inte möjligt att helt säkert veta inom vilka ämnen som en lärare undervisar. Nedanstående strata är bestämda genom att matcha utbildning och befattningskoder. Dessa strata torde i hög grad innehålla de grupper som det andra önskemålet specificerar.

- 1= Historielärare högstadiet och gymnasiet
- 2= Lärare SO, religion, filosofi och litteratur högstadiet samt gymnasiet
- 3= Lärare svenska och tyska högstadiet samt gymnasiet
- 4= Lärare med SO 1-7-utbildning på mellanstadiet
- 5= Mellanstadielärare i allmänhet
- 6= Övriga lärare som jobbar på mellanstadiet, högstadiet eller gymnasiet

TABELL 1. Förhållanden mellan urvalsram, bruttourval och svarande per stratum.

	Stratum 1	Stratum 2	Stratum 3	Stratum 4	Stratum 5	Stratum 6
Urvalsram, antal i strata	1 575	2 135	3 317	5 203	9 081	76 810
Stratas andel i urvalsramen	1,6%	2,1%	3,3%	5,3%	9,3%	78,3%
Bruttourval, antal i strata	987	1 181	1 477	1 743	2 062	2 550
Bruttourvalets andel av antalet i motsvarande stratum i urvalsramen (% av antal i första raden)	62%	55%	45%	33%	23%	3,3%
Stratas andelar i bruttourvalet (10 000 personer)	10%	11,8%	14,7%	17,4	20,6%	25,5%
Stratas andelar bland de 5 081 svarande	10,5%	12,8%	16,2%	15,7%	20,3%	24,4%

Urvalsramen i denna undersökning har skapats utifrån SCB:s lärarregister. Antalet lärare i ramen var 98 121 senhösten 2006. Utifrån uppsatta precisions- och kostnadskrav bestämdes stickprovsstorleken till 10 000 individer.

Från urvalsramen drogs därefter ett stratifierat obundet slumpmässigt urval om 10 000 lärare med hjälp av ett av SCB utvecklat urvalsprogram. Ett stratifierat obundet slumpmässigt urval innebär att alla objekt inom respektive stratum (d.v.s. en delkategori inom urvalsramen) har lika stor sannolikhet att komma med i urvalet.

Effekten av stratifieringen kan ses i ovanstående tabell. Man ser att strata 1-5 har blivit kraftigt "översamplade", d.v.s. uppvägda, i urvalet jämfört med deras andelar i populationen. Till exempel har 62 procent av samtliga lärare i stratum 1 i populationen tagits ut till urvalet, jämfört med 3,3 procent av dem i stratum 6. Den andra raden nedifrån visar översamplingsens effekt i urvalet (jämför med den andra raden uppiifrån). Raden nederst visar en god överensstämmelse

mellan stratas andelar i bruttourvalet och dito bland de svarande.

Denna stratifiering och "översampling" i strata 1-5, som är relevanta för frågor rörande Förintelsen, ger följande andelar lärare som undervisar (eller har undervisat) om Förintelsen i de olika strata (andelarna är baserade på de lärare som besvarat frågeformuläret):

De två tabellerna ovan visar att stratifieringsproceduren resulterat i en tillfredsställande fördelning mellan de olika kategorierna av lärare.

TABELL 2. Andelar per stratum bland de svarande som undervisar eller har undervisat om Förintelsen (vägda data).

Undervisar om Förintelsen %	Stratum						Alla
	1	2	3	4	5	6	
"Ja"	93,4	86,8	35,1	37,2	51,2	22,4	28,8

TABELL 3. Beskrivning av inflöde och bortfall per stratum. Procent.

	Stratum						Totalt
	1	2	3	4	5	6	
Efter första utsändning	36,5	35,1	36,0	29,9	32,6	30,9	32,9
Efter ToP-kort	12,7	12,7	12,4	10,0	11,2	11,1	11,5
Efter enkätpåminnelse	5,2	7,6	7,4	6,2	6,8	7,2	6,8
Totalt andel svar	54,3	55,3	55,8	46,1	50,5	49,3	51,2
Bortfall	45,7	44,7	44,2	53,9	49,5	50,7	48,8
Nettourval	100	100	100	100	100	100	100

2.2 Frågeformulär och datainsamling

Forum för levande historia har utformat frågorna i formuläret, som därefter genomgick ett test hos SCB:s mättekniska laboratorium. Formuläret bestod av 78 frågor varav flera hade delfrågor, vilket genererade totalt 223 variabler. Av dessa utgjorde 190 den huvuddel av undersökningen som handlar om undervisning om Förintelsen, svensk rasbiologi, romerna samt besläktade frågor (se bilaga 1; observera att blocket rörande "hedersrelaterat förtryck" uteslutits i denna bilaga). Trettiofyra variabler bildade ett tydligt separerat block i slutet av formuläret, som handlade om lärarnas observationer rörande förekomsten av "hedersrelaterat förtryck".²

Förutom variabler som samlats in via frågeformuläret har ett antal registervariabler hämtats från SCB:s register över totalbefolkningen (RTB) och SCB:s lärarregister. Från RTB har man hämtat födelseår, kön, civilstånd, födelseort (grupperat), medborgarskap (grupperat), vistelsekommun och inkomst. Från Lärarregistret hämtades uppgifter om antal år som lärare, tjänstgöringens omfattning, anställningsslag, behörighetskod, pedagogisk utbildning, skolform, skolidentitet och skolkod. Uppgifterna från RTB avser den 14 maj 2007 och uppgifterna från Lärarregistret avser läsåret 2006/07 och insamlades i oktober år 2006. För variabeln civilstånd har "registrerat partnerskap" (RP) kodats om till "gifta", "skild partner" har kodats om till "skild" och "efterlevande partner" har kodats om till "änka/änkling". Anledningen till denna kodning är att dessa grupper är för små för att särredovisas.

Frågeformulärets framsida bestod av ett informationsbrev där respondenterna kunde läsa om

undersökningens bakgrund och syfte samt att undersökningen genomfördes i samarbete mellan SCB och Forum för levande historia. Brevet informerade också om att uppgifter hämtats från Registret över totalbefolkningen och från Lärarregistret, vilka uppgifter som hämtats från dessa källor och att samtliga uppgifter är skyddade av personuppgiftslagen och sekretesslagen. Dessutom att det är frivilligt att delta och att en avidentifierad fil och avidentifierade frågeformulär kommer att levereras till Forum för levande historia.

För att SCB ska kunna lämna ut ett datamaterial och frågeblanketter så krävs "informerat samtycke" från respondenterna. Det innebär att de genom att besvara och skicka in formuläret godkänner att deras svar kompletteras med ovan nämnda registervariabler och behandlas på det sätt som beskrivs i informationsbrevet.

SCB har gjort en intern sekretessprövning för utlämnandet av registervariabler från RTB och Lärarregistret. Dessutom har en sekretessöverenskommelse upprättats mellan Forum för levande historia och SCB med avseende på hur det avidentifierade datamaterialet och de avidentifierade frågeblanketterna får hanteras.

Behandlingen av personuppgifter i undersökningen har anmälts till SCB:s juridiska kansli. Kopplingen till personuppgifterna tas bort tre månader efter leverans av datafilen med resultaten.

Undersökningen genomfördes som en postenkät med två påminnelser. Försändelsen till urvalspersonerna innehöll ett frankerat svarskuvert. De returnerade ifyllda frågeformulären registrerades via skanning, varefter en datafil framställdes.

Det första utskicket genomfördes den 21 maj, sedan skickades två påminnelser ut till dem som inte besvarat frågeblanketten. Den första påminnelsen bestod av ett tack- och påminnelsekort (ToP) och skickades ut den 1 juni. Den andra påminnelsen innehöll ett

2 Denna del av undersökningen redovisas i en separat rapport, som kommer att offentliggöras av integrations- och jämställdhetsdepartementet vid ett senare tillfälle.

TABELL 4. Specifikation av olika typer av objektsbortfall.

	Antal	Procent
Ej avhörda	4731	47,6
Postreturer	23	0,2
Hemlig/skyddad/saknar adress	2	-
Förhindrad medverkan	4	-
Avböjd medverkan	49	0,5
Insänd blank	30	0,3
Fel person har svarat	9	0,1
Totalt	4 848	48,8

nytt frågeformulär och skickades ut den 4 september. Datainsamlingen avslutades den 25 september. Datafilen levererades till Forum för levande historia den 10 oktober 2007. Tabell 3 nedan sammanfattar inflödet av enkäterna i olika faser samt bortfall per stratum.

Vi ser att andelen svarande är högst i stratum 3 (lärare i SO, religion, filosofi och litteratur på högstadiet samt i gymnasiet) och lägst i stratum 4 (lärare med SO 1-7-utbildning på mellanstadiet).

2.3 Bortfall

Bortfallet består dels av *objektsbortfall* som innebär att frågeformuläret inte är besvarat alls, dels av *partiellt bortfall* som innebär att enkäten skickats tillbaka men att vissa frågor inte är besvarade. Om bortfallet skiljer sig åt från de svarande med avseende på för undersökningens tema relevanta kännetecken kan de skattningar av populationsvärden som grundar sig på enbart de svarande vara missvisande. För att reducera denna bortfallsskevhet har *vikter* beräknats med hjälp av så kallad kalibrering (se bilaga 3).

Objektsbortfall kan bland annat bero på att uppgiftslämnaren inte är villig att delta i undersökningen, att hon/han inte går att nå eller är förhindrad att medverka, till exempel på grund av sjukdom.

Objektsbortfallet i denna undersökning redovisas i tabell 4. Med "ej avhörda" menas att ingen uppgift om varför frågeformuläret inte är besvarat har lämnats. Med förhindrad och avböjd medverkan menas att SCB meddelats att uppgiftslämnaren är förhindrad eller inte vill medverka i undersökningen. Med "fel person

har svarat" menas att någon annan än den person som frågeblanketten var avsedd för har svarat. I tabell 4 beskrivs bortfallet med avseende på dessa kategorier.

Partiellt bortfall kan bero på att frågan är svår att förstå eller är känslig, att uppgiftslämnaren glömmet att besvara frågan eller att instruktionerna vid hoppfrågor (frågor där man vid ett visst svar uppmanas att hoppa över ett antal efterföljande frågor) misstolkas med påföljden att uppgiftslämnaren då inte besvarar rätt frågor. Till partiellt bortfall räknas även dubbelmarkeringar och svar som inte kan tydas.

I denna undersökning varierar det partiella bortfallet mellan 0,2 och 15,6 procent. Följande frågor har ett partiellt bortfall som är markant högre än övriga frågor (se frågeformuläret i bilaga 1):

15,6% "Vilka av följande läger byggdes för att mörda judar?" *Alternativet "Hadamar"*

15,4% "Vilka av följande läger byggdes för att mörda judar?" *Alternativet "Katyn"*

14,9% "Vilka av följande läger byggdes för att mörda judar?" *Alternativet "Gulag"*

12,3% "Vilka av följande läger byggdes för att mörda judar?" *Alternativet "Chelmno"*

Den mest troliga anledningen till att dessa frågor är överhoppade är att man inte vet svaret och missar att kryssa i "vet ej".

12,1% "Vilka är anledningarna till att du undervisar om Förintelsen?" *Alternativet "Skolledningen kräver det"*

10,7% "Vilka är anledningarna till att du undervisar om Förintelsen?" *Alternativet "Det står i läroplanen"*

9,5% "Vilket politiskt parti skulle du rösta på om det var riksdagsval i dag?"

TABELL 5. Högsta och lägsta andelar svarande i ett antal kategorier för 7 registerbaserade egenskaper.

Egenskap	Kategori	Andel svar i %
Kön	Man	47,0
	Kvinna	50,3
Ålder (intervall)	41 – 50	44,6
	61 –	55,5
Födelseområde	Övriga Europa	55,4
	Övriga världen	37,8
Behörighet	Behörig	51,4
	Obehörig	36,8
Antal aktiva år som lärare	3 – 5	46,0
	16 –	52,2
Förordnande	Tillsvidare	50,1
	Tidsbegränsat/okänt	42,4
Stratum	Lärare svenska/tyska gymn.	55,8
	Lärare SO 1-7 mellanstadiet	45,8

På grund av ett tekniskt misstag fanns inte svarsalternativet ”Miljöpartiet” med i den sistnämnda frågan. När misstaget uppdagades skickade SCB ut brev med anvisningar hur man skulle skriva för att få med Miljöpartiet i enkäter som fylldes i efter påminnelser. Trots denna åtgärd kan misstaget vara en anledning till att frågan drabbats av ett ganska högt partiellt bortfall. I slutet av frågeformuläret fanns emellertid utrymme för fria kommentarer kring enkäten. Många respondenter har skrivit ganska utförliga kommentarer och i många av dessa påpekades misstaget med Miljöpartiet, varvid en del respondenter uppgav att de skulle rösta på detta parti. Dessa ”indirekta” svar på den drabbade frågan inkorporerades i datafilen, vilket i väsentlig utsträckning kompenserade misstaget.

För att i största möjliga utsträckning kompensera de eventuella skevheter i resultaten som olikheter med avseende på relevanta kännetecken mellan bortfallet och de svarande kunde orsaka har SCB använt en egenutvecklad, sofistikerad metod för framställning av så kallade kalibrerade vikter. Kalibreringen innebär, förenklat sett, att man i konstruktionen av vikterna (som ”väger upp” resultaten från stickprovet till populationsnivå) bygger in komponenter baserade på bortfallsanalys, där de svarande jämförs med bortfallet med avseende på kända registervariabler (data om kännetecken som kan hämtas från register (se bilaga 3).

För att ge läsaren en uppfattning om relationen mellan bortfallets och de svarandes kännetecken visar tabell 5 de lägsta och de högsta svarsprocenten för ett antal registervariabler.

Vi ser att fyra egenskaper – ålder, födelseområde, behörighet och stratum – utmärker sig genom att vissa delkategorier uppvisar särskilt stora skillnader i andelar svarande. Lärare födda i ”övriga Europa” hade en större andel svarande än de som har ursprung i Norden. Det bör påpekas att födda i ”övriga världen” (d.v.s. utanför Norden och övriga Europa) endast utgör 2,9 procent av svarande (vägda data, se nedan avsnitt 3.1). Vid konstruktionen av kalibrerade vikter använder man de egenskaper som uppvisar störst samvariation med svarsbenägenheten, d.v.s. de hos vilka man hittar störst skillnader mellan delkategorier. Förutom att ”väga upp” resultaten från stickprovet till populationsnivå (eller rättare sagt urvalsramen) kompenserar de kalibrerade vikterna för den typ av ”skevheter” som presenterats ovan.

3 Resultat

3.1 Respondenterna

Låt mig först beskriva respondenternas bakgrund. I denna beskrivning kommer jag att använda vägda data, som med en stor förenkling (samt vissa reservationer) kan sägas "simulera" den situation där hela urvalsramen svarat på enkäterna. Samtliga kännetecken som beskrivs nedan kommer att användas i analysen av resultaten.

Av lärarna är 64,6 procent kvinnor och således 35,4 procent män. Deras ålder varierar mellan 26 och 73 år. Tabell 6 visar fördelningen över fem ålderskategorier för män och kvinnor.

Vi ser att en större andel bland kvinnorna finns i den yngsta och den näst yngsta ålderskategorin jämfört med männen medan det omvända förhållandet gäller för det högsta åldersintervallet.

En överväldigande majoritet av respondenterna är födda i Sverige. Tabell 7 visar fördelningen av manliga och kvinnliga lärare över tre födelseområden.

Man kan notera att andelen födda i övriga Norden

o.s.v. är något större bland männen än bland kvinnorna. Det kan vara värt att nämna att andelen (både män och kvinnor) födda i övriga Norden är 2,6 procent, andelen födda i övriga Europa 3,4 procent och dito i Asien 1,8 procent. Andelar födda i de återstående aggregerade födelseområdena – Nordamerika, Sydamerika, Afrika, Oceanien och "Övriga" ligger mellan 0,0 och 0,7 procent.

Två variabler skapades för att beskriva respondenternas geografiska vistelseområden. Sammanställningen nedan visar innehållet i dessa variabler, som består av aggregerade län.

Indelningen i de fyra regionerna följer i grova drag Sveriges sträckning från syd/väst till nord/öst.

En annan indelning gjordes i syfte att skilja mellan de tre storstadslänen och övriga län. Vid behov – och tillräckligt antal respondenter – kan resultaten även anges för enskilda kommuner.

Vi ser att med avseende på den geografiska indelningen "Region" finns den största andelen lärare i re-

TABELL 6. Andelar män och kvinnor i fem åldersintervall.

Kön	Åldersintervall (år)				
	26 - 34	35 - 44	45 - 54	55 - 60	61 - 73
Män	12,5	23,7	23,3	22,3	18,1
Kvinnor	16,0	26,9	23,4	20,2	13,6

TABELL 7. Andelar män och kvinnor födda i tre olika områden.

Kön	Födelseområde		
	Sverige	Övriga Norden, övriga Europa samt Nordamerika	Övriga världen
Män	89,6	7,7	2,8
Kvinnor	91,4	5,6	3,0
Samtliga	90,8	6,3	2,9

gion 3, som bland annat omfattar Stockholms län. Det sistnämnda länet har även den största andelen lärare bland de tre storstadslänen under "Urban", samtidigt som "Övriga län" i samma indelning har – givetvis – över 50 procent av respondenterna. Jag kan även nämna att både kön och åldersgrupper är någorlunda likartat fördelade mellan de fyra regionerna och de fyra områdena under "Urban".

Region 1	Region 2	Region 3	Region 4
Kronoberg	Jönköping	Stockholm	Dalarna
Blekinge	Kalmar	Uppsala	Gävleborg
Skåne	Gotland	Södermanland	Västernorrland
Halland	Västra Götaland	Östergötland	Jämtland
	Värmland	Örebro	Västerbotten
		Västmanland	Norrbottn
Urban 1	Urban 2	Urban 3	Urban 4
Stockholm	Malmö	Göteborg	Övriga län

TABELL 8. Respondenternas vistelseområde enligt två geografiska indelningar.

Andel i procent	Vistelseområde							
	"Region"				"Urban"			
	1	2	3	4	1	2	3	4
	20,4	26,7	36,2	16,7	18,0	12,6	15,8	53,6

Låt mig nu gå över till mer skolrelaterade kännetecken hos respondenterna. Behöriga till den tjänst de innehar är 73,3 procent av lärarna, medan 10,2 procent är "allmänt behöriga" och 16,5 procent är obehöriga. Andelen obehöriga lärare skiljer sig markant mellan åldersgrupper: den högsta andelen, 26,1 procent,

återfinns bland 35-44-åringar, följt av den yngsta åldersgruppen, 26-34 år (23,7 procent). Detta kan jämföras med åldersintervallet 55-73 år, där andelen obehöriga lärare endast är drygt 7 procent.

Av samtliga lärare är 87,3 procent tillsvidareanställda, de övriga har tidsbegränsade förordnanden. Andelen tidsbegränsade förordnanden är markant högre bland de yngsta åldersgrupperna jämfört med de äldsta. Andelen tillsvidareanställda är något högre bland kvinnorna (89 procent) än bland männen (84 procent)

Det är en ganska komplicerad uppgift att beskriva lärarnas fördelning över olika skolstadier. Någon registerinformation föreligger inte och respondenterna fick därför i frågeformuläret besvara frågan "Inom vilken typ av skola undervisar du?" Eftersom respondenterna kunde kryssa för flera alternativ – många lärare arbetar på mer än ett stadium i skolan – krävdes det vissa antaganden och omkodningar av svaren för att få en ungefärlig bild av denna fördelning. De resulterande stadierna är därför inte "renodlade" (för att förenkla redovisningen använder jag "gammaldags" beteckningar på stadier):

- 1 = lågstadiet
- 2 = mellanstadiet + enstaka lågstadiet
- 3 = högstadiet + enstaka mellanstadiet
- 4 = gymnasiet + enstaka högstadiet + enstaka "annat"
- 5 = annat

Tabell 9 visar resultatet med avseende på kön.

Det är kanske inte helt förvånande att kvinnor är massivt överrepresenterade på låg- och mellanstadiet

TABELL 9. Respondenternas fördelning över olika skolstadium per kön. Tabellen visar kolumnprocent och ska läsas på följande sätt: av alla lärare på mellanstadiet (2) är 21,2 procent män och 78,8 procent kvinnor o.s.v.

Kön	Stadium				
	1	2	3	4	5
Män	11,6	21,2	33,9	50,0	39,0
Kvinnor	88,4	78,8	66,1	50,0	61,0

samt att de även utgör en tydlig majoritet på högstadiet. På gymnasiet är emellertid andelar män och kvinnor identiska. Att lågstadielärare – som egentligen skulle uteslutas från urvalsramen – förekommer bland respondenterna förklaras av de tidigare nämnda bristerna i SCB:s lärarregister.

I en fråga ombads lärarna att ange i vilket ämne de undervisar. Eftersom de kunde kryssa för flera ämnen är det inte meningsfullt att ange fördelningen av lärarna över olika ämnen i procent. Genom att koda om de ursprungliga svaren undersökte jag vilka ämnen som oftast förekom tillsammans. Därefter grupperade jag ämnena i fyra ämnesområden, som dock inte har helt skarpa gränser:

Historia: historia *eller* religion och/eller samhällsvetenskap *eller* geografi

Fysik: fysik, kemi och/eller teknologi *eller* biologi *eller* matematik

Svenska: svenska *eller* engelska *eller* andra språk

Gymn.: idrott och hälsa *eller* musik.

Tabell 10 visar fördelning av lärarna för de fyra ämnesgrupperna över stadium och kön.

Förutom att utgöra en bakgrund till analysen av undersökningens resultat ger tabellen en god överblick över relationen mellan kön å ena sidan och undervisningsämne samt skolstadium å den andra.

Vi har även frågat hur länge respondenterna arbetat som lärare. Tabell 11 visar tjänstgöringstiden uppdelat efter kön.

Andelar lärare i de olika tjänstgöringsintervallen är ganska lika för båda könen.

Sist i frågeformuläret ställdes följande fråga: "Vilket politiskt parti skulle du rösta på om det var riksdagsval i dag?". Det är kanske lämpligt att redovisa respondenternas politiska sympatier som ett "bakgrundskännetecken". Tabell 12 visar dessa sympatier hos män och kvinnor.

TABELL 10. Manliga och kvinnliga lärare på de olika skolstadierna som undervisar i respektive ämnesgrupp. Procenttalen är kolumnprocent och ska läsas på följande sätt: av samtliga lärare i svenska m.m. på mellanstadiet (2) är 6,8 procent män och 93,2 procent kvinnor o.s.v.

Stadium/ kön	Ämnesgrupp			
	Fysik	Gymn.	Historia	Svenska
1 Män	10,9	11,8	-	32,7
Kvinnor	89,1	88,2	-	67,3
2 Män	15,8	29,8	-	6,8
Kvinnor	84,2	70,2	-	93,2
3 Män	42,2	54,0	59,9	15,2
Kvinnor	57,8	46,0	40,1	84,8
4 Män	64,0	70,4	61,9	25,5
Kvinnor	36,0	29,6	38,1	74,5
5 Män	34,9	66,3	50,0	23,8
Kvinnor	65,1	33,7	50,0	76,2

1 = lågstadiet

2 = mellanstadiet + enstaka lågstadiet

3 = högstadiet + enstaka mellanstadiet

4 = gymnasiet + enstaka högstadiet + enstaka "annat"

5 = annat

TABELL 11. Antal år som lärare efter kön. Tabellen visar radprocent.

Kön	Antal år som lärare			
	1 – 5	6 – 9	10 – 15	Mer än 15
Män	13,1	22,7	15,6	48,6
Kvinnor	16,3	21,4	16,7	45,5

Det föreligger vissa skillnader i andelar som "röstat" på de olika partierna mellan regioner och åldersgrupper, men då detta inte tillhör undersökningens huvudtema kommer dessa skillnader inte att beröras här.

3.2 Uppfattningar om skolan och arbetsmiljön

I början av frågeformuläret ställdes några frågor som rör lärarnas uppfattningar om hur ett antal faktorer påverkar arbetet i skolan samt deras upplevelser av sin arbetssituation (se bilaga 1, frågorna V23 – V30. Där anges även andelar svar på de olika svarsalternativen).

När det gäller frågan "I vilken grad anser du att följande omständigheter har negativa konsekvenser för skolans arbete?", där sex olika faktorer skulle bedömas på en skala från "Inte alls" till "I mycket hög grad", kan man i första hand titta på andelar lärare som valt det

TABELL 12. Politiska preferenser bland lärarna efter kön. Partierna är ordnade i bokstavsordning. Tabellen visar kolumnprocent.

Parti	Män	Kvinnor	Alla
Centerpartiet	5,6	6,5	6,2
Feministiskt initiativ	0,6	1,1	0,9
Folkpartiet	9,9	11,2	10,8
Kristdemokraterna	2,8	4,4	3,8
Miljöpartiet	8,8	6,9	7,6
Moderaterna	14,0	15,1	14,7
Socialdemokraterna	27,8	24,1	25,4
Sverigedemokraterna	0,4	0,2	0,2
Vänsterpartiet	10,1	7,4	8,4
Annat	4,4	3,7	3,3
Rösta blankt	3,3	3,2	3,3
Vet ej	12,2	16,3	14,8

sistnämnda svarsalternativet. En inspektion av svaren i bilaga 1 visar att framförallt en faktor utmärker sig med en mycket hög andel svar "I mycket hög grad": 70 procent av samtliga lärare anser att *för små ekonomiska resurser* har i mycket hög grad negativa konsekvenser för skolans arbete. Mer än var tredje lärare har samma bedömning i fråga om faktorerna "Disciplinproblem", "Att kunskapsinhämtning inte prioriteras" och "Att kommunen har ansvar för skolan". Nästan var tredje lärare bedömer att "Elevernas bristande respekt för lärarna" i hög grad har negativa konsekvenser för arbetet och drygt var femte har samma bedömning i fråga om "Bristande kontakt mellan lärare och föräldrar". Om svarsalternativet "I viss mån" inkluderas i dessa procenttal anser mellan 80 och 90 procent av lärarna att fyra av de sex faktorerna *åtminstone i viss mån* har negativa konsekvenser för skolan.

Efter en korstabulering av dessa bedömningar mot skolstadier (med undantag av "Annat", som har ökänt innehåll) framkommer följande: den högsta andelen (74,8 procent) lärare som anser att de *begränsade ekonomiska resurserna i mycket hög grad* inverkar negativt på skolarbetet återfinns på mellanstadiet och den lägsta (63,5 procent) på gymnasiet. Man kan också uttrycka det så att mellan 2 av 3 och 3 av 4 lärare gör sådana bedömningar. *Elevernas bristande respekt för lärarna* har den högsta andelen maximalt negativa bedömningar ("I mycket hög grad") på mellanstadiet (36,7 procent) och den lägsta på gymnasiet (25,4 procent).

"Bristande kontakt mellan lärare och föräldrar" är tydligen (relativt sett) det minsta bekymret i detta sam-

manhang – mellan 16,1 procent (gymnasiet) och 26,6 procent (mellanstadiet) anser att denna betingelse har en höggradig negativ inverkan. "Disciplinproblem" bedöms mest negativt på mellanstadiet och lågstadiet (37,3 respektive 37,2 procent) och minst negativt på gymnasiet (30 procent). "Att kunskapsinhämtning inte prioriteras" bedöms vara ett problem i *mycket hög grad* främst av gymnasielärarna (43 procent) och högstadielärarna (38,2 procent), samtidigt som den lägsta andelen med sådan bedömning finns på mellanstadiet (30 procent). Nästan varannan gymnasielärare och mer än 2 av 3 högstadielärare uppfattar den låga prioriteringen av kunskapsinhämtning som ett stort problem.

"Att kommunen har ansvar för skolan" ses som en mycket negativ omständighet främst av högstadielärarna (41 procent) och gymnasielärarna (38,5 procent), medan lågstadielärarna tycks vara minst bekymrade (27,1 procent). Notera dock att mer än var fjärde bland de sistnämnda anser detta utgöra ett stort problem.

Jag hittar även en viss variation i andelar som bedömer problemen som mycket stora mellan olika åldersgrupper. I åldrarna 26-34 år anser 29,3 procent av lärarna att *disciplinproblem* har en mycket stor negativ inverkan på skolarbetet, medan motsvarande andel bland dem i åldrarna 55-73 år är 38,3 procent. De äldre uppfattar således disciplinproblemen som mer påfrestande än de yngsta. Den låga prioriteringen av kunskapsinhämtning anses utgöra ett mycket stort problem av 44,1 procent bland de äldsta lärarna och av 33,6 procent bland de yngsta. En mycket markant skillnad framträder i fråga om bedömningar av begränsade ekonomiska resurser: 75,9 procent av de yngsta lärarna anser att detta utgör ett mycket stort problem, jämfört med 58,9 procent bland de äldsta. Det omvända gäller bedömningar av det kommunala ansvaret för skolan: 23,5 procent av de yngsta anser att det utgör ett mycket stort problem, att jämföra med 47 procent bland de äldsta. Således är de yngre mer bekymrade för ekonomin än de äldre, samtidigt som de sistnämnda i större utsträckning än de yngre anser att kommunalt ansvar har negativa konsekvenser för skolarbetet.

Till sist vill jag nämna ett axplock av resultat från korstabuleringar mot ytterligare ett par bakgrundskännetecken, nämligen ämnesområde och åldersgrupp. Av de lärare som undervisar i *historia* m.m. uppfattar 42,2 procent den låga prioriteringen av *kunskapsinhämtning* som ett stort problem och denna uppfattning är ännu vanligare bland lärare i *svenska* m.m. (46 procent). Samtidigt ser i stort sett varannan historielärare (49,6 procent) och en avsevärd, om än inte lika hög, andel

bland lärare i svenska m.m. (41,9 procent) att det kommunala ansvaret för skolan utgör ett mycket stort problem. *Drygt var tredje* bland lärare i svenska m.m. och *idrott och hälsa/musik* anser att *elevernas bristande respekt för lärarna* och *disciplinproblem* utgör mycket stora problem. Den högsta andelen som anser att *bristande ekonomiska resurser* utgör ett mycket stort problem hittar man bland lärare i *idrott och hälsa/musik* (75,2 procent).

Det kan vara intressant att titta på samvariationen mellan lärarnas bedömningar av dessa sex betingelser. Det i särklass starkaste sambandet ($r = 0,71$; kontroll för kön och åldersgrupp)³ föreligger mellan "*Elevernas bristande respekt för lärarna*" och "*Disciplinproblem*", vilket kanske inte är förvånande. Medelstarka⁴ samband hittar jag mellan den förstnämnda aspekten och "*Bristande kontakt mellan lärare och föräldrar*" ($r = 0,42$; samma kontrollvariabler), mellan den sistnämnda och "*Disciplinproblem*" ($r = 0,44$; som ovan) samt "*Disciplinproblem*" och "*Låg prioritering av kunskapsinhämtning*" ($r = 0,42$; som ovan; samtliga koefficienter är statistiskt säkerställda, $p < 0,001$).

Sambandens styrka varierar dock markant mellan olika lärargrupper. Jag har undersökt sambanden mellan betingelsen "*Att kommunen har ansvar för skolan*" å ena sidan och "*Att kunskapsinhämtning inte prioriteras*" samt "*För små ekonomiska resurser*" å den andra separat för lärare i var och en av de fyra ämnesgrupperna. Det starkaste sambandet mellan kommunens ansvar och låg prioritering av kunskap föreligger bland lärare i fysik m.m. ($r = 0,28$; kontroll för kön och åldersgrupp; $p < 0,001$) med historielärare på andra plats ($r = 0,25$; som ovan). Bland lärare i svenska och andra språk är sambandet svagare ($r = 0,18$; som ovan) och svagast är det hos lärare i idrott och hälsa och/eller musik ($r = 0,09$; samma kontroller; $p < 0,01$).

När det gäller relationen mellan kommunens ansvar och begränsade ekonomiska resurser hittar jag det starkaste sambandet bland lärare i historia m.m. ($r = 0,32$; kontroll för kön och åldersgrupp; $p < 0,0001$). Därefter

kommer lärare i fysik m.m. ($r = 0,18$; som ovan) och dito i svenska m.m. samt idrott och hälsa/musik ($r = 0,13$; samma kontroller; $p < 0,001$). Man kan givetvis inte tolka korrelationskoefficienter som indikatorer på orsakssamband mellan lärarnas föreställningar, och även om man skulle göra det är det omöjligt att avgöra vad som är hönan och vad som är ägget. Med stora reservationer kan man möjligen säga att den ovan beskrivna variationen i sambandens styrka mellan olika ämnesgrupper *antyder* att, beroende på vilka ämnen man undervisar i, bedömningar av dessa betingelser är olika starkt sammankopplade i lärarnas föreställningsvärld.

Fyra av de sex faktorerna användes i en liknande fråga i *lärarundersökningen 1998*.⁵ Urvalen i de två undersökningarna var ganska olika, men med SCB:s hjälp⁶ kunde jämförbarheten ökas väsentligt genom en korrigering i efterhand av urvalet i 2007 års studie. När det gäller två av faktorerna – "*För små ekonomiska resurser*" och "*Elevernas bristande respekt för lärarna*" – ger jämförelsen något oklara resultat. Jämfört med 1998 valde i båda fallen något större andelar lärare 2007 svarsalternativet "i viss mån" och mindre andelar alternativet "i mycket hög grad". Med en optimistisk tolkning kan detta ses som ett tecken på att de ekonomiska problemen uppfattades som mindre 2007. Däremot anser – jämfört med 1998 – färre lärare 2007 att kommunens ansvar för skolan och bristande kontakt mellan föräldrar och lärare inverkar negativt på skolarbetet (se bilaga 2).

Jag har i det föregående redovisat resultat rörande de enskilda betingelserna för skolans arbete. För att reducera de sex variablerna (betingelserna) till mer lätthanterliga mått underkastades bedömningarna en faktoranalys⁷, som visade att svaren grupperade sig kring två faktorer, här kallade A och B:

3 Vid alla korrelationsberäkningar har svarsalternativet "Vet ej" i de frågor som har ett sådant alternativ kodats om till "missing".

4 Det bör påpekas att det i samhällsvetenskaplig forskning, särskilt sådan som undersöker komplexa subjektiva fenomen (bedömningar, attityder, åsikter, värderingar m.m.), sällan förekommer korrelationskoefficienter som är starkare än ca 0,80. Koefficienter mellan 0,30 och 0,50 kan därför grovt klassificeras som "medelstarka" och de över 0,50 som "starka". Jag använder även etiketterna "medelsvag" för koefficienter mellan 0,20 och 0,30 samt "svag" för intervallet 0,10 – 0,20. Om antalet individer i materialet är stort – vilket nästan alltid blir fallet när man använder vikter – blir även svaga koefficienter statistiskt säkerställda, vilket innebär att sannolikheten för att de har uppkommit av en slump vid en "verklig" nollkorrelation är mycket liten.

5 Lange, A & Hedlund, E, 1998. *Lärare och den mångkulturella skolan*. Stockholms universitet; CEIFO förlag.

6 I bilaga 2 kan läsaren finna tabeller med detaljerade jämförelser av samtliga frågor som användes såväl 1998 som 2007. Jag vill rikta ett stort tack till chefsstatistiker Sixten Lundström samt metodstatistiker Mattias Fritz på SCB för snabb och effektiv hjälp med problemet att i möjligaste mån göra de två urvalen jämförbara. I inledningen till bilaga 2 förklarar jag på vilket sätt denna jämförbarhet kunde ökas. En av de faktorer som bidrog till olikheten mellan urvalen kunde dock inte kompenseras i efterhand och jämförelserna mellan de två studierna måste därför kringgärdas av vissa reservationer.

7 Jag använde "Principal Components Analysis" med varimax-rotation av faktorer. Inför denna analys omkodades svarsalternativet "Vet ej" till "missing". Detta ökar det s.k. interna bortfallet i data, men med undantag av frågan om kommunalt ansvar för skolan (13,1 % "vet ej") ligger andelen "vet ej"-svar mellan 0,2 och 2,9 procent. Det interna bortfallet för de övriga frågorna är därför negligerbart.

A.

- Disciplinproblem
- Elevernas bristande respekt för lärarna
- Bristande kontakt mellan lärare och föräldrar
- Att kunskapsinhämtning inte prioriteras

B.

- Att kommunen har ansvar för skolan
- För små ekonomiska resurser

Det bör påpekas att betingelsen "Att kommunen har ansvar för skolan" uppvisar svaga till mycket svaga samband med de övriga betingelserna (se dock sista stycket ovan).

Faktoranalys grupperar lärarnas bedömningar på ett sådant sätt att svaren i en grupp (eller faktor) uppvisar starkare samband med varandra än med svaren i den andra gruppen eller faktorn. Den första variabeln eller betingelsen (möjligen de första två variablerna) i varje faktor kan sägas utgöra ett slags "riktningsanvisning" för tolkning av faktorns innebörd. Det är ganska tydligt att faktorn A handlar om skolans *inre betingelser*, med disciplinproblem som ett slags "innebördsvektor", medan faktor B syftar på *yttre administrativa och ekonomiska betingelser*. På grundval av dessa faktorer konstruerades

TABELL 13. Medelvärden för de två indexen rörande bedömningar av negativa betingelser för skolans arbete för män och kvinnor på de olika stadierna. Observera att medelvärdena inte kan jämföras mellan indexen utan endast mellan könen och stadierna inom respektive index. Båda indexen varierar mellan 1 och 4.

Stadium	Kön	Index A	Index B
1	Män	2,9	3,1
	Kvinnor	2,6	2,7
2	Män	2,5	3,0
	Kvinnor	2,7	2,8
3	Män	2,5	2,9
	Kvinnor	2,8	2,9
4	Män	2,4	2,7
	Kvinnor	2,5	2,8
5	Män	2,5	2,7
	Kvinnor	2,6	2,8

1 = lågstadiet

2 = mellanstadiet + enstaka lågstadiet

3 = högstadiet + enstaka mellanstadiet

4 = gymnasiet + enstaka högstadiet + enstaka "annat"

5 = annat

två sammansatta mått – index – som vi kan kalla index A och index B. Tabell 13 visar medelvärden på dessa index för män och kvinnor på de olika skolstadierna.

När det gäller index A – skolans inre arbetsbetingelser – har manliga lågstadielärare mest negativa bedömningar och manliga gymnasielärare minst. Observera dock att endast drygt 11 procent av lågstadielärarna är män. I övrigt bedömer kvinnor dessa betingelser mer negativt än män, men endast skillnader mellan könen på mellanstadiet och högstadiet är statistiskt säkert ställda.

I fråga om index B – kommunalt ansvar för skolan och alltför små ekonomiska resurser – har manliga lågstadielärare återigen den mest negativa bedömningen, tätt följda av manliga lärare på mellanstadiet. I fortsättningen kommer jag att i första hand använda dessa två mått i analyser av andra svar.

Ytterligare två frågor rörande lärarnas bedömningar – eller snarare upplevelser – av arbetssituationen ställdes i formuläret. Den ena hade följande lydelse: "Hur ofta känner du olust inför att gå till ditt arbete i skolan på grund av förhållandena där?". Svartalternativen var "Aldrig", "Ganska sällan", "Ganska ofta" och "Mycket ofta". Den andra innebar att lärare ombads att ta ställning till påståendet "Det händer allt oftare att jag känner att jag inte räcker till i mitt arbete" med hjälp av samma svartalternativ som ovan. Med en viss försiktighet skulle man kunna hävda att den första frågan lägger mer tonvikt på upplevelsen av arbetssituationen i skolan. Den andra syftar i större utsträckning på hur man upplever sig själv i arbetet, vilket nästan säkert tangerar sådana aspekter som självkänsla, upplevelse av den egna styrkan, upplevelsen av möjligheten att påverka arbetsbetingelserna m.m.

Man skulle kunna misstänka att de två frågorna – den ovan nämnda tolkningen till trots – i stora drag handlar om samma slags upplevelser. Låt oss se efter. Räknat på samtliga lärare är sambandet mellan dessa två rapporterade upplevelser medelstarkt ($r = 0,39$; kontroll för kön, åldersgrupp och skolstadium; $p < 0,0001$). Det är dock långtifrån tillräckligt starkt för att man skulle kunna hävda att en av frågorna är överflödiga. Jag har därför undersökt svaren på de två frågorna var för sig. Därvidlag använde jag mig av en multivariat

analysmetod kallad MCA⁸, eftersom det fanns skäl att misstänka att olika bakgrundskännetecken inverkar på svarstendenserna på olika sätt.

När frågan om *olust inför att gå till arbetet* analyseras med åldersgrupper, kön och skolstadium som kontrollvariabler visar det sig att inga nämnvärda skillnader i upplevd olust föreligger med avseende på dessa faktorer. Resultaten rörande frågan om *upplevd otillräcklighet i arbetet* uppvisar emellertid en mer markant variation. Kön svarar för den starkaste effekten (beta = 0,21), där kvinnor upplever sig som mer otillräckliga än vad män gör, oberoende av skolstadium och ålder. När ålder står i fokus är effekten svagare (beta = 0,10), varvid yngre lärare känner sig mer otillräckliga än äldre. Variationen mellan skolstadier är något mer markerad (beta = 0,15) och det visar sig att upplevd otillräcklighet är starkast hos lågstadielärare och svagast hos gymnasielärare (oberoende av ålder och kön), låt vara att skillnaden inte är dramatisk. Det måste dock understrykas att totalt sett ”förklarar” dessa tre bakgrundskännetecken en mycket liten del av variationen i upplevd otillräcklighet ($R^2 = 0,09$).

En av dessa frågor – den om känsla av otillräcklighet i arbetet – ställdes även i *lärarundersökningen 1998*. I detta avseende är resultatet av jämförelsen mellan 1998 och 2007 glädjande: andelen lärare som år 2007 ansåg att de har en sådan känsla av otillräcklighet *mycket ofta* är mer än tre gånger lägre än motsvarande andel i 1998 års studie (se bilaga 2).

Det är intressant att undersöka i vilken utsträckning de två frågorna om hur lärarna upplever sin arbetsituation samvarierar med bedömningar av faktorer som kan ha negativa konsekvenser för skolarbetet.

Först beräknade jag korrelationskoefficienter mellan dessa två frågor (V29 och V30 i bilaga 1) och de sex betingelserna (V23 – V28 i bilaga 1) separat för varje skolstadium.⁹ Koefficienterna varierar mellan 0,04 och 0,34, men inget klart mönster kunde urskiljas. I stället faktoranalyserade jag bedömningarna av de sex betingelserna och svaren på de två frågorna om upplevd arbetsituation tillsammans.¹⁰ Resultatet blev samma två faktorer som jag redovisat tidigare, dock med den skillnaden att jag nu kunde se hur upplevelsorna av arbetsituationen var relaterade till de sex betingelserna. Både *olust inför att gå till arbetet* och *känsla av otillräcklighet* uppvisade ganska starka samband med den faktor som i det föregående kallats B, det vill säga den som samlar betingelserna *kommunens ansvar för skolan* och *allt för små ekonomiska resurser*. Detta betyder att i ju högre grad lärarna anser kommunens ansvar för skolan och små ekonomiska resurser vara negativa faktorer i skolarbetet, desto starkare olust och känsla av otillräcklighet rapporterar de (eller vice versa).¹¹ De två ”känslorna” uppvisar även svaga (men höggradigt signifikanta) samband med faktor A, vars innebörd anges av betingelserna *Disciplinproblem*” och *Elevernas bristande respekt för lärarna*”. Man bör emellertid tolka sådana samband med försiktighet, framförallt på grund av att man i analysen blandar frågor av olika slag.

3.3 Den etniska mångfalden i skolorna, utsatthet för rasistisk m.m. propaganda samt förekomst av etniska konflikter, rasism och främlingsfientlighet

Mot slutet av frågeformuläret ställdes ett antal frågor som berör det som brukar kallas ”det mångkulturella samhället” (se frågorna V143 – V156 i bilaga 1). Det är befogat att redovisa resultaten rörande detta tema i dessa inledande avsnitt.¹²

Vi bad lärarna att uppskatta hur stor andel av eleverna i deras respektive skola som har utländsk bakgrund från utomeuropeiska länder (V152 i bilaga 1). Tabell 14 visar hur dessa bedömningar ser ut i de fyra regionerna, varvid de fyra översta procentuella

8 MCA (Multiple Classification Analysis) är en multivariat analysmetod som kännetecknas av flera fördelar. Oberoende variabler kan vara nominala eller ordinala klassifikationer, men de olika nominala eller ordinala kategorierna behöver inte kodas om till ”dummy-variabler” som fallet är vid användning av multipel regression. Den beroende variabeln bör dock mätas på en intervallskala med icke alltför sned fördelning av skalvärden; den kan även vara dikotom. Den underliggande modellen i MCA är additiv. Svag metrisk nivå hos data samt icke linjära relationer mellan prediktorer och den beroende variabeln kan hanteras inom MCA. Den är analog med multipel regression med användning av ”dummy-variabler” men presenterar resultaten på ett mer lättillgängligt sätt. ”Skenbara” samband uppenbaras mycket tydligt. MCA presenterar bl.a. medelvärden för den beroende variabeln korigerade för den inverkan som de i analysen valda oberoende variablerna kan ha. Innebörden av beta-koefficienter i MCA är analog med dito i multipel regression. För teknisk presentation se t.ex. Andrews m.fl. 1973; *Multiple Classification Analysis*. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan; Hardy, M A & Baird, C L, 2004. *Multiple Classification Analysis*. I: *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. London: SAGE Publications; Retherford, R D & Choe, M K, 1993. *Statistical Models for Causal Analysis*. New York: John Wiley.

9 Det ”stadium” som kallats ”Annat” uteslöts i dessa beräkningar, eftersom jag saknar information om vad detta innebär.

10 I detta fall använde jag en rotationsmetod kallad ”Promax”, som tillåter faktorerna att vara korrelerade. I vissa fall – som just detta – är denna metod fördelaktig eftersom ”analysmotorn” inte behöver anstränga sig för att placera variablerna på rättvinkliga (okorrelerade) koordinataxlar.

11 Det är viktigt att understryka att den här typen av samband inte säger någonting om eventuella orsakssamband.

12 Ett block av påståenden i slutet av frågeformuläret (V158 – V189 i bilaga 1) syftar till att undersöka lärarnas inställning till ”mångkulturalitet” och några andra företeelser. Resultaten rörande detta block redovisas i slutet av rapporten.

TABELL 14. Lärarnas uppskattningar av andelar elever med utomeuropeisk bakgrund i skolorna per region. Tabellen anger radprocent. Procentalen är avrundade till närmaste heltal.

Region	Andelar elever med utomeuropeisk bakgrund			
	0–10%	11–20%	21–40%	mer än 40%
1	55	22	13	11
2	62	21	9	8
3	49	21	19	12
4	76	16	6	2
Hela riket	58	20	13	9

Region 1	Region 2	Region 3	Region 4
Kronoberg	Jönköping	Stockholm	Dalarna
Blekinge	Kalmar	Uppsala	Gävleborg
Skåne	Gotland	Södermanland	Västernorrland
Halland	Västra Götaland	Östergötland	Jämtland
	Värmland	Örebro	Västerbotten
		Västmanland	Norrboten

intervallen har slagits samman till två.

Tabellen kräver egentligen inga kommentarer, eftersom procenttalen följer kända fakta om befolkningens sammansättning i olika län. Observera dock att siffrorna visar lärarnas *uppskattningar*, inte befolkningsstatistiska data.

Vi ställde även följande fråga: "Anser du att det finns problem med rasism, antisemitism, invandrarfientlighet och etniska konflikter på din skola?" (se V153 – V156 i bilaga 1). Svartalternativen varierade mellan "inte alls" och "mycket stora" (samt "vet ej"). "Antisemitism" och "Etniska konflikter" uppvisar största andelar vet ej-svar (15,6 och 10,3 procent respektive). Enligt lärarnas bedömning förefaller antisemitism vara det minsta problemet – totalt anser 76,4 procent att problemet inte finns eller att de inte vet. Om man slår ihop svartalternativen "rätt så stora" och "mycket stora" (det högsta procenttalet för det sistnämnda alternativet är 3,5, som avser invandrarfientlighet), kommer invandrarfientlighet på "första plats" (15,2 procent), rasism på andra (9,6 procent) etniska konflikter på tredje (7,5 procent) och antisemitism på fjärde (2,2 procent).

Samma fråga ställdes även i 1998 års lärarundersökning. En jämförelse av resultaten från de två studierna ger vid handen att 2007 uppfattade lärarna samtliga problem i skolan som *större* än vad de tillfrågade lärarna gjorde 1998. Särskilt tydliga är skillnaderna i fråga om *rasism* och *invandrarfientlighet*, där andelar lärare 2007 som ansåg att det inte finns några problem alls i dessa avseenden minskat nästan till hälften jämfört

med 1998 och andelar som ansåg att problemen är rätt så stora eller mycket stora är tre gånger större än 1998 (se bilaga 2).

Svaren rörande de fyra problemen underkastades faktoranalys och resultatet blev en faktor, vilket tyder på att lärarna bedömde beslätade företeelser. Man kunde därför förvänta sig att bedömningarna av graden av dessa problem skulle samvariera med bedömningar av andelar elever med utomeuropeisk bakgrund på likartat sätt. Så visar sig dock inte vara fallet. Medan det endast finns svaga (men signifikanta) positiva samband mellan bedömd förekomst av rasism och antisemitism och dessa andelar ($r = 0,15$ och $0,16$ respektive; $p = 0,01$), är sambandet mellan (den av lärarna bedömda) förekomsten av etniska konflikter och (återigen den bedömda) andelen elever med utomeuropeisk bakgrund markant starkare ($r = 0,43$; $p < 0,001$). Däremot finns det inget samband mellan det sistnämnda och bedömd förekomst av invandrarfientlighet ($r = 0,02$). En rimlig tolkning av detta är att högre grad av "etnisk mångfald" i skolorna medför större sannolikhet för etniskt färgade konflikter, som dock inte behöver botten i "invandrarfientlighet". Det är dock oklart på vilket sätt lärarna tolkat uttrycket "etniska konflikter". Är det endast konflikter mellan majoritetsmedlemmar och andra etniska grupper, endast konflikter mellan andra etniska grupper än majoritetsmedlemmar eller både och?

Ålder uppvisar endast svaga negativa samband med bedömningar av förekomsten av rasism, antisemitism och invandrarfientlighet ($r = -0,11$, $-0,13$ och $-0,12$ respektive), vilket innebär att de äldre lärarna i viss (begränsad) utsträckning bedömer dessa problem som något mindre vanliga jämfört med de yngre.

Fråga V151 (se bilaga 1) hade följande lydelse: "*Har det på din skola under de senaste 2 åren spridits rasistisk, antisemitisk eller nynazistisk propaganda?*". Tabell 15 nedan visar fördelningen av svaren över de fyra regionerna.

Man kan konstatera att det inte föreligger några dramatiska skillnader mellan regionerna med avseende på (av lärarna bedömd) spridning av sådan propaganda i skolorna. Även när det gäller den andra geografiska indelningen – de tre storstadsregionerna och övriga län – hittar jag inga nämnvärda skillnader i detta avseende.

TABELL 15. Lärarnas rapporter om förekomsten av rasistisk, antisemitisk eller nynazistisk propaganda i skolorna per region. Procenttalen är avrundade till närmaste heltal. För innehållet i "Region" se tabell 14.

Region	Förekomst av propaganda			
	Aldrig	Ganska sällan	Ganska ofta	Mycket ofta
1	49	47	3	1
2	54	40	5	1
3	53	42	5	1
4	58	40	2	0
Hela riket	53	42	4	1

3.4 Uppfattningar om och förhållningssätt till "det mångkulturella samhället"

Avsikten med att inkludera frågor och påståenden (de sistnämnda besvaras med olika grader av avståndstagande eller instämmande) som rör det som brukar kallas "det mångkulturella Sverige" i en undersökning där undervisning om Förintelsen är huvudtemat var att inställning till denna undervisning sannolikt inte är isolerad från andra uppfattningar, värderingar och attityder. Om frågeformuläret endast innehöll frågor om undervisning om Förintelsen skulle resultatredovisningen endast begränsa sig till de vanliga korstabellerna där uppfattningar om undervisning relateras till kön, ålder, skolstadium och så vidare. Förintelsen som ett historiskt fenomen berör ett antal mycket djupt gående spörsmål kring moral, etik, skuld, kollektivt och individuellt ansvar, "människans natur", samhällseliga betingelser som möjliggör – respektive förhindrar – systematiska massmord och andra brott mot mänskligheten m.m. Därför var det viktigt att i undersökningen inkludera frågor som rör andra teman än Förintelsen och som samtidigt aktiverar vissa mer djupgående värderingar och förhållningssätt hos respondenterna.

Eftersom svaren på dessa frågor kommer att utgöra en del av den bakgrund till vilken uppfattningar om och erfarenheter av undervisning om Förintelsen kommer att relateras i analysen, är det rimligt att presentera resultaten redan här.

Vi har ställt några frågor som handlar om aktuella spörsmål som avhandlas i den så kallade "diskursen" kring "mångkulturalitet".¹³ Fråga V152 (se bilaga 1) hade följande lydelse: "Vad tycker du om att de mus-

limska flickor som vill det, bär slöja/sjal i skolan?". Tabell 16 visar svaren för manliga och kvinnliga lärare.

Sambandsmättet χ^2 visar en signifikant skillnad mellan könen ($p = 0,001$), varvid skillnader mellan män och kvinnor i kolumnerna 2, 4 och 5 bidrar mest till χ^2 -mättet. Det mer adekvata måttet c (kontingenskoefficient) visar på ett svagt samband mellan ställningstagande och kön ($c = 0,13$).

Vi ser att kvinnorna är något mer accepterande än männen, med undantag av det första, mest accepterade, svarsalternativet. Totalt sett accepterar drygt 80 procent av lärarna denna sedvänja, samtidigt som mer än var fjärde lärare antingen inte gillar den eller finner den oacceptabel (det sistnämnda endast 4 procent).

Det föreligger ett medelsvagt samband med ålder ($r = 0,21$; $p = 0,001$; kontroll för kön), som innebär att äldre lärare har en mer negativ inställning till bruket av slöja/sjal än de yngre, dock endast i viss utsträckning. Ett samband i denna storleksordning innebär att det finns avsevärda andelar äldre lärare som accepterar sedvänjan (drygt 56 procent av lärarna över 54 år har markerat de första två svarsalternativen). Jag hittar inga nämnvärda skillnader mellan ställningstaganden till denna fråga hos lärare bosatta i olika regioner. Inte heller finner jag något samband mellan dessa ställningstaganden och (av lärarna bedömda) andelar elever med utomeuropeisk bakgrund i skolorna, vilket åtminstone vid första anblick kan förefalla något förvånande. Detta kan tyda på att ställningstagandet är principiellt och inte direkt påverkat av hur ofta man ser flickor med slöja/sjal i skolan.

Exakt samma fråga ställdes i 1998 års lärarundersökning. En jämförelse mellan 1998 och 2007 visar *en markant förändring av lärarnas inställning till denna fråga i mer "tillåtande" riktning* (se bilaga 2).

Nästa "mångkulturella" fråga hade följande lydelse: "Anser du att det är bra om elever med annan religion än den kristna har följande möjligheter?". Därefter listades fem olika möjligheter, till vilka lärarna skulle ta ställning genom att svara "Ja", "Nej" eller "Vet ej" (V144 – V148 i bilaga 1). Redan vid en snabb inspektion av svarmönstret inser man att lärarna uppfattar dessa möjligheter som tillhörande två distinkt olika kategorier: möjligheten att *få* vissa saker i enlighet med religiösa föreskrifter och möjligheten att *slippa* (befrias från) vissa saker av samma anledning. En faktoranalys av svaren bekräftar detta med all önskvärd tydlighet: två faktorer framträder tydligt, varvid den första samlar möjligheten "Att få mat i enlighet med sina religiösa föreskrifter" och "Att få ledigt vid sina religiösa högtider". Drygt 90 procent av lärarna har svarat "Ja"

13 Att jag sätter dessa termer inom citattecken signalerar att jag (men även en del andra forskare) anser dem vara problematiska.

TABELL 16. Lärarnas uppfattningar om muslimska flickors användning av slöja/sjal i skolan efter kön. Tabellen visar radprocent.

Kön	Svarsalternativ				
	Jag accepterar det och tycker det är bra	Jag accepterar det	Jag accepterar det men gillar det inte	Det är oacceptabelt	Har ingen åsikt
Män	11,6	50,1	26,4	6,1	5,7
Kvinnor	9,5	60,6	24,3	2,9	2,7
Samtliga	10,3	56,9	25,0	4,0	3,8

Sambandsmättet chi2 visar en signifikant skillnad mellan könen ($p = 0,001$), varvid skillnader mellan män och kvinnor i kolumnerna 2, 4 och 5 bidrar mest till chi2-mättet. Det mer adekvata mättet c (kontingenskoeficient) visar på ett svagt samband mellan ställningstagande och kön ($c = 0,13$).

beträffande den förstnämnda möjligheten och drygt 78 procent beträffande den sistnämnda. Man kan notera att acceptansen för möjligheten att få ledigt vid religiösa högtider är något lägre än i fråga om etniskt/religiöst betingade matvanor. En jämförelse med 1998 års resultat ger vid handen att lärarnas inställning även i detta avseende – framförallt när det gäller ”matfrågan” – blivit mera accepterande 2007. Förändringen är dock inte lika markant som i fråga om användning av slöja i skolan.

Den andra faktorn omfattar möjligheten att på grund av sin religiösa tro bli befriad från undervisning i ett antal olika ämnen, grupperade i tre grupper. En massiv majoritet av lärarna har svarat ”Nej” till dessa möjligheter: 90,6 procent anser inte att man ska kunna bli befriad från *religionsundervisning*; 94,2 procent har samma åsikt i fråga om befrielse från *sexual- och anatomiundervisning*; 96 procent säger ”Nej” till befrielse från undervisning i *idrott och hälsa, musik, bild och språk*. En jämförelse med 1998 års studie visar – något förvånande – att lärarnas inställning till möjligheten att bli befriad från viss undervisning blivit *strängare* 2007, framförallt när det gäller religionsundervisning, där nästan 97 procent (i det korrigerade urvalet från 2007) svarat ”Nej”, jämfört med knappt 77 procent 1998.

Ställningstaganden till dessa möjligheter uppvisar ett svagt – men statistiskt säkerställt – samband med kön, varvid ett intressant mönster framkommer. Kvinnor visar något större acceptans än män för möjligheten att få ”religiös/etnisk” mat och få ledigt vid religiösa högtider, medan mönstret är omvänt när det gäller möjligheten att bli befriad från undervisning – här är kvinnorna något mindre accepterande än männen.

Ålder spelar endast i begränsad utsträckning roll för hur man förhåller sig till möjligheterna, varvid äldre lärare är något mindre accepterande än yngre och då endast i fråga om två möjligheter: att få mat i enlighet med sin religion och att bli befriad från religionsunder-

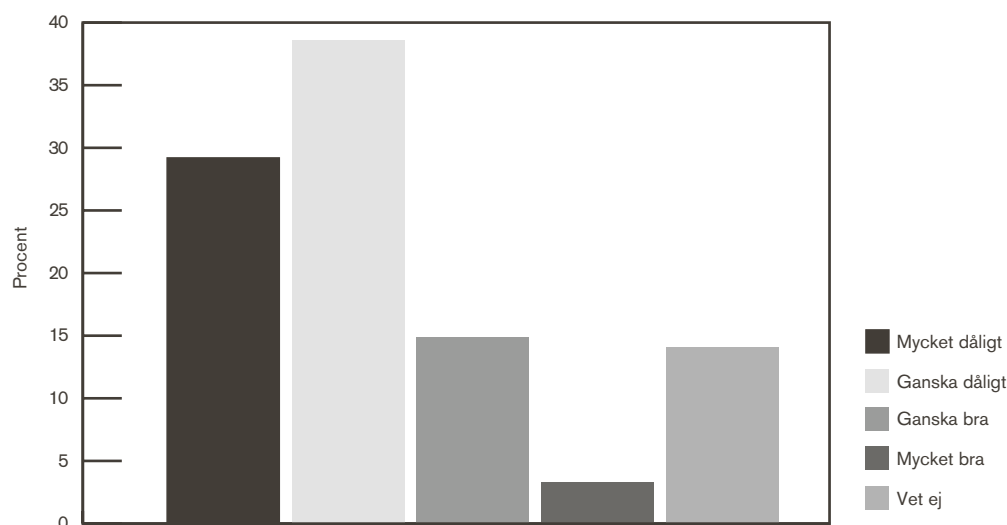
visning. I det sistnämnda fallet finner jag det – relativt sett – starkaste sambandet ($\beta = 0,19$). När det gäller skolstadierna framträder mycket måttliga skillnader endast i fråga om två av de fem möjligheterna: lågstadielärare är något mer accepterande än gymnasielärare med avseende på möjligheten att få mat i enlighet med religiösa föreskrifter och att få ledigt vid religiösa högtider. Den geografiska indelningen i fyra regioner har inget samband med lärarnas åsikter om samtliga möjligheter. Däremot visar det sig vid korstabulering mot de tre storstadslänen samt ”övriga län” att lärare i Stockholms län och Skåne är något mindre accepterande än lärare i Västra Götaland samt i övriga län i ett enda avseende, nämligen ledighet vid religiösa högtider.

En annan ganska omdiskuterad frågeställning handlar om för- och nackdelar med *etniskt och/eller nationellt orienterade skolor* där undervisningen sker på gruppens *modersmål*. Vi ställde därför frågan om lärarna anser att det allmänt sett är bra eller dåligt med sådana skolor¹⁴ (V149 i bilaga 1). Om man slår ihop svarsalternativen ”Mycket dåligt” och ”Ganska dåligt” till ”Dåligt” samt ”Ganska bra” och ”Mycket bra” till ”Bra” kan man konstatera att 67,8 procent av samtliga lärare anser att sådana skolor är ”dåliga”, medan 18,2 procent anser att de är ”bra”. Drygt två av tre lärare tar således avstånd från den här typen av skolor. Relativt många ansåg sig inte kunna ta ställning till frågan – 14,1 procent ”vet ej”-svar är en ganska hög andel.

I 1998 års lärarundersökning var denna fråga utformad på ett mer detaljerat sätt: i stället för den ”globala” bedömning som lärarna ombads att göra 2007 specificerades i 1998 års studie modersmålen som

14 Frågan ställdes på ett mycket förenklat och generaliserande sätt. I själva verket är frågeställningen betydligt mer komplex. Man borde i första hand specificera olika avseenden i vilka sådana skolor kan ha positiva eller negativa effekter, samt även specificera vilka som kan påverkas av dessa effekter. I den här undersökningen fanns dock ingen möjlighet att täcka denna frågeställning med fler än en fråga.

FIGUR 1. Lärarnas ställningstaganden till frågan "Tycker du allmänt sett att det är bra eller dåligt med etniskt/nationellt orienterade skolor där undervisningen sker på gruppens modersmål?"

7 konkreta språk som lärarna skulle bedöma var för sig.¹⁵ Av detta skäl är det svårt att göra en jämförelse, men för att åtminstone i någon mån få en uppfattning om någon förändring skett mellan 1998 och 2007 slog jag ihop de 7 språken i 1998 års data till ett index. En försiktig och reservationstygnd jämförelse tyder på att inställningen till sådana skolor bland lärarna 2007 är mera "tillåtande" än vad fallet var 1998.

År 2007 var män något mer negativa till etniskt/nationellt orienterade skolor än kvinnor (andelar "Dåligt" är 73 respektive 65 procent). Det finns ett svagt, men statistiskt säkerställt samband mellan ålder och uppfattningar i denna fråga – äldre lärare tenderar att vara mer negativa än yngre. Jag hittar inga signifikanta skillnader i fråga om acceptans mellan de tre storstadslänen och "övriga län". Däremot uppvisar de fyra regionerna ganska måttliga men statistiskt säkerställda skillnader: i region 1 (Kronoberg, Blekinge, Skåne och Halland) är andelen lärare som anser att sådana skolor är "dåliga" 73 procent, medan i region 4 (norra Sverige) är motsvarande andel 60 procent. Vidare

kan jag konstatera att mellanstadie lärare är något mer accepterande än de övriga samt att lärare födda utanför Europa är mer positiva än i första hand de som är födda i Sverige, men även de som är födda i övriga Norden m.m. (se tabell 7). Samtliga ovan presenterade skillnader har även analyserats med MCA (se fotnot 8), varvid inverkan från "bakgrundsvariablerna" kön, ålder, region, utländsk bakgrund och skolstadium kontrollerats samtidigt. Skillnaderna är signifikanta, men jag måste understryka att dessa kännetecken endast "förklarar" (i statistisk bemärkelse) en mycket liten del av variationen i lärarnas uppfattningar om etniskt/nationellt inriktade skolor.

Ytterligare en skolrelaterad fråga med anknytning till "mångkulturalitet" handlar om religiösa friskolor. Vi frågade "Tycker du allmänt sett att det är bra eller dåligt med religiösa friskolor?" och använde samma svarsalternativ som i föregående fråga (V150 i bilaga 1). 81 procent bland samtliga lärare anser att det är mycket eller ganska dåligt att sådana skolor förekommer, 9,5 procent anser att det är ganska eller mycket bra. Inställningen till religiösa skolor tycks därför vara mer avvisande än vad fallet var med etniskt/nationellt inriktade skolor.

När inställningen till religiösa skolor analyseras med hjälp av MCA¹⁶ framkommer resultat som liknar

15 Frågan hade följande format: "Tycker Du allmänt sett att det är bra eller dåligt med etniskt/nationellt orienterade skolor där undervisningen sker på följande språk?" Därefter specificerades följande språk: arabiska, estniska, finska, grekiska, samiska, spanska och turkiska. Svarsalternativen var identiska i båda studierna. Skolor där undervisningen sker på samiska och finska samlade minst negativa omdömen (drygt 52 % och drygt 66 % omdömen "Mycket dåligt" + "Ganska dåligt" respektive), medan skolor med de övriga modersmålen bedömdes som mycket eller ganska "dåliga" av mellan 72 och 75 procent av respondenterna.

16 I en sådan analys analyseras inställningen till religiösa skolor med samtidig kontroll för de kännetecken man infört som s.k.

dem i fråga om etniskt/nationellt inriktade skolor. De yngsta lärarna är mer positiva än de äldre, framförallt åldersgruppen 55-64 år. De som bor i region 1 (södra Sverige) är mest negativa av alla regioner, de som bor i region 4 (norra Sverige) är mest positiva. Kvinnor är en aning mer positiva (eller snarare mindre negativa) än män, lärare på mellanstadiet är minst negativa, lågstadielärare mest. Återigen måste jag påpeka att skillnaderna inte är stora och att dessa bakgrundsvariabler endast "förklarar" en liten del av den totala variationen i lärarnas svar på denna fråga.

Ett ganska omfattande block av påståenden som huvudsakligen handlar om *förhållningsätt till olika aspekter på invandring och det mångkulturella samhället, men även vissa andra värderingar och attityder*, presenterades i slutet av frågeformuläret (V158 – V180 i bilaga 1). Svartalternativen uttryckte olika grader av avståndstagande respektive instämmande samt, som vanligt, "Vet ej". Syftet med att inkludera dessa påståenden i en undersökning som huvudsakligen handlar om lärarnas erfarenheter av och uppfattningar om undervisning om Förintelsen är tvåfaldigt: dels utgör de förhållningsätt och värderingar som kommer till uttryck i dessa påståenden en bakgrund till analyser av frågor rörande denna undervisning, dels förekom de flesta av dessa påståenden i den stora *lärarundersökningen 1998*, varför en jämförelse över tid framstår som intressant. Några kommentarer är dock nödvändiga i samband med dessa påståenden.

Några av dem innehåller uttryck som "judar", "muslimer" och "invandrare". Dessa uttryck kan kritiseras för att – bland annat – vara "kollektiverande", det vill säga fösa ihop en mängd sinsemellan olika individer och förse dem med en kollektiv etikett, vilket medför att de betraktas som vore de lika varandra som bär. När syftet med att be människor att ta ställning till sådana påståenden är att undersöka i vilken utsträckning de hyser så kallade fördomar eller grupprelaterade antipatier (och sympatier), finns det emellertid ingen annan väg att gå. Fördomar är i stort sett alltid riktade mot grupper eller kategorier och man kan inte synliggöra dem genom att ställa frågor om enskilda individer.

Användning av sådana "kollektiverande" etiketter påstås även skapa och befästa fördomar och förstärka ett "vi och dem"-tänkande. Detta är ett helt grundlöst påstående, ty ingen har lyckats bevisa att så är

fallet. Många grupprelaterade fördomar och antipatier är betydligt äldre än attitydundersökningar. Jag vill dessutom understryka att distinktionen mellan "vi" och "dem" utgör själva grunden för all gruppbildning inom alla samhällen, må det vara efter religiösa, etniska, politiska eller (hundratals) andra skiljelinjer. Grovt förenklat kan man säga att eliminering av "vi och dem"-tänkande skulle kräva att samtliga gruppbildningar i alla samhällen upplöses och glöms bort. Hittills har ingen lyckats åstadkomma något sådant på den här planeten.

Användningen av påståenden för att "framkalla" och synliggöra attityder är lika gammal som attitydundersökningarna själva. Vissa metodologiska svårigheter uppstår därvidlag, vilket för övrigt gäller andra typer av frågor som syftar på värdeladdade och ibland rentav problematiska förhållningsätt. Ett välkänt och mångomskrivet problem utgörs av så kallad "social önskvärdhet", vilket innebär att människor besvarar sådana frågor eller påståenden på sätt som de anser vara accepterade i samhället och som dessutom står i samklang med den bild av sig själva som de vill presentera för omvärlden. Det finns inga patenterade motmedel mot social önskvärdhet, även om de som forskar på området försökt utveckla ett antal "knep". I den här undersökningen använder vi två tillvägagångssätt, som kanske i viss mån kan ge fingervisningar om socialt önskvärda svar. Det ena innebär att frågeformuläret innehåller några få påståenden som är mångtydiga, d.v.s. de kan tolkas på olika sätt – och därför generera olika ställningstaganden – beroende på respondentens djupare liggande värderingar och förhållningsätt. Ett exempel på ett sådant påstående är "*Det är naturligt att barn ser och värderar skillnader mellan olika raser*" (se V167 i bilaga 1). Det är först när ställningstaganden till detta påstående relateras till svar på andra frågor som man eventuellt kan se skillnader mellan olika tolkningar. Att påståendet är mångtydigt medför att det inte är självklart vad som skulle kunna utgöra ett socialt önskvärt svar. Det andra tillvägagångssättet innebär att svarsalternativet "*Tar delvis avstånd*" i ställningstaganden till påståenden i vissa fall kan betraktas som ett slags "reservutgång" för respondenten. När hon eller han på grund av social önskvärdhet inte känner sig i stånd att ens partiellt instämma i ett problematiskt påstående, samtidigt som ett totalt avståndstagande inte heller är tillfredsställande, kan svaret "tar delvis avstånd" bli en utväg men ändå indikera att respondenten i själva verket instämmer i påståendet, låt vara endast i viss mån.

Bearbetning och analys av den här typen av under-

oberoende variabler. När man tittar på t.ex. skillnaden mellan könen är denna skillnad korrigerad för samtidig inverkan från de övriga oberoende variablerna, i detta fall ålder, utländsk bakgrund, region och skolstadium.

TABELL 17. Fördelningar i procent över respondenternas värden på de fyra indexen. Vägda data.

Index	Skalvärden			
	1	2	3	4
Index 1	32,8	35,4	18,5	13,4
Index 2	14,6	13,6	43,4	28,3
Index 3	60,3	19,1	10,8	9,8
Index 4	70,0	12,1	8,1	9,8

sökningar innebär nästan alltid en väsentlig *reduktion* av data. Vissa frågor kan visserligen – och bör – behandlas fristående, det vill säga utan att ”klistras ihop” med andra frågor och uppgifter. Den beskrivande fasen av analysen innebär emellertid främst att man undersöker samvariationsmönstren i data och överväger vilka grupper av frågor och uppgifter, som tenderar att ”hänga ihop” i materialet. Dessa frågor kan då eventuellt slås ihop till sammanfattande mått (index) på gemensamma teman eller ”dimensioner” som omfattar flera variabler. De tekniker som används i sådana sammanhang är främst faktoranalys och klusteranalys, av vilka det finns flera varianter.

Särskilt svårt är det att konstruera index som mäter psykologiska dimensioner, t.ex. inställning till invandring, inställning till ”mångkulturalitet” och liknande. De matematisk-statistiska metoderna ger inte mer än ett underlag för tolkningar av de innebördsdimensioner som kan tänkas dölja sig bakom människors tendens att svara i samma riktning på ett antal frågor.

I föreliggande fall handlar det om att kondensera 23 påståenden¹⁷ till ett mindre antal sammanfattande mått. Ett första steg i detta reduktionsarbete var att genomföra en explorativ faktoranalys på samtliga påståenden och studera mönstren av samband mellan svaren.¹⁸ Analysen visade att de flesta påståenden bildade grupper eller kluster, samtidigt som några få uppvisade låga samband med de övriga. De uteslöts därför

17 Här bör jag påpeka att flera av påståendena använts i tidigare undersökningar, bl.a. av lärare (Lange, A & Hedlund, E, 1998. *Lärarna och den mångkulturella skolan*. Stockholms universitet: CEIFO förlag.). Några har så gamla anor som 1969, då den första svenska undersökningen av attityder till ”invandring och invandrare” genomfördes.

18 Innan faktoranalyserna genomfördes har jag kodat om alla ”vet ej”-svar och överhoppade svar till medelvärden beräknade separat för samtliga kombinationer av åldersgrupp och kön. En sådan ”imputering” av värden kan sägas utöva (milt) våld på data, men i annat fall kumuleras dessa ”missing values” vid faktoranalys och medför att ganska stora andelar av respondenter utesluts från analysen. Detta förfaringsätt tillämpades dock inte på de fyra påståenden som på olika sätt berör judar och Förintelsen.

från vidare analys. Vid förnyad analys framträdde fyra grupper, varav en omfattade de fyra påståenden som på olika sätt berör judar och Förintelsen (V160, V163, V166 och V177 i bilaga 1). De tre övriga uttrycker förhållningssätt till invandring och ”mångkulturalitet”.

Fyra sammansatta mått (index) bildades på grundval av dessa analyser.¹⁹ Läsaren ombeds dock att inspektera svarsfrekvenser på de i indexen ingående påståendena i bilaga 1 – andelar svar med ”instämmer delvis” och ”instämmer helt” är mycket låga när det gäller alla påståenden som kan uppfattas som provocativa (se t ex V159, V161 m.fl.). Här får jag hänvisa till det resonemang om hur man kan betrakta svarsalternativet ”Tar delvis avstånd” som jag presenterade ovan. Observera dock att i vissa fall – till exempel V159, som uttrycker en explicit rasistisk åsikt – är även andelar sådana svar mycket låga.

De fyra indexen har följande sammansättning²⁰:

■ Index 1

- *”Med tanke på den romska kulturens avvikande normer är det knappast förvånande att romerna inte accepteras i det svenska samhället.”*
- *”Vissa kulturer är så olika den svenska att människor från dessa kulturer knappast kan anpassa sig till det svenska samhället.”*
- *”Det är ett stort problem i skolan att manliga elever från vissa kulturer inte erkänner kvinnliga lärares auktoritet.”*
- *”Myndigheter och media döljer ofta obekväma fakta om invandringens konsekvenser och kostnader för svenska folket.”*
- *”Islam är ett hot mot västerlandets sociala och kulturella landvinningar.”*

19 Indexen konstruerades på följande sätt. Först bildades ett enkelt additivt index genom summering av de i varje faktor ingående variabelernas värden. Sedan användes en vanligt förekommande formel, $I = ((a - a_{\min}) / r_a) \times S$, där I = det nya transformerade indexet, a = värdet på det additiva indexet, a_{\min} = det additiva indexets minimivärde, r_a = range, d.v.s. skillnaden mellan högsta och lägsta värde i det additiva indexet samt S = antalet skalsteg i det slutliga indexet. Därefter måste en ”kantutjämning” äga rum, eftersom formeln oftast genererar värden med många decimaler. Vid denna omkodning till heltal har jag försökt att i största möjliga utsträckning bevara formen hos fördelningen av värden på det additiva ”råindexet”. I vissa fall var detta svårt på grund av extremt låga andelar instämmande (respektive avståndstagande) svar. Den använda formeln förutsätter en högre metrisk nivå än vad data i själva verket har, men om strikta metrisk krav vore ett imperativ skulle kvantitativ samhälls- och beteendevetenskaplig forskning till stor del bli en omöjlighet.

20 Ordningföljden hos påståendena följer de s.k. faktorladdningarna i faktoranalysen från den högsta till den lägsta. Med vissa reservationer kan man betrakta de två påståendena som ligger högst upp som ”riktninggivande” när det gäller tolkningen av innebörden hos indexet.

- *"Muslimska invandrarföräldrar i Sverige ser inte till sina barns bästa."*
- *"Alla invandrabarn borde från början lära sig att svenska är deras modersmål."*

■ Index 2²¹

- *"Vi bör tillåta judisk kosher-slakt och muslimsk halal-slakt i Sverige."*
- *"Det borde finnas fler personer med invandrabakgrund i de politiska församlingarna."*
- *"Sveriges invandrings- och flyktningpolitik bör vara mer liberal än den är idag."*

■ Index 3

- *"Det är mot naturens lagar att människor från olika raser får barn tillsammans."*
- *"Det är bättre för ett samhälle om människor från olika kulturer lever åtskilda och inte blandar sig med varandra."*
- *"Invandrare i Sverige som kommit från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer."*
- *"Det är naturligt att barn ser och värderar skillnader mellan olika raser."*

■ Index 4

- *"Det talas alldeles för mycket om nazismen och utrotningen av judar."*
- *"Judarna utnyttjar Förintelsen för sina egna syften."*
- *"Judarna har för stort inflytande i världen idag"*
- *"Förintelsen är inte relevant idag eftersom den inträffade för mer än 60 år sedan."*

Man bör vara återhållsam när man tolkar innebörden i ett sammansatt mått baserat på resultat från faktoranalys. Man bör betänka att det man tolkar rimligtvis bör motsvara något slags psykologisk verklighet hos respondenterna, vilket innebär att påståendena i ett index inte får fungera enbart som en

21 Strikt tekniskt sett är det inte helt lämpligt att konstruera index med endast tre variabler (även fyra variabler kan hävdas vara för få). Detta avspeglas också i värden för Cronbachs Alpha, som är ett mått på "intern samstämmighet" i ett sammansatt mått. Medan alpha för index 1 är 0,75, vilket är någorlunda tillfredsställande, är motsvarande värden för index 2, index 3 och index 4 0,53, 0,52 och 0,52 respektive. Till en del beror detta på att alphakoefficienten är en funktion av bl.a. antalet variabler i indexet. Å andra sidan visade faktoranalysen att fyra relativt distinkta faktorer kan extraheras, vilkas innebörder skiljer sig ganska tydligt från varandra.

projektionsduk för forskarens tolkande fantasi. Ett sätt att kontrollera rimligheten hos sådana tolkningar är att relatera indexvärden till andra frågor i undersökningen och i den mån meningsfulla samband framträder ger detta ytterligare stöd för tolkningarna.

Index 1 förefaller indikera en avog inställning till det som brukar kallas "mångkulturalitet", blandad med ett stänk av "islamofobi"²² och "tvångsassimilativ" inställning, d.v.s. uppfattningen att immigranter i största möjliga utsträckning ska efterlikna värdbefolkningens kultur och – i förlängningen – ge upp sin kulturella särprägel.

Index 2 består av endast tre påståenden som samtliga uttrycker positiv inställning till invandring och "mångkulturalitet". Index 3 innehåller ett explicit rasistiskt påstående²³, ett mångtydigt "kontrollpåstående" ("*Det är naturligt att barn ...*") samt två påståenden som uttrycker en avog inställning till "mångkulturalitet" och närvaro av utomeuropeiska immigranter i Sverige. Index 4 omfattar fyra påståenden som samtliga på ett eller annat sätt uttrycker antisemitiska sentiment. I tabell 17 visas fördelningar över skalvärden i de fyra indexen.

Vi ser att fördelningarna är mycket "sneda", d.v.s. lutar påtagligt mot låga respektive höga indexvärden. Framförallt när det gäller de "negativa indexen" 3 (där ett rasistiskt påstående ingår) och 4 (som uttrycker antisemitiska sentiment) återfinns mycket höga andelar bland respondenterna på skalsteg 1 och 2, d.v.s. låg grad av antipatier och avoghet. Det likaså negativa index 1 har något jämnare fördelning, men även här finns majoriteten på skalstegen 1 och 2. Det "positiva" index 2 har en spegelvänd fördelning, där över 70 procent av lärarna finns på skalstegen 3 och 4 (positiv inställning till "mångkulturalitet" och invandring). Det är mycket viktigt att understryka att

22 "Islamofobi" är en omdebatterad term och jag använder den i brist på något bättre ord och inte utan ett visst motstånd.

23 Observera dock återigen de mycket låga svarsfrekvenserna för svarsalternativen "Tar delvis avstånd", "Instämmer delvis" och "Instämmer helt" på detta påstående (se V159 i bilaga 1). Påståendet kan därför inte bidra särskilt mycket till värden på detta index. Det faktum att det, trots den mycket begränsade variationen i svaren, uppvisar tillräckligt starka samband med de övriga påståendena i indexet visar dock att det sistnämnda åtminstone i viss mån fångar ett rasistiskt förhållningssätt. Jag använder termen "rasistiskt" för enkelhetens skull, men i grund och botten är jag mycket restriktiv med bruket av detta urvattnade ord, som i dagens läge nästan helt förlorat sin ursprungliga tyngd. För ett resonemang och en analys av begreppet se Lange, A, 2001. Reflektioner kring "rasifiering" och några andra ord. Ingår i: Cederberg, I (red): *Törnroslandet. Om tillhörighet och utanförskap*. Norrköping: integrationsverket. Även Lange, A, 1997. *Reflektioner kring rasism*. Stockholms universitet: CEIFO förlag, är relevant i detta sammanhang.

procenttalen i tabellen inte får tolkas bokstavligt – inte under några omständigheter är det tillåtet att t.ex. säga att ”9,8 procent av svenska lärare hyser starkt rasistiska åsikter” (andelen respondenter på skalsteg 4 i index 3). Skalstegen i indexen är resultatet av en utjämning av underliggande rådata, framförallt när det gäller indexen 3 och 4, där variationen i svaren på de ingående påståendena är mycket begränsad. För att möjliggöra beräkningar av korrelationer med andra variabler har jag varit tvungen att ”tänja ut” de högsta skalstegen i dessa index, vilket medfört att de inte helt korrekt avspeglar fördelningarna i rådata. Däremot är det fullt möjligt att konstatera att den absoluta majoriteten av svenska lärare tar avstånd från rasistiska uppfattningar.

”Kontrollpåståendet” i index 3 (V167 i bilaga 1) uppvisar ett lågt men statistiskt säkerställt *negativt* samband med det ”invandringspositiva” index 2 ($r = -0,12$; $p = 0,01$). Detta kan tolkas på så sätt att olika kategorier av respondenter har besvarat påståendet på samma sätt men av olika skäl. Hos en minoritet bland lärarna korrelerar instämmande i påståendet med instämmande i det explicit rasistiska påståendet samt de två invandringsfientliga påståendena.²⁴ Andra tolkade kanske påståendet som ett utvecklingspsykologiskt faktum. Jag kan därför med en viss tillförsikt dra slutsatsen att index 3 i viss mån fångar ett rasistiskt förhållningssätt (se även fotnot 20).

Sambandsmåttan är knappast ägnade att förvåna. Att det ”invandringspositiva” index 2 uppvisar negativa samband med indexen 1 och 3 är väntat. Å andra sidan kan man notera att koefficienterna inte är särskilt höga, vilket innebär att många respondenter *samtidigt* kan hålla på två uppfattningar som motsvarar moderata nivåer hos de tre indexen.

De fyra indexen uppvisar följande samband med varandra:

TABELL 18. Korrelationskoefficienter mellan de fyra attitydindexen. Koefficienterna är partialkorrelationer²⁵ med samtidig kontroll för inverkan från kön, ålder, skolstadium, geografisk region samt födelseområde.

	Index 1	Index 2	Index 3
Index 1			
Index 2	-0,37		
Index 3	0,49	-0,24	
Index 4	0,26	-0,11	0,26

Det starkaste sambandet föreligger mellan index 1 och index 3, men sambandets begränsade styrka innebär att de förhållningssätt som indexen fångar inte följs åt helt och hållet. En respondent kan t.ex. ha en medelstark avog inställning till ”mångkulturalitet” m.m. utan att samtidigt ge uttryck för några som helst rasistiska sentiment.

Att index 4 – låt mig kalla det ”antisemitiska sentiment” – endast uppvisar medelsvaga positiva samband med indexen 1 och 3 kan tolkas som en bekräftelse på att antisemitiska åsikter åtminstone till en del ligger på en annan ”äsiaktsdimension” än allmän främlingsfientlighet och rasism. Detta bekräftas även av det mycket svaga negativa sambandet mellan antisemitiska sentiment och det ”invandringspositiva” index 2 – det verkar vara fullt möjligt att ha en välvillig inställning till de frågor som index 2 innehåller och samtidigt hysa antisemitiska uppfattningar. Sammanfattningsvis kan jag konstatera att sambandsmönstret mellan de fyra indexen ”makes sense”.

Låt mig nu snabbt gå igenom den inverkan som de olika så kallade bakgrundsvariablerna har på indexvärden. För att undersöka detta har jag använt MCA²⁶ med samtidig kontroll för kön, ålder, skolstadium, födelseområde²⁷ och region.

Medelvärden för index 1 stiger tydligt med ökande ålder – de äldre lärarna uttrycker markant mer negativa åsikter om ”mångkulturalism” m.m. jämfört med de yngsta (beta = 0,17). Lärare födda i övriga Europa

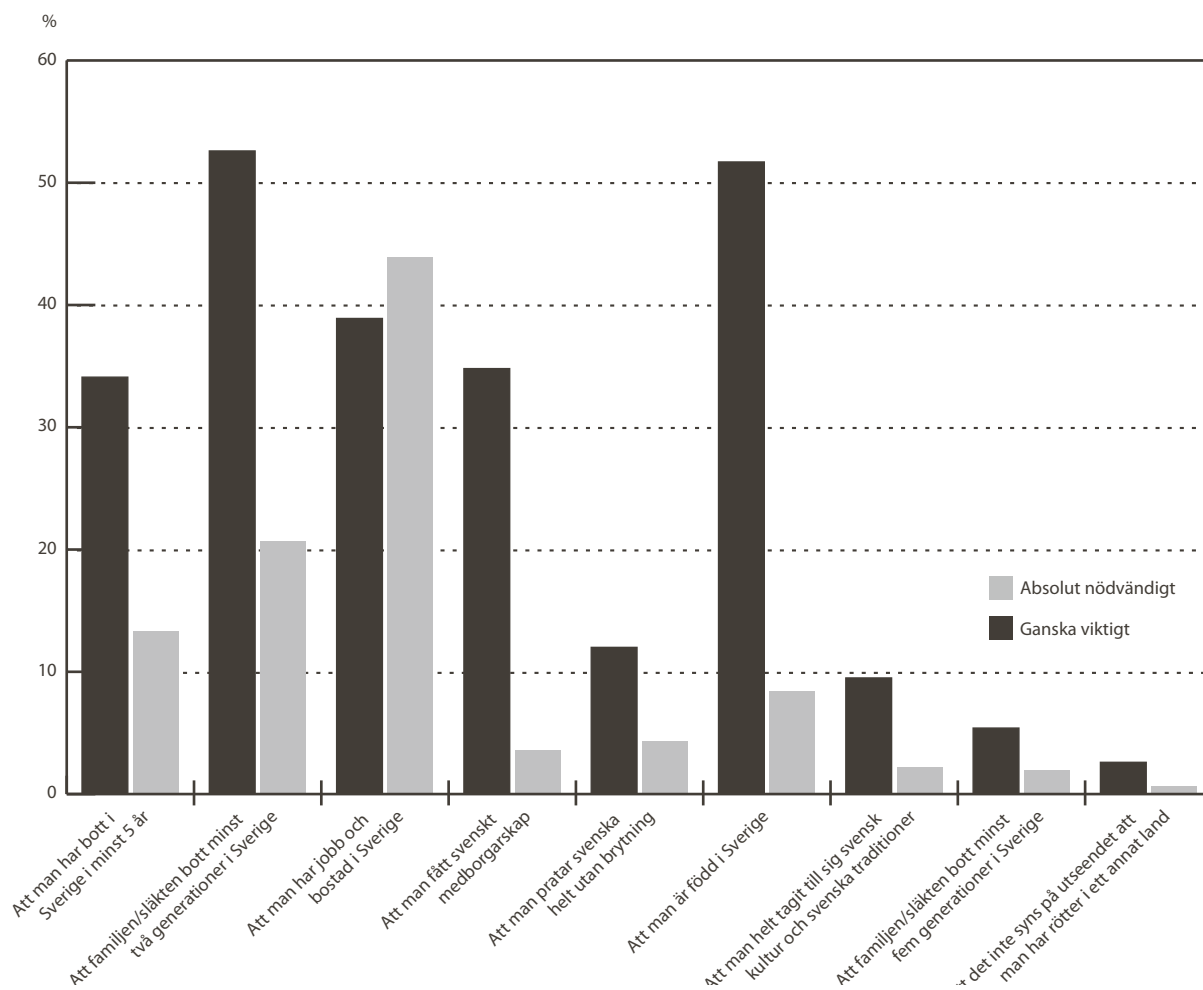
24 ”Kontrollpåståendets” mångtydighet framgick tydligt i faktoranalysen. Påståendet hade låga men icke negligerbara faktorladdningar på tre av de fyra faktorerna. Den högsta (0,34) fanns i faktor 1, som låg till grund för index 1. Den lägsta (0,15) fanns i den faktor som lades till grund för det ”rasistiska” index 3. Förenklat sett är faktorladdningar korrelationer mellan variabler och faktorer och utgör ett av resultaten från faktoranalys. Faktorladdningar varierar mellan -1 och +1 och ju högre deras värde desto bättre representeras variabelerna av faktorn i fråga. Innehållet i de variabler (t.ex. frågor i en enkät) som har de högsta laddningarna på en faktor ger en fingervisning för tolkning av faktorns ”innehåll”.

25 Partialkorrelation är ett sambandsmått som ”befriats” från den inverkan som de valda kontrollvariablerna kan ha på sambandets styrka. Tekniskt sett uttrycker koefficienterna samband mellan s.k. residualer, d.v.s. den variation hos variablerna som återstår när den med kontrollvariablerna sammanhängande variationen tagits bort.

26 Se fotnoterna 8 och 16 för förklaringar.

27 Födelseområde är indelat i tre kategorier: födda i Sverige, födda i övriga Europa samt Nordamerika samt födda utanför Europa och Nordamerika. Det ringa antalet respondenter födda utanför Sverige tillät inte indelning i fler kategorier.

FIGUR 2. Lärarnas svar på frågan "När tycker du att man slutar att vara "invandrare", dvs. när är man "svensk"? Markera hur viktiga du tycker de olika förutsättningarna är." Det tredje svarsalternativet, som uteslutits i diagrammet, var "Helt betydelselöst".

och Nordamerika har något mer negativa åsikter än de som är födda i Sverige respektive övriga världen (beta = 0,04; effekten är mycket svag). Kvinnor är mindre negativa än män (beta = 0,12) och de lärare som är verksamma i region 1 är något mer negativa än de som finns i övriga regioner (beta = 0,09). De åsikter som index 1 fångar tycks inte variera signifikant med skolstadium. I stora drag bekräftar dessa samband resultaten från tidigare undersökningar, både när det gäller befolkningen i stort (se t ex Lange & Westin 1993; Lange 1995, 2005) och lärare (se Lange & Hedlund 1998).²⁸

Index 2 – det ”invandringspositiva” indexet – uppvisar föga förvånande spegelvända mönster. Den positiva inställning som indexet mäter minskar med stigande ålder (beta = 0,10). Däremot framkommer inga skillnader i fråga om kön och födelseområde. Lågstadie lärare verkar ha något mindre positiv inställning jämfört med framförallt gymnasie lärare (beta = 0,06). Och lärare verksamma i region 1 har minst positiva åsikter medan lärare i region 3 har mest positiva (beta = 0,10).

Index 3 följer i stora drag de mönster som framträdde i fråga om index 1. De främlingsfientliga och rasismliknande uppfattningarna tilltar med ökande ålder (beta = 0,12), kvinnor är mindre negativa än män (beta = 0,06), födelseområde uppvisar inga tydliga skillnader, lågstadie lärare har något mer negativ inställning jämfört med i synnerhet gymnasie lärare (beta = 0,06) och lärare verksamma i region 1 är mer negativa än framförallt lärare i region 3 (beta = 0,10).

Index 4 – ”antisemitiska sentiment” – betar sig på ett liknande sätt som indexen 1 och 3, men vissa skillnader framträder tydligare än vad fallet var med de två sistnämnda måtten. Som tidigare tilltar ”antisemitiska sentiment” i viss mån med stigande ålder (beta = 0,10). Födelseområde uppvisar däremot ett tydligare mönster. Lärare födda i Sverige hyser markant mindre sådana sentiment än lärare födda i övriga Europa och Nordamerika, men framförallt är skillnaden störst jämfört med lärare födda i övriga världen, vilka uppvisar klart starkast antisemitiska uppfattningar (beta = 0,14). Skillnaden mellan könen är också betydligt mer mar-

kerad, varvid kvinnor – som vanligt – uttrycker sådana uppfattningar i markant lägre grad än männen (beta = 0,17). Hos lågstadie lärare är dessa åsikter mindre framträdande än hos, framförallt, gymnasie lärare (beta = 0,12). Däremot hittar jag inga signifikanta regionala skillnader.

Det måste understrykas att de ovan redovisade sambanden mellan värden på de fyra måtten och bakgrundskännetecken genomgående är ganska svaga²⁹ och är tydligast i fråga om index 4.

Uppfattningen om vad som krävs för att man ska kunna betraktas som ”svensk” utgör ytterligare en ingrediens i den så kallade ”diskursen” kring det mångkulturella samhället. Därför ställdes följande fråga till lärarna: ”När tycker du att man slutar att vara ’invandrare’, dvs. när är man ’svensk’?” Respondenterna fick bedöma 9 förutsättningar med hjälp av svarsalternativen ”Helt betydelselöst”, ”Ganska viktigt” och ”Absolut nödvändigt” (se V181 – V189 i bilaga 1). Det kan vara intressant att notera att endast 4,3 procent av lärarna ansåg att det är absolut nödvändigt att vara född i Sverige för att betraktas som svensk och att ännu färre – 0,6 procent – ansåg att villkoret ”Att det inte syns på utseendet att man har rötter i ett annat land” var absolut nödvändigt. Däremot tyckte 43,9 procent att svenskt medborgarskap var ett nödvändigt villkor för ”svenskhet”.

En faktoranalys av svaren resulterade i två tydliga faktorer. I den ena faktorn utgörs de ”ledande”³⁰ svarsalternativen av ”Att familjen/släkten bott minst fem generationer i Sverige” och ”Att familjen/släkten bott minst 2 år i Sverige”. Därefter hittar vi ”Att man är född i Sverige”. Låt mig därför kalla denna faktor för den ”genealogiska” synen på ”svenskhet”, som med en litet skruvad tolkning kan associeras till ”Blut und Boden”-romantik – det handlar ju om att vara född på en viss plats som även de tidigare generationerna bebott. Den andra dimensionen i lärarnas uppfattningar om villkoren för ”svenskhet” representeras främst av uppfattningarna ”Att man har jobb och bostad i Sverige” och ”Att man har bott i Sverige i minst 5 år”. På tredje plats kommer

28 Lange, A & Westin, C, 1993. *Den mångtydiga toleransen: Förhållningssätt till invandring och invandrare 1993*. Stockholm: CEIFO förlag; Lange, A, 1995. *Den svårångade opinionen. Förhållningssätt till invandring och invandrare 1995*. Stockholm: CEIFO förlag; Lange, A, 2005. *Förhållningssätt till invandring och invandrare 2005*. Genomförd men ej publicerad riksrepresentativ undersökning; Lange, A & Hedlund, E, 1998. *Lärare och den mångkulturella skolan*. Stockholms universitet: CEIFO förlag.

29 Detta framgår av de relativt sett låga beta-värdena. En sammanfattande indikator på tydligheten hos sambanden utgörs av R², som visar hur stor andel av den totala variationen i data som ”förklaras” (i statistisk bemärkelse) av bakgrundsvariablerna. I analyserna ovan varierar R² mellan 0,03 och 0,08, vilket kan betecknas som låga värden. Detta kan också uttryckas så att den största delen av variationen hos värden för de fyra indexen beror av andra faktorer än kön, ålder, födelseområde, skolstadium och vistelse region. Mest sannolikt ligger dessa faktorer utanför de data som genererats av föreliggande undersökning.

30 ”Ledande” betyder i detta sammanhang ”har de högsta faktorladdningarna”.

svenskt medborgarskap. Låt mig kalla denna dimension för den pragmatiskt-progressiva synen på "svenskhets", möjligtvis kryddad med ett stänk av liberalism.

Två index konstruerades på grundval av dessa faktorer och korrelationen mellan dem är ganska svag ($r = 0,19$; $p = 0,001$).³¹ Detta innebär att de två måtten avser åsiktsdimensioner som i ganska hög grad är oberoende av varandra. När variationen i indexvärden för den "genealogiska" synen undersöks med hjälp av MCA (med samtidig kontroll för inverkan från kön, ålder, region, skolstadium och födelseområde) framkommer ett intressant resultat: endast födelseområde uppvisar en signifikant variation – *ju längre bort från Sverige man är född desto större vikt tillskrives man de "genealogiska" villkoren för "svenskhets"*. Skillnaden mellan lärare födda i Sverige och lärare födda i länder utanför Europa och Nordamerika är markant ($\beta = 0,13$). Detta resultat förvånade mig, eftersom jag – fördomsfullt – väntat mig större skillnader mellan t.ex. olika regioner och åldersgrupper i Sverige.

Den pragmatiskt-progressiva synen presenterar en något annorlunda bild. Äldre lärare lägger större vikt vid de kriterier som ingår i denna dimension än yngre ($\beta = 0,12$), vilket även gäller kvinnor jämfört med män ($\beta = 0,11$). Intressant nog framkommer inga skillnader mellan vare sig olika födelseområden eller olika vistelseregioner. Inte heller spelar skolstadium någon roll i detta sammanhang.

Det kan vara intressant att undersöka sambanden mellan dessa två förhållningssätt till "svenskhets" och de fyra attitydindexen. Det starkaste sambandet hittar jag mellan den "pragmatiskt-progressiva" synen och index 1 ($r = 0,39$; $p = 0,001$; se not 26), medan sambandet mellan den "genealogiska" synen och detta index är betydligt svagare ($r = 0,21$; $p = 0,001$; se not 26). Återigen finner jag detta något förvånande, eftersom jag hade väntat mig ett omvänt förhållande – en avog inställning till andra kulturer och religioner samt "assimilativ" inställning till invandrare borde rimligen i högre grad sammanhånga med "Blut und Boden"-liknande sentiment än med pragmatiskt-progressiv inställning till vad som krävs för att en människa ska vara en fullvärdig medlem i en nationell gemenskap. Liknande mönster av samband föreligger i fråga om de övriga indexen, dock med den skillnaden att sambanden är svagare.

Efter denna utflykt till svenskhetens gåta måste jag återvända en stund till blocket av påståenden (V158

– V180 i bilaga 1). Fem av dessa påståenden – V162, V169, V172, V179 samt V180 – kunde inte placeras i något index och jag har därför undersökt samband mellan dessa "hemlösa" påståenden å ena sidan och indexen samt några andra frågor å den andra. Påståendet "*Så kallat 'hedersvåld' i vissa kulturer är uttryck för exakt samma manliga förtryck av kvinnor som finns i alla västerländska samhällen*" uppvisar inga nämnvärda samband med vare sig något av indexen (inklusive måtten på uppfattningar om "svenskhets") eller några av de ovan nämnda påståendena och får därför tills vidare betraktas som fristående. I detta påstående har 26,7 procent av lärarna instämt helt eller delvis och intressant nog föreligger nästan ingen skillnad mellan könen i detta avseende.

Påståendet "*Det är viktigt att man i Sverige får fram en politisk ledare som kan styra landet med fast hand*" kan ses som åtminstone i viss mån mångtydigt. Det har använts i andra undersökningar, bland annat i den tidigare nämnda *lärarundersökningen 1998*, i syfte att pejla eventuella auktoritära tendenser hos respondenterna. Tjugofem procent av lärarna i föreliggande studie har instämt helt eller delvis i detta påstående, men det finns skäl att misstänka att instämmande kan sammanhånga med flera olika uppfattningar i övrigt. Mönstret av samband³² med indexen och de övriga "hemlösa" påståendena bekräftar denna misstanke. Det starkaste sambandet ($r = 0,41$; $p = 0,001$) föreligger med index 1, vilket indikerar att en icke föraktlig andel av de respondenter som anser att Sverige bör styras med "fast hand" samtidigt hyser en avog inställning till "mångkulturalitet", invandring, islam m.m. Sambandet med det "invandringspositiva" index 2 är, som sig bör, negativt men samtidigt svagt ($r = 0,19$; $p = 0,001$), vilket innebär att en del av de lärare som har ganska höga värden på detta index samtidigt instämt – åtminstone delvis – i detta påstående. Sambandet med det "antisemitiska" index 4 är ganska svagt ($r = 0,18$; $p = 0,001$), vilket tyder på att dessa förhållningssätt är relativt oberoende av varandra, dock med en viss tendens till samvariation åt samma håll. Det kan vara intressant att notera att korrelationen med den "pragmatiskt-progressiva" synen på "svenskhets" är starkare ($r = 0,26$; $p = 0,001$) än dito med den "genealogiska" ($r = 0,16$; $p = 0,001$). Det är möjligt att min förväntan att relationen skulle vara omvänd sammanhänger – återigen – med vissa fördomar.

31 Partialkorrelation med kontroll för ålder, kön, födelseområde, vistelseregion samt skolstadium.

32 Samtliga samband i detta avsnitt är partialkorrelationer med kontroll för inverkan från ålder, kön, födelseområde, vistelseregion och skolstadium.

Nästa "hemlösa" (d.v.s. utan självklar plats i något index) påstående uttalar sig generellt om den mänskliga naturen: "Det ligger i den mänskliga naturen att vara egoistisk". Svaren på detta påstående har ett måttligt positivt samband ($r = 0,29$; $p = 0,001$) med index 1, vilket nog kan ses som ganska rimligt, inget samband alls med det "invandringspositiva" index 2 och svagare positiva samband med index 3 och 4 ($r = 0,20$ och $0,14$ respektive; $p = 0,001$ i båda fallen). I 1998 års lärarstudie (Lange & Hedlund 1998)³³ kunde jag urskilja ett intressant "syndrom" som kallades "pessimistisk människosyn" och omfattade bland annat detta påstående. I föreliggande studie fattas några av de övriga påståendena i detta "syndrom", varför någon jämförelse inte är möjlig att genomföra.

Påståendet "Elever med nationalsocialistiska och rasistiska sympatier bör ha möjlighet att i skolan hålla föredrag om sina idéer och uppfattningar om t ex Förintelsen" uppvisar inga nämnvärda samband med något av indexen med ett undantag: sambandet med den pragmatiskt-progressiva synen på "svenskhet" är $0,23$ ($p = 0,001$), vilket är ganska lågt men statistiskt säkerställt. Detta påstående blir intressant längre fram i rapporten när lärarnas syn på undervisning om Förintelsen diskuteras. Här kan jag dock notera att instämmande i detta påstående kan – åtminstone i en del fall – uttrycka en sträng syn på yttrandefrihet, som innebär att alla åsikter ska kunna uttryckas fritt oavsett vad de handlar om. Om så vore fallet skulle denna tolkning i någon mån harmoniera med den "liberala" aspekten i den pragmatiskt-progressiva synen på "svenskhet", vilket avspeglas i korrelationskoefficienten.

Återstår påståendet "En människa bör inte lita på någon annan än sig själv", som i 1998 års lärarundersökning utgjorde ytterligare en beståndsdel i syndromet "pessimistisk människosyn". I föreliggande studie uppvisar påståendet måttliga samband med indexen och de ovan diskuterade "hemlösa" påståendena. Det är knappast förvånande att sambandet med uppfattningen att det ligger i den mänskliga naturen att vara egoistisk är $0,22$ ($p = 0,001$). Korrelationen med index 1 är $0,26$, med index 2 $-0,12$, med index 3 $0,21$ och med index 4 $0,17$ ($p = 0,001$ i samtliga fall). De lärare som inte litar på några andra än sig själva tenderar samtidigt att i viss mån omfatta de åsikter som indexen fångar. Det är därför inte helt förvånande att sambandet med åsikten att Sverige bör styras av en ledare med fast hand är $0,22$ ($p = 0,001$).

Nästan samtliga av dessa påståenden (med un-

dantag av V162, se bilaga 1) användes även i 1998 års lärarundersökning. Eftersom det handlar om 22 påståenden skulle det vara alltför utrymmeskrävande att redovisa alla jämförelser³⁴ och jag begränsar mig därför till att presentera de påståenden som uppvisar de mest markanta skillnaderna mellan 1998 och 2007. Ett av de mer intressanta resultaten rör påståendet "Islam är ett hot mot västerlandets sociala och kulturella landvinningar". Markant färre lärare instämmer helt eller delvis i detta påstående 2007 jämfört med 1998, vilket somliga kan anse vara anmärkningsvärt med tanke på att 1998 års studie genomfördes före anfallet mot World Trade Center (2001). En annan tydlig skillnad i positiv riktning föreligger med avseende på påståendet "Vissa kulturer är så olika den svenska att människor från dessa kulturer knappast kan anpassa sig till det svenska samhället", där betydligt mindre andel lärare instämmer helt eller delvis 2007 jämfört med 1998. Likaså är andelar som helt eller delvis instämmer i det "mångtydiga" påståendet "Det är naturligt att barn ser och värderar skillnader mellan olika raser" markant lägre 2007 än vad fallet var 1998. Samma förhållande gäller det ganska brutala påståendet "Invandrare i Sverige som kommit från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer", liksom uppfattningen att "Med tanke på den romska kulturens avvikande normer är det knappast förvånande att romerna inte accepteras i det svenska samhället". Till sist kan jag notera att misstron bland lärarna mot myndigheter och massmedier när det gäller information om "invandringens konsekvenser" – "Myndigheter och media döljer ofta obekväma fakta om invandringens konsekvenser och kostnader för svenska folket" – tycks vara påtagligt mindre 2007 jämfört med 1998.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att skillnaderna mellan de två studierna tyder på att lärarnas inställning till "mångkulturalitet", invandring m.m. blivit påtagligt mera positiv – för 12 av de 15 "negativt" formulerade påståendena noterar jag större andelar som uttrycker avståndstagande 2007 jämfört med 1998. Och när det gäller de tre "positivt" formulerade påståendena har andelar lärare som instämmer helt eller delvis ökat för samtliga. Även om en (okänd)

34 Den intresserade läsaren hänvisas till bilaga 2, där jag presenterar jämförelsetabeller för samtliga påståenden som användes i båda undersökningarna tillsammans med statistiska signifikansbedömningar av skillnaderna mellan resultaten. I inledningen till bilaga 2 redovisar jag de åtgärder som vidtagits för att göra de två urvalen mer jämförbara. Någon perfekt "matchning" kunde inte åstadkommas, varför jämförelserna måste kringgärdas av vissa reservationer. Vissa skillnader är dock så stora att de troligtvis är "verkliga".

33 Ibid.

andel av dessa skillnader kan tillskrivas svar enligt "social önskvärdhet" tror jag att återstoden indikerar reell förändring.

3.5 Kännedom om Förintelsen i ett historiskt ålder-kohort-period -perspektiv

Med resultaten från de i föregående avsnitt redovisade analyserna i bagaget går jag nu över till undersökningens huvudtema, d.v.s. lärarnas uppfattningar om och förhållningssätt till undervisning om Förintelsen.

De lärare som deltagit i undersökningen representerar ett tidsspann av 47 år – de äldsta är födda 1934 och de yngsta 1981. De äldsta har upplevt tiden för andra världskriget som barn, de yngsta har läst om kriget i skolan och kanske haft mor- eller farföräldrar som kunnat berätta om sina minnen från kriget.

Lärarna i undersökningen föddes under olika historiska perioder, vilket medfört en rad av komplexa konsekvenser för deras fortsatta liv. En av dessa konsekvenser är att de genomgick sina olika livsfaser under olika efterföljande historiska perioder. Inom sociologin och demografin kallas kategorier av människor som har det gemensamt att de är födda ett visst år (eller ett visst decennium) för *ålderskohorter*. Den problematik jag berörde ovan tangerar i själva verket en av de mest komplicerade frågeställningarna inom samhällsvetenskapen, nämligen det klassiska ålder-kohort-period-problemet. Denna "triad" leder i själva verket rakt ned till grundvalarna för studiet av mänsklig utveckling och social förändring. Det är inte meningen att jag i detta sammanhang ska fördjupa mig i detta problem, men eftersom Förintelsen i mångt och mycket handlar om *levande historia* är några reflektioner på sin plats.

I det föregående har jag använt egenskapen "ålder" som en bakgrundsvariabel i olika analyser och beskrivningar av resultat. Det är viktigt att inse att det i många sammanhang oproblematiska begreppet ålder – denna självklara ordinarie innehavare av tjänsten som oberoende variabel i sociologiska undersökningar – omvandlas mot bakgrund av ålder-kohort-period-problematiken till en av de mest komplicerade egenskaper som kännetecknar människor. Betraktade var för sig är kohort, period och ålder objektiva eller "publika" företeelser, möjliga att fastställa utan hänvisning till individens subjektiva föreställningar eller upplevelser. På det enklaste planet är individens kohorttillhörighet definierad av hennes födelseår, hennes ålder mäts med antalet levda år och perioden kan bestämmas som tidsintervallet mellan två tidpunkter på den historiska tidsskalan. Om man emellertid betraktar

dessa begrepp tillsammans – vilket ju är ofrånkomligt – inser man den komplexa växelverkan som äger rum mellan kohorttillhörighet och människors livsbanor. Begreppet "period", särskilt när det syftar på längre tidsrymder, t.ex. decennier, är i själva verket oerhört komplicerat. Det omsluter totaliteten av alla de händelser, förlopp, processer m.m. som äger rum samtidigt och kan visas eller tänkas ha någon relevans för människors psykosociala utveckling och förändring. Periodens innehåll omfattar inte enbart det aggregerade resultatet av alla de under perioden levande människornas handlingar, utan även ett sediment från det förflutna som sätter förutsättningar för och interagerar med det nuvarande.

De vägar längs vilka innehållet i en historisk period inverkar på ålderskohorternas utveckling och livsöden är många och ofullständigt kända. På ett övergripande plan sker sannolikt ett slags sociokulturell "osmos" av diffus karaktär, som kanaliseras och förtätas genom mer målinriktad och styrd primär och sekundär socialisation i individens närmiljö. Att spåra de mer subtila vägar, längs vilka olika företeelser som kännetecknar en period – den diffusa "tidsandan", sociokulturella förändringar (som ju till största delen är resultat av människors aktiviteter), ekonomiska förändringar, politiska händelser och processer – tränger igenom till individens mikromiljö och i nästa steg till hennes inre värld, är uppenbart mycket svårt. I detta perspektiv bör ålder ses som en punkt på en livsbana som startat vid en annan punkt i den flerdimensionella rumtiden av kultur och historia. Ålder markerar höjden på en stapel av sedimenterade erfarenheter, som i sin tur är konsekvenser av interaktionen mellan utgångsbetingelsernas givna värden och individens sätt att förvalta dem genom handling i ett mer eller mindre elastiskt livsrum av möjligheter och begränsningar, serverade av den historiska period hon råkat landsättas i.

Man kan tänka sig samhället som ett slags "sociokulturell gestalt" som rör sig längs den historiska tidsaxeln, som kan liknas vid en "rullande trottoar" vilken individerna stiger på genom att födas och stiger av genom att dö. Denna process kan även liknas vid ett slags sociokulturell-demografisk "metabolism", där den genomsnittliga förväntade livslängden för varje kohort avgör hur lång tid det tar innan samtliga individer bytts ut under en viss period. Den kulturella transmissionen genom socialisering tillförsäkrar kontinuitet. Det relevanta innehållet i varje historisk period – hur denna än avgränsats – måste givetvis ha olikartad inverkan på de olika kohorterna, beroende på vilken fas i deras livsbanor det "träffar" eller "bestrålar" samt

på beskaffenheten av det erfarenhets sediment som individerna i varje kohort förvärvar under den avverkade delen av sina livsbanor.

Detta är i sin tur beroende av de utgångsbetingelser och efterföljande initiala livsomständigheter, som sammanhänger med individernas placering i den historiskt givna sociala stratifieringsstrukturen, men även med deras mikrosociala betingelser – dessa är som bekant inte fullständigt korrelerade. De olika generationerna i varje samhälle utgör dessutom *för varandra* i stor utsträckning en del av den historiska periodens innehåll. Inte ens de djupaste generationsklyftor kan helt upphäva den sociala, kulturella och psykologiska påverkan som kohorterna utsätter varandra för. En intressant iakttagelse man kan göra i detta sammanhang är att det som måste *uppnås* av en generation i ett visst samhälle – och som därför av många inom denna generation betraktas som en höggradigt ”handlingsförmedlad”³⁵ livsomständighet – av nästa generation kan betraktas som givet och självklart.

Ett sätt att identifiera det relevanta innehållet i en historisk period och kartlägga dess förmedling till de individuella livsbanorna är genom att urskilja så kallade *livshändelser*. En användbar distinktion i detta sammanhang är den mellan *individuella* och *kulturella* händelser. Individuella händelser är sådana som inträffar som ”naturliga” inslag i det (i ett visst samhälle, under en viss period) normala livsloppet. Exempel är könsmognad, giftermål, militärtjänst och liknande. Andra exempel på individuella livshändelser är traumatiska episoder av olika slag i individens närmiljö – dödsfall i familjen, olycksfall, svåra sjukdomar med mera.

Kulturella händelser (varvid begreppet ”kulturell” används i mycket vid bemärkelse) är däremot sådana händelser som inte kan betraktas som naturliga inslag i det normala livsloppet (i en viss kultur och under en viss historisk period) och som *samtidigt* drabbar stora aggregat av människor: krig, ekonomiska depressioner, naturkatastrofer m.m. Dessa händelser har en viktig roll i bestämmandet av det historisk-sociokulturella sammanhanget för varje ålderskohort. Förutom att

de inverkar på de kohorter som är tillstädes medan händelserna tilldrar sig, och därför påverkas mer eller mindre direkt, fortsätter händelserna att utöva indirekt påverkan genom att ingå som väsentliga, men i tidshänseende avlägsna, faktorer i den sociala och kulturella förändringen i framtiden. Vissa kulturella händelser av mer genomgripande karaktär kan påverka kohorternas storlek och sammansättning genom att ändra mortalitet och fertilitet, genom migration eller genom förändring av könskvoten. Dessa förändringar kan i sin tur avsätta kedjekonsekvenser främst i fråga om familjestrukturens karaktär. Så kan familjens storlek, makarnas ålder vid giftermål, intervall mellan födselar, familjebandens stabilitet m.m. förändras mer eller mindre selektivt för olika kategorier inom kohorterna, med åtföljande psykosociala konsekvenser.

Den historiska periodens inverkan på olika kohorter och kategorier inom dessa är inte enhetlig. Snarare handlar det om vad man skulle kunna kalla ”selektiv exponering” och ”selektiv mottaglighet”. Olika kategorier av människor (i viss mån även olika individer) inom en viss kohort kan således både exponeras i olika grad för händelserna inom perioden och av skilda (individuella och/eller kollektiva) skäl vara olika mottagliga för händelsernas konsekvenser. Till exempel drabbar en kulturell händelse som ekonomisk depression inte alla befintliga ålderskohorter i ett samhälle på samma sätt; inte heller är dess verkningar inom olika underkategorier inom kohorterna likformiga. Verkningarna beror främst på under vilket livsstadium individen drabbas, vilken placering hon har i den socio-ekonomiska strukturen samt hur hennes närmiljö – främst familjens struktur och sammanhållning – ser ut.

Begreppet kohort kan förknippas med andra omständigheter än födelseår eller födelsedecennium. Inom livsloppsundersökningen använder man även begreppet ”händelsekohort”, som syftar på en kategori människor som samtidigt upplevt och/eller drabbats av en historisk händelse av *genomgripande slag*. Det sistnämnda – att händelsen ska vara av genomgripande slag – är mycket centralt i detta begrepp och innebär att händelsen måste ha påverkat kategorin i fråga på djupet och lämnat varaktiga spår. I vissa fall är avgränsningen av meningsfulla händelsekohorter ganska självklar, i andra kan den vara förenad med avsevärda svårigheter. Exempel på självklara händelsekohorter är ”överlevande från Auschwitz”, ”överlevande efter Hiroshima-bomben”³⁶, ”de som upplevt den stora

35 ”Handlingsförmedling” är ett av mina – mycket sparsamma – bidrag till den samhällsvetenskapliga terminologin (Lange, A, 1991. *Flyktingskap, boende och agens*. Stockholms universitet: CEIFO förlag). Graden av handlingsförmedling kan definieras som den utsträckning, i vilken omständigheterna i en människas liv – både aktuella och biografiska – är och/eller uppfattas vara konsekvenser av hennes egna målinriktade val och handlingar. Motsatsen till hög grad av handlingsförmedling är ett scenario där en människas livsomständigheter är helt eller nästan helt bestämda av faktorer över vilka hon inte haft något som helst inflytande.

36 Japanskan har ett speciellt ord – hibakusha – för att benämna

TABELL 19. Relationen mellan åldersgrupper, födelseperioder, "periodeffekter" (här reducerade till lärarutbildningen) samt medelvärden för ett sammanfattande mått på kunskaper om Förintelsen. Medelvärdena avser de lärare som *undervisar i historia* (oavsett på vilket skolstadium) och är baserade på vägda data. De två högsta medelvärdena är markerade med fetstil.

Ålderskategori	Födda under perioden	Genomgått lärarutbildning åren (ungefärliga perioder)	Medelvärde* index kunskap om Förintelsen
26 – 34	1973 - 1981	Slutet 1990-talet – början 2000-talet	2,6
35 – 44	1963 – 1972	1980-talet – 1990-talet	3,3
45 – 54	1953 - 1962	1970-talet – 1980-talet	3,0
55 – 60	1947 – 1952	Slutet 1960-talet – 1970-talet	3,9
61 - 73	1934 - 1946	1950-talet – 1960-talet	3,2
Samtliga lärare			2,1

* Medelvärdena är korrigerade (med hjälp av MCA) för inverkan från kön, vistelseregion, skolstadium samt antal år som lärare. På så sätt avspeglar skillnader mellan medelvärdena – förhoppningsvis – relativt "rena" effekter av ålder, kohort och period. Det kan vara intressant att nämna att i MCA-analysen har ålder den starkaste effekten på variationen i värden på kunskapsindexet (beta = 0,27; relationen är icke-linjär).

depressionen i USA" m.fl. Huruvida de svenska lärare i föreliggande undersökning, som föddes före andra världskriget och upplevde det (på avstånd) som barn, utgör en meningsfull händelsekohort är svårare att avgöra. Lika svårt är det att bestämma i vilken utsträckning t.ex. de svenskar som varit med om studentrevolten 1968 kan ses som en händelsekohort. Till stor del utgör detta en – som det heter – empirisk fråga, d.v.s. man måste på något sätt undersöka dessa människor för att kunna avgöra om den gemensamma erfarenheten lämnat likartade djupa och varaktiga spår. I föreliggande studie har jag ingen information om individuella livshändelser i lärarnas liv. Däremot är det möjligt att skissera följderna av kulturella händelser som ägt rum under i sammanhanget relevanta tidsperioder. För detta krävs en översättning av ålderskategorier till födelseperioder, vilket har skett i tabell 19 ovan.

För att illustrera på vilket sätt ovanstående resonemang kring ett av de mest komplexa problemen inom samhällsvetenskapen kan användas i föreliggande studie måste jag föregripa den kommande presentationen av resultaten rörande undervisning om Förintelsen. I frågeformuläret ställdes ett antal frågor med syftet att utröna lärarnas kunskaper om olika aspekter på Förintelsen (se V97 – V107 i bilaga 1). Jag kommer att presentera dessa frågor längre fram, men i detta sammanhang räcker det med att informera läsaren om att ett sammanfattande mått – ett "kunskapsindex" – konstruerades

dessa människor, som utvecklat en särpräglad identitet, förtöjd bland annat i de fysiska skador som strålningen från atombomben orsakat.

på grundval av frågorna. Indexvärdena varierar mellan 1 och 5 och medelvärdet för samtliga svarande³⁷ är 2,06. Medelvärdet för den kategori som tabellen avser – lärare som undervisar i historia³⁸ – är 3,23.

Skillnader mellan olika par av värden är statistiskt säkerställda.³⁹ Vi ser att den yngsta kohorten, födda mellan 1973 och 1981, har sämst kunskaper medan de som är födda mellan 1947 och 1952 har bäst. Även de som föddes mellan 1963 och 1972 uppvisar ett ganska högt medelvärde. Att den äldsta ålderskategorin har lägre kunskapsnivå än två yngre åldersgrupper kan vid första anblick förefalla något förvånande – somliga inom denna kohort har ju upplevt kriget som barn, andra föddes strax efter krigsslutet. Man kunde kanske förvänta sig att denna temporala närhet till kriget, som rimligen måste ha avspeglats i medier och litteratur, skulle skapa en bättre jordmån för befastande av kunskaper om – bland annat – Förintelsen. Å andra

37 Ganska många lärare valde att inte besvara flera av kunskapsfrågorna varför det interna bortfallet är ganska stort. Som jag påpekat tidigare kan man i sådana fall "imputera" värden med hjälp av medelvärden beräknade t.ex. för olika kombinationer av åldersgrupp och kön. I detta fall avstod jag från en sådan procedur, huvudsakligen på grund av att variationen i indexvärdena är begränsad. Medelvärdet för de historielärare som besvarat kunskapsfrågorna är därför (med vägda data) baserat på 3 815 individer i stället för de 5 705, som urvalsramen innehåller.

38 Se texten efter tabell 9 för förklaring av indelningen i undervisningsämnen.

39 När vägda data används blir antalet individer – även i många underkategorier – så stort att ganska små skillnader blir statistiskt säkerställda. Skillnaden mellan 2,6 och 4,7 på en femgradig skala måste dock betraktas som stor, särskilt om man betänker att det är "glost i toppen" på kunskapsindexet. Detta kontrasterar mot skillnader mellan medelvärden för åldersgrupper beräknade på hela materialet, där den största skillnaden är 25 hundradelar.

TABELL 20. Relationen mellan åldersgrupper, födelseperioder, "periodeffekter" (här reducerade till lärarutbildningen) samt medelvärden för ett sammanfattande mått på kunskaper om Förntelsen. Medelvärdena är baserade på vägda data och avser de lärare som *undervisar i historia på gymnasiet* och som svarat att de *undervisar* eller *har undervisat* om Förntelsen. De tre högsta medelvärdena är markerade med fetstil.

Ålderskategori	Födda under perioden	Genomgått lärarutbildning åren (ungefärliga perioder)	Medelvärde* index kunskap om Förntelsen
26 – 34	1973 - 1981	Slutet 1990-talet – början 2000-talet	2,8
35 – 44	1963 – 1972	1980-talet – 1990-talet	3,2
45 – 54	1953 - 1962	1970-talet – 1980-talet	3,2
55 – 60	1947 – 1952	Slutet 1960-talet – 1970-talet	4,7
61 – 73	1934 – 1946	1950-talet – 1960-talet	2,6
Samtliga lärare			2,1

* MCA-korrektion för inverkan från kön, vistelseregion samt antal år som lärare. I den här selektionen är ålderns effekt på variationen i värden för kunskapsindexet ännu starkare än i tabell 19 (beta = 0,48; relationen är icke-linjär).

sidan fanns en stor trötthet hos människor efter kriget och ett stort behov av att "gå vidare". I Sverige påbörjades så småningom konstruktionen av bilden av "det goda Sverige", ett land fritt från de föreställningar och värderingar som ledde fram till kriget och Förntelsen. Den sistnämnda blir nästan en "icke-fråga", något som hänt långt bort och som inte berör oss på allvar. Det stora intresset riktades mot själva krigshistorien och motståndsrörelserna i de olika inblandade länderna.⁴⁰

För att ytterligare filtrera den relevanta gruppen av lärare visar tabell 20 ovan motsvarande värden för historielärare på gymnasiet.

Vi ser att mönstret i skillnaderna mellan åldersgrupper skiljer sig från dito för historielärare i allmänhet i tabell 19. Den yngsta kohorten har ett av de två lägsta medelvärdena och den näst äldsta kohorten (55-60 år) har det i särklass högsta medelvärdet. I detta fall kan man våga säga att skillnaden i kunskapsnivå mellan den näst äldsta kohorten och den äldsta är dramatisk. Kontrollen för inverkan från undervisningserfarenhet (antal år som lärare) är viktig i detta sammanhang. Kunskapsnivån när det gäller Förntelsen ökar markant mellan de lärare som arbetat högst 9 år och de som gjort det i 10 år eller mer, även när övriga bakgrundsfaktorer hålls konstanta. Den yngsta ålderskohorten – samt även i viss mån 35-44-åringarna – är "missgynnade" i detta avseende eftersom de omöjligtvis kan ha hunnit tillgodogöra sig den kunskaps-höjning som en lång erfarenhet av arbete som lärare medför. Längre fram kommer jag att diskutera detta mer utförligt.

Man skulle förmodligen kunna skriva en hel bok om de "kulturella händelser" som inträffat under de första 20-25 åren i varje kohorts liv och de hypotetiska spår som dessa händelser eventuellt lämnat hos medlemmarna. Samtidigt är det oklart i vilken utsträckning det som händer (d.v.s. kulturella händelser) *efter* att man uppnått vuxen ålder kan lämna varaktiga spår i kohortmedlemmarnas psyken. I detta sammanhang får jag dock nöja mig med att kortfattat skissera (en del av) de kulturella händelser som varit relaterade till Förntelsen.⁴¹

Periodindelningen nedan är något haltande – "överbärande" gränser – på grund av att varje period börjar med det år då de äldsta individerna i kohorten fyllde 20 år och slutar med det år då de yngsta i kohorten fyllde 25. Eftersom framställningen av nödvändighet är skissartad har detta ingen nämnvärd betydelse. Att perioderna ungefärligt begränsas till de tidsintervall då medlemmar i kohorterna var 20-25 år gamla sammanhänger med de stora svårigheter som försök att identifiera historiska händelser, som kunde ha påverkat individerna före 20-årsåldern, skulle möta. Det är i stort sett säkert att vissa av de betingelser som en människa möter som barn och tonåring lämnar varaktiga spår i hennes psyke, men i detta sammanhang skulle sådana försök leda mig alldeles för långt bort från undersökningens huvudtema. Det är mycket troligt att de flesta av våra respondenter genomgått sin

40 Jag vill tacka Heléne Löw för hennes – som vanligt – insiktsfulla kommentarer som jag utnyttjat i detta stycke.

41 Enligt den terminologi jag presenterade i det föregående kan även själva Förntelsen betraktas som en "kulturell händelse". Av någon anledning känns det obekvämt att använda en sådan benämning, men begreppet och termen är etablerade inom den s.k. livsloppsforskningen och den definition jag presenterade visar att termen inte syftar till att förringa en händelses dignitet.

lärarutbildning mellan tjugonde och tjugofemte levnadsåret. Likaså är det sannolikt att de kulturella händelser som ägde rum under lärarytbildningen – samt denna utbildnings struktur och innehåll – påverkat deras benägenhet att förvärva och befästa kunskaper om Förintelsen.

*Perioden 1954-1970 (Den äldsta ålderskohorten var mellan 20 och 25 år gamla)*⁴²

I december 1959 vandaliseras en synagoga i Köln. Detta var början till en våg av antisemitiskt klotter, vandaliseringar av judiska begravningsplatser m.m. som svepte över i stort sett hela Europa. Man började tala om en "hakkorsepidemi" – hakkors och antisemitisk graffiti spreds även över USA, Latinamerika, Australien och Afrika. När vågen ebbade ut i februari/mars 1960 hade närmare 2 500 antisemitiska incidenter rapporterats från mer än 400 platser världen över. I Sverige ledde dessa händelser till en omfattande debatt, i vars kölvatten följde den första skolundersökningen kring detta tema och de första statliga upplysningskampanjerna om Förintelsen. Även i Sverige förekom antisemitiska attacker. I Stockholm fick t.ex. en judisk familj sin trappuppgång nedkladdad med texter som "jude bort". Antisemitiska incidenter rapporterades från tiotals orter i landet. Uppmärksamheten i medierna ledde dock till att folkrörelserna och skolorna mobiliserades på bred front för att med upplysning och undervisning försöka möta den ökande agitationen. På Stockholms ungdomsgårdar visades t.ex. bildbandet "Vi får inte glömma".

En genomgång av svenska tidningar (Aftonbladet, Göteborgs-Posten, Dagens Nyheter och Nya Wermlands-Tidningen) under de första åren på 1960-talet ger vid handen att varken Förintelsen eller andra världskriget ägnas någon speciell uppmärksamhet förutom spridda artiklar och insändare utan inbördes samband.

Ett dramatiskt undantag utgörs av infångandet av Adolf Eichmann, rättegången mot honom, domen och avrättningen samt alla diplomatiska turer kring dessa händelser. Den nazistiske krigsförbrytaren greps i Argentina 1960 och rättegången mot honom, som hölls i Jerusalem, inleddes 1961. Rättegången fick stor uppmärksamhet i svenska medier och ledde till en av de första stora belysningarna av folkmordet på judarna. Alla dessa händelser var förstasidesnyheter under flera

dagar vid fyra tillfällen och däremellan publicerades återkommande artiklar om ämnet.

Förutom artiklar om Eichmann som person förekom ett mycket stort antal artiklar om nazismen, om ledande nazister och om Förintelsen. Man uppmärksammade särskilt folkmordet på judarna utan att benämna det Förintelsen – det kallades konsekvent för folkmord. Bevakningen tydliggjorde att en av nazismens primära drivkrafter var antisemitismen.

Denna massmediala uppmärksamhet varade under en lång period – mellan maj 1960 och juli 1962 – vilket i kombination med dess breda anslag och omfattande täckning torde ha påverkat svenskarnas intresse för och kunskaper om Nazityskland och Förintelsen. Till exempel hade Aftonbladet under hela april 1961 en serie i vilken tidningen presenterade personerna bakom Eichmann och förintandet av judarna.

Parallellt med rättegången i Jerusalem uppmärksammade medierna Nordiska Rikspartiet i Sverige i direkt anslutning till referaten och artiklarna om Eichmann. Journalisterna hade uppenbarligen en ambition att visa att nazismen alltså existerade. Det publicerades även ytterligare ett antal artiklar om nazistiska rörelser runt om i världen. Det kan vara intressant att notera att hela denna bevakning ägde rum i konkurrens med uppskjutandet av den sovjetiske kosmonauten Gagarin.

Åren 1963-1965 hölls de så kallade Auschwitz-rättegångarna i Frankfurt am Main, vilket också bidrog till att Förintelsen blev aktuell i det allmänna medvetandet. Sexdagarskriget i Mellanöstern 1967, som uppmärksammades stort i svenska massmedier och av många uppfattades som ett existentiellt hot mot den judiska staten Israel, aktualiserade återigen judarnas öden under andra världskriget.

*Lärarytbildningen*⁴³

I läroverksstadgan från 1933 skilde man på läroämnen och övningsämnen. Inom folkskolan kallades alla ämnen länge läroämnen och delades in i läsämnen och övningsämnen. Först i 1958 års folkskolestadga delades ämnena in i tre grupper: läroämnen, övningsämnen och yrkesämnen. I grundskolereformen (Lgr 62) delades ämnena in i obligatoriska ämnen och tillvalsämnen och inom grundskolan användes sedan

⁴² Jag vill rikta ett stort tack till Heléne Lööw, Christer Mattsson och Henrik Bachner, som försett mig med en guldgruva av material för denna skiss av den relevanta "historiska korridoren". Utan deras hjälp hade jag inte kunnat skriva detta avsnitt.

⁴³ Jag har inte lyckats hitta någon specifik skildring av förändringar (under samtliga nedan skisserade perioder) i utbildningen av de lärare som undervisar i historia. Däremot hittade jag Göte Rudvalls utmärkta "Lärarytbildningar och lärarytjänster under efterkrigstiden" (Malmö högskola, rapport om utbildning 2/2001), från vilken jag – med hans tillåtelse – använder citat i samtliga avsnitt med rubriken "Lärarytbildningen".

inte längre beteckningen läroämne annat än för att i den nytillkomna skolstadgan 1962 karakterisera vissa typer av lärare. Det tillkom nya beteckningar för grupper av ämnen, såsom orienteringsämnen och praktisk-estetiska ämnen. I dagligt tal använder man ofta beteckningen teoretiska ämnen för det som tidigare kallades för läroämnen.

Adjunktstjänster i läroämnen fanns sedan länge inom högre allmänna läroverk, realskolor, flickskolor och andra s.k. högre skolor. De gav behörighet att undervisa både på gymnasiet och i realskolan. Inom försöksverksamheten med enhetsskola inrättades från mitten av 1950-talet och senare från 1962 inom grundskolan sådana ämneslärartjänster också på högstadiet. Tjänsterna omfattade vanligen två ämnen och byggde i allmänhet på fil mag-examen eller fil kand-examen i ämnesgrupper som var reglerade med hänsyn till skolans behov. Därtill kom ett så kallat provår eller praktisk lärarkurs under ett läsår eller en termin vid ett provårsläroverk. I samband med uppbyggandet av försöksverksamheten med enhetsskola och senare införandet av 9-årig grundskola 1962 uppstod en stor brist på traditionellt adjunktutbildade lärare för högstadiet. Då kom på olika sätt vidareutbildade folkskollärare att få fylla ämneslärarbehovet. Det skedde på flera olika sätt. Dels blev det så att särskilda vägar skapades för adjunkt-behörighet, dels tillkom en ny typ av ämneslärartjänst med lägre behörighetskrav än för adjunktstjänst.

Den första lärarhögskolan etablerades i Stockholm 1956. Lärarhögskolan i Malmö tillkom 1960 och därefter kom de följande fullständiga lärarhögskolorna i snabb takt – Göteborg 1962 samt Uppsala och Umeå 1964. De gamla folkskoleseminarierna fick i något reformerad form fortsätta sin verksamhet ända till 1967, då riksdagen fattade beslut om en helt ny lärarhögskoleorganisation. År 1960 hade en särskild lärarutbildningsutredning (LUS) tillsatts som 1965 lade fram ett antal förslag. Utredningen eftersträvade att den skarpa gräns som funnits mellan seminarieutbildning för den gamla folkskolans lärare och universitetsutbildning för lärare i realskolor och läroverk, efter att den 9-åriga grundskolan genomförts, skulle ersättas av en lärarutbildning av mer enhetligt slag. Den gamla tudelningen fanns dock till stora delar kvar i de framväxande lärarhögskolorna.

Perioden 1967-1977 (55-60-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)

Denna period ligger delvis ”omlott” med den föregående, vilket för övrigt gäller samtliga perioder.

Slutet av 1960-talet och större delen av 1970-talet dominerades av andra angelägenheter än andra världskriget och Förintelsen. Vietnamkriget, ”vänstervågen” med början 1968, den ”gröna vågen” som utgjorde början till en gryende miljörelse, det kalla kriget, kapprustningen och kärnvapenhotet stod i fokus för uppmärksamheten under denna period. Den stora ideologiska vänstervåg som svepte över västvärlden under sent 1960-tal och några år in på 1970-talet bör dock rimligen ha påverkat intresset för nazismen och Förintelsen. I Västtyskland kunde man till exempel observera en direkt koppling mellan den s.k. 68-rörelsen och ett uppvaknat intresse för landets nazistiska förflutna och därigenom även för de individuella och kollektiva ansvarsfrågorna. Under denna period fördes ingen liknande diskussion i Sverige. Men det är mycket troligt att vänstervågen medförde ett starkt och manifesterat avståndstagande från nazism och rasism, låt vara att manifestationerna mot rasism främst rörde den samtida rasismen.

Den så kallade oljekrisen, som föregicks av 1973 års ”oktoberkrig”⁴⁴ mellan Egypten och Syrien på ena sidan och Israel på den andra innebar en dramatisk ökning av oljepriset med stora ekonomiska konsekvenser över hela världen. De oljeproducerande OPEC-länderna vägrade att exportera olja till länder som hjälpte Israel under kriget, främst USA och Nederländerna. Nederländerna sades fungera som en uppsamlingsplats för sovjetiska judar på väg att emigrera till Israel och myndigheterna där tillät även rekrytering av frivilliga till Israel. På så sätt blev ”den judiska frågan” aktuell igen, dock ur en något annorlunda infallsvinkel.

Lärarutbildningen

Den lärarutbildningsreform som sålunda startade 1968 fick också en organisation med kommunala försöks- och demonstrationsskolor (Fod-skolor), som ersatte tidigare statliga övningsskolor som funnits för lärarkandidaternas undervisningspraktik i anslutning till seminarierna. Syftet med förändringen var att göra lärarutbildningen mer delaktig i de försök som pågick inom skolväsendet för att på olika sätt modernisera undervisningen. Bland annat skapades särskilda ITV-institutioner (Intern tele-

⁴⁴ Kriget inleddes av Egypten och Syrien den 6 oktober 1973, som är en judisk helgdag kallad ”Yom Kippur”. Därför går kriget även under namnet ”Yom Kippur-kriget”.

vision) där olika undervisningssituationer spelades in så att de kunde visas på video i lärarutbildningen. Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet rådde en övertro på effektiviteten hos vad man kallade undervisningsteknologiska lösningar på problemen inom undervisningen, där också programmerad undervisning och språkundervisning i särskilda språklaboratorier förekom.

Ett annat inslag i reformen av lärarutbildningen var att man ville kombinera undervisning i ett övningsämne med något teoretiskt ämne. En särskild utredning tillsattes 1968 för att utreda hur detta skulle kunna gå till. Men strävandena mötte motstånd på många håll och trots ganska omfattande försöksverksamhet var det först mycket senare, när en ny grundskolläroplan blev klar 1988, som sådana ämneskombinationer blev vanliga. Lärarutbildningsreformen som tillkom 1968 var till stora delar redan föråldrad när den genomfördes. År 1969 kom en ny läroplan för grundskolan och 1970 en ny läroplan för en integrerad gymnasieskola med ca 20 linjer i stället för de tre olika skolformer som funnits på det gymnasiala stadiet – gymnasium, fackskola och yrkesskola.

Universitetsstudierna kom under slutet av 1960-talet att få en ny organisation som gjorde det lättare att skapa kurser som var direkt anpassade till skolans behov. Systemet med ett betyg per termin som dittills varit det vanliga ersattes av studiegångar som byggde på ett poängsystem där 1 poäng representerade en studievecka (20 poäng motsvarade en termins studier). Detta system möjliggjorde att man kunde kombinera ett antal kortare kurser som till sitt innehåll, mer än de tidigare längre kurserna, motsvarade skolämnenas behov. För att ämneslärare på högstadiet skulle få en bredare kompetens som gjorde att eleverna inte skulle behöva ha alltför många lärare bestämdes det också att det skulle krävas minst tre ämnen i stället för bara två för undervisning på högstadiet. För gymnasiet gällde liksom tidigare att två ämnen räckte.

Men en rad organisatoriska åtgärder som LUS hade föreslagit för att förbättra kontakten mellan universitetens ämnesinstitutioner och lärarhögskolorna för de olika skolämnen ansågs för tungrodda och mötte motstånd från universitetens sida, så de kom inte att genomföras. Gränsen mellan universitetens ämnesutbildning och lärarhögskolornas praktisk-pedagogiska utbildning var fortfarande ganska skarp. På central nivå fanns dock en stark strävan att göra universitetens ämnesstudier mer skolrelevanta.

Den nya lärarutbildningsorganisationen innebar att det blev sex större lärarhögskolor med både klasslärar-

och ämneslärarutbildning. Utöver de tidigare nämnda tillkom lärarhögskolan i Linköping. Därutöver skapades cirka 15 stycken mindre lärarhögskolor spridda över landet med enbart klasslärarutbildning. Det var en del av de tidigare seminarierna som på detta sätt fick fortleva i ny skepnad.

Perioden 1973-1987 (45-54-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)

År 1978 har den amerikanska TV-serien Holocaust premiär och väcker stor uppmärksamhet över hela världen. Året därpå visar även Sveriges Television serien, på svenska kallad Förintelsen. Serien får många tittare och diskuteras i medierna. Efter det stora publika genomslaget blir TV-seriens titel det etablerade begreppet för Nazitysklands folk mord på judar. Tidigare har begrepp som "judeutrotningen", "judeförintelsen" och "massmordet på judarna" använts både som synonyma och parallella begrepp. En av anledningarna till TV-seriens framgång var att den lyckades kombinera de stora historiska dragen med enskilda människoöden under Förintelsen, vilket avsevärt ökade sannolikheten för att tittarna skulle identifiera sig med huvudpersonerna. Dessa öden följdes i serien under ett par månader och kombinationen av realistiska individporträtt och seriens längd (åtta avsnitt under lika många veckor) gav upphov till spontana samtal och olika former av debattinlägg. Debatten handlade inte enbart om Förintelsen utan även om den dåtida svenska antisemitismen. Uppmärksamhet riktades mot svenska organisationer och aktivister, bland andra förintelseförnekaren Ditlieb Felderer, vars organisation Bible Researcher spred material med sådant innehåll i skolorna. Organisationen intensifierade sin verksamhet i samband med att TV-serien visades och dess flygblad och småskrifter blev mycket omskrivna.

Förutom de historierevisionistiska och antisemitiska flygbladen förekom rapporter om att människor, som framträtt offentligt och berättat om sina upplevelser i koncentrationslägren, utsattes för mordhot och telefonterror. Den antisemitiska propagandan i landets skolor fick Skolöverstyrelsen att i ett brev till samtliga skolstyrelser i landet uppmana dessa att uppmärksamma och motverka sådan propaganda.

Den rasistiska organisationen BSS (Bevara Sverige Svenskt) grundades i början av 1980-talet. De hade dock varit aktiva redan 1979 i form av ett nätverk som spred sina invandrarfientliga åsikter via flygblad, framförallt i Stockholm. BSS första framträdande ägde rum på en gata i Södertälje i februari 1980 och slutade med

tumult och slagsmål. I och med att BSS gick ut offentligt utbröt vad som skulle kunna kallas en moralisk panik i massmedierna, bland debattörer, myndighetspersoner och politiker. BSS fördömdes massivt och en alltmer eskalerad "jakt på rasister" inleddes. Jakten kulminerade i att ledande BSS-aktivister avskedades från sina arbeten. I och med detta fick extremnationalisterna sina första martyrer, samtidigt som föreställningen att kritik mot invandrare inte får framföras utan risk etablerades.

BSS kom att bli stilbildande för en ny form av extremnationalism. Medlemmarna hade i de flesta fall varit aktiva nazister men valde nu att tona ned nazismen och i stället vända sin propaganda mot invandrare. Detta kom att attrahera en ny skara aktivister och sympatisörer och generera betydligt större uppmärksamhet i medier än vad som varit fallet de föregående decennierna. BSS-verksamhet kom att bli startskottet för en lång rad uppmärksammade rasistiska kampanjer under 1980-talet och början av 1990-talet. Under 1980-talet bildas en ny form av nazistisk rörelse som skulle komma att ta över de gamla nazistpartiernas funktion som nav för den svenska nazismen. Den nya nazistiska rörelsen bygger mycket mer än tidigare på musik och gemensamma fester. Samlingsnamnet kom att bli "vit makt rörelsen" och till en början växte denna rörelse sida vid sida med aktivisterna från BSS. Mest uppmärksamhet ådrog de sig vid sina demonstrationer, i synnerhet den 30 november vid firandet av Karl XII:s dödsdag. Dessa demonstrationer kom mot slutet av 1980-talet att mötas av motdemonstrationer, vilka ofta utvecklades till regelrätta handgemäng och rönt enorm medial uppmärksamhet. Rörelsen gjorde sig också känd för att hota och trakassera kända personer samt för ett uppmärksammat mord på en homosexuell man i Göteborg.

Som ett resultat av 1980-talets växande rasism i organiserad form inleddes ett flertal nationella och lokala kampanjer, initierade av såväl myndigheter och politiska partier som frivilligrörelser och enskilda individer. Statens invandrarverk inrättade en avdelning som fick till uppgift att tillhandahålla argument mot rasistiska grupper. År 1988 bildades en kommission mot rasism ledd av dåvarande ordföranden för LO-förbundet Metall, Leif Blomberg. Några år tidigare, 1984, bildades SOS Racisme i Frankrike, en organisation mot rasism som senare fick flera avdelningar i Sverige.

Åren 1978-1981 utspelades den så kallade Faurisson-affären i Frankrike. Genom Robert Faurissons historierevisionistiska propaganda – och så småningom både rättegång och dom mot honom – riktades stor uppmärksamhet på förnekandet av Förintelsen och

därigenom även på själva Förintelsen. Visserligen har förnekandet funnits sedan andra världskriget, men det hamnade nu i fokus på ett mer intensivt sätt. Affären uppmärksammades även i svenska massmedier och ledde till debatt, inte minst med anledning av Jan Myrdals stöd till Faurisson.

Läro- och lärutbildningen

År 1977 förverkligades huvuddelen av de förslag till reformering av universitets- och högskoleväsendet som hade föreslagits av 1968 års stora utbildningsutredning, kallad U 68. En huvudtanke med den nya organisationen var att man lokalt hade de bästa möjligheterna att utveckla de kontakter med de olika yrkesområden, skolformer och samhällsinstitutioner som högskolorna utbildade för. Ett väsentligt inslag i det nya systemet blev därför linjenämnder med allmänföreträdare, t.ex. lärare och skolledare. Dessa linjenämnder skulle sörja för att lokala planer utarbetades som blev väl anpassade efter de lokala förutsättningarna. Dessa planer utarbetades på grundval av allmänt formulerade utbildningsplaner som centralt fastställdes av Universitets- och högskoleämbetet – UHÄ. För ämnesläroplanerna tillgodosågs kontakten mellan undervisningen i ämnesteorin vid universitetet och den praktisk-pedagogiska utbildningen framförallt genom linjenämnderna där alla intressenter fanns med. Detta fick bli ersättningen för de samverkansformer med universitetet som LUS hade föreslagit och som redovisats i det föregående. Den lokala friheten ledde till att förhållandena kom att utvecklas mycket olika vid skilda universitet och högskolor. På sina håll skedde inte så stora förändringar i förhållande till tidigare. På andra håll växte en starkare åtskillnad fram mellan undervisningen vid ämnesinstitutionerna och metodik- och pedagogikinstitutionerna vid läro- och lärutbildningsinstitutionerna.

Men det förekom också att det blev ett fördjupat samarbete mellan universitetens ämnesinstitutioner och läro- och lärutbildningsinstitutioner så att didaktiska aspekter mer kom att uppmärksammas både inom utvecklingsarbete och forskning.

Bara några få år efter 1968 års läro- och lärutbildningsreform tillsattes en ny läro- och lärutbildningsutredning, LUT 74. Att på dess grund få till stånd en starkt förändrad läro- och lärutbildning tog dock omkring 10 år och var en väg fylld av motsättningar och svårigheter. Det förslag som LUT 74 lade fram i ett huvudbetänkande 1978 blev mycket kritiserat. Dess huvudsyfte när det gällde utbildning av grundskollärare var att ordentligt bryta upp gränsen mellan tidigare klassläro- och ämnesläro- och lärutbildningar. Förslaget innebar att det i grundskol-

lärarytbildningen, som i sin helhet skulle omfatta 140 poäng (3,5 år), skulle finnas ett basår på 40 poäng med ämnena Kommunikation, Svenska och Matematik. Denna utbildning skulle göra lärarna behöriga att i svenska och matematik följa eleverna under hela skoltiden. För övrigt skulle det finnas ett antal specialiseringar med inriktning dels på olika ämnesgrupper, dels på lägre respektive högre årskurser. Den egentliga specialiseringen skulle enligt förslaget endast omfatta 60 poäng. Den praktisk-pedagogiska utbildningen utöver basåret skulle omfatta 40 poäng. Det skulle också bli möjligt för lärarna att efter 2-8 års tjänstgöring genomgå en kompletterande utbildning omfattande 20 poäng.

Gymnasielärarytbildningen skulle inte förändras så mycket. För lärare i läroämnena föreslogs en utbildning omfattande 180 poäng, varav 40 poäng skulle vara i praktisk pedagogik. Dessutom föreslogs ett stort antal utbildningslinjer av varierande längd för lärare i praktisk-estetiska ämnen, liksom utbildning i något sådant ämne i förening med ett läroämne. Även dessa utbildningar skulle ha 40 poäng praktisk pedagogik. Kritiken mot LUT:s förslag blev mycket stark framför allt när det gällde grundskollärarytbildningen. Många, särskilt representanter för universiteten, vände sig emot tanken på en ”enhetslärare”, som till en del skulle kunna följa elever genom hela grundskolan. Delvis som en reaktion på dessa förslag till förändrad grundskollärarytbildning tillkom den s.k. kunskapsrörelsen med föreningen *Kunskap i skolan*, som i ett uttåg vände sig emot vad man kallade kunskapsfientlighet och antiintellektualism, som man menade präglade skolreformerna ända sedan 1950-talet. Det blev sålunda en tämligen hätsk kampanj mot LUT:s reformförslag. Då det vid denna tid också förekom växling vid den politiska makten kom det att i flera omgångar bli expertarbete inom regeringskansliet, som ledde till att LUT:s förslag blev starkt omarbetat. En regeringsproposition i ärendet uppskötts flera gånger. Den ekonomiska kris som rådde i landet åren omkring 1980 spelade också en roll för fördröjningen.

Perioden 1983-1997 (35-44-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)

Under 1990-talet skiljs den nazistiska rörelsen och den s.k. vit maktströmmen från Sverigedemokraterna och vi får en ny indelning i nazister och extremnationalister. De våldsamma demonstrationerna avtar mot slutet av decenniet men först efter en våldsam kulmen under dess första hälft.

Flera uppmärksammade mord utförda av nazister

präglar 1990-talet, tillika bankrån och inbrott i militära mobiliseringsförråd. Det torde ha stått klart för alla som följde med i medierna att det fanns nazister som inte skydde några som helst medel för att nå sina politiska mål. Mord, inbrott, hot, skadegörelse, rån och våldsamt upplopp förknippas allt starkare med namnen på de olika nazistiska grupperna, i synnerhet Vitt Ariskt Motstånd – VAM. Medierna uppmärksammade allvarlig brottslighet från dessa grupper allt som oftast och det fördes en intensiv debatt kring ämnet. Dessa kriminella aktiviteter ledde bland annat till flera lagskärpningar med syftet att göra det svårare att med rasistiska motiv kränka någon.

Under denna period blir det betydligt vanligare att överlevande från Förintelsen besöker skolor och lärarytbildningar för att berätta om sina upplevelser. En av anledningarna till detta var – enligt de överlevandes egna utsagor – oron för den ökande nazismen. Ytterligare ett skäl var att de flesta av dem som besökte skolor gick i pension i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet, vilket ökade deras möjligheter att besöka skolor på dagtid.

År 1993 har filmen *Schindlers list* premiär och får ett enormt genomslag. Under hela 1990-talet används filmen i undervisning från högstadiet och uppåt, ofta i samband med besök av Förintelsens överlevande. Från decenniets mitt blir det allt vanligare att svenska elever besöker museet i Auschwitz – från knappt 1000 svenska besökare i början av 1990-talet ökar siffran till det sexdubbla mot slutet av decenniet.

Slutet av 1980-talet samt 1990-talet kännetecknas av en rad viktiga händelser. Åren 1989-1990 tar det kalla kriget slut och det forna Sovjetimperiet rämman. Arkiven i Ryssland och andra länder öppnas, vilket markant påverkar intresset för Förintelsen och möjliggör bättre insyn och större insikter i dess förlopp. Man kan konstatera att från detta decennieskifte ökar både forskning och debatt om Förintelsen markant.

År 1987 inleder närradiostationen ”Radio Islam” sina sändningar, börjar sprida grov antisemitisk propaganda och sänder inslag som förnekar Förintelsen. Ansvarige utgivaren Ahmed Rami ställs 1989 inför rätta åtalad för hets mot folkgrupp och döms till sex månaders fängelse. Dessa händelser leder till offentlig debatt kring antisemitism, förnekande av Förintelsen och – i förlängningen – Förintelsen som sådan.

En våg av attentat mot flyktingförläggningar äger rum åren 1988-1992. Åren 1991-1992 begår den s.k. Lasermannen sina dåd, varvid han skjuter mot sammanlagt 11 personer med mörkt hår och/eller mörk hudpigmentering (en av dem dör, flera får men för

livet).⁴⁵ Händelserna riktar uppmärksamheten mot våldsdåd med rasistiska och nazistiska motiv, något som tas upp i den offentliga debatten.

År 1992 besöker historierevisionisten Robert Faurisson Sverige på inbjudan av Ahmed Rami. Överlevande från Förintelsen protesterar och händelsen uppmärksammas stort i massmedierna, vilket medför att både förnekandet av Förintelsen och Förintelsen får ytterligare intensifierad uppmärksamhet och belysning.

Lärarytelsen

Det riksdagsbeslut som sedan kom 1985 visade att man tagit stor hänsyn till den offentliga kritiken. Det blev betydligt mer ämnesstudier och mindre praktisk-pedagogiska inslag i den då beslutade grundskollärarytelsen än det varit i LUT:s förslag. Och ämneslärarytelsen för gymnasiet och vuxenutbildningen förlängdes i flera ämnen. Utbildningen i svenska, engelska, tyska och franska kom att omfatta 80 poäng i varje ämne, vilket innebar en ökning i svenska med 20 poäng och 40 poäng i de främmande språken.

Beslutet om en ny lärarytelse för grundskolan fattades av riksdagen i ett par omgångar 1985 och 1987. Utbildningen började tillämpas från och med läsåret 1988/89. Grundskollärarytelsen indelades i två huvudgrupper, utbildning för tidigare årskurser 1-7 samt utbildning för senare årskurser 4-9.

1. Utbildningen av lärare med inriktning på tidigare årskurser, 1-7, omfattade 140 poäng. Inom denna utbildning fanns två fördjupningsalternativ, ett för svenska och samhällsorientering och ett för matematik och naturorientering. Dessutom fanns varianter mot svenska som andra språk samt hemspråk kombinerat med SO eller Ma/NO.
2. Utbildning för lärare med inriktning på senare årskurser 4-9 omfattade 140-180 poäng. Inom denna utbildning fanns fem specialiseringar:
 - Svenska och främmande språk (samt variant med engelska, svenska som andraspråk och hemspråk)
 - Samhällsorienterande ämnen
 - Naturorienterande ämnen

- Naturorienterande ämne med matematik
- Ett praktiskt-estetiskt ämne i kombination med ett annat ämne.

De flesta av dessa kombinationer omfattade 160 poäng inklusive praktisk pedagogisk utbildning, 20 poäng mer än LUT föreslagit. Å andra sidan försvann LUT:s förslag om kompletteringsutbildning sedan lärarna varit ute i skolan under någon tid. Kombinationen med praktiskt-estetiskt ämne varierade mellan 140 och 180 poäng, beroende på vilka ämnen det rörde sig om. Den här beskrivna organisationen bestod i sina grunddrag fram till 2001 och under tiden hade inom olika lärarhögskolor växt fram olika slags varianter som var svåra att överblicka.

Utbildningen går alltså ”omlöst” när det gäller årskurserna 4-6, det tidigare mellanstadiet. Någon inriktning på särskilda skolstadier är det inte längre tal om. Härmed föregrep lärarytelsesreformen den nya läroplan för grundskolan som tillkom i början av 1990-talet. I denna försvann indelningen i lågstadium, mellanstadium och högstadium. Det blev i stället två ”skeden” med avstämning av elevernas kunskapsnivå i slutet av årskurs 5. För ovanlighetens skull låg en lärarytelsesreform steget före reformeringen av skolan. Men det hade också tagit 25 år efter grundskolans genomförande innan det blivit en lärarytelse som bygger på dess egna förutsättningar. Denna reform innebar att den skarpa klyftan mellan klasslärare och ämneslärare äntligen försvann. Flera lärare skulle dela på arbetet i tidigare årskurser, och i de högre årskurserna behövde det inte bli splittring på lika många olika lärare som det var i det gamla högstadiet. En utjämnande faktor mellan de olika lärarkategorierna var också att antagningskraven för de båda utbildningstyperna blivit lika, så att det för all grundskollärarytelse krävdes genomgången treårigt gymnasium. Det tidigare systemet med endast krav på tvåårig gymnasielinje för blivande klasslärare försvann således. Detta har skett i nära anslutning till att alla gymnasieutbildningar blivit treåriga.

En fortsatt reformering av lärarytelsen skedde genom beslut av den borgerliga regeringen 1992 i samband med att en omfattande avreglering av högskoleväsendet genomfördes. Det tidigare linjesystemet avskaffades och ersattes av föreskrifter om examina. Inom grundutbildningen blev det ett system med kurser som kunde sammanföras till program. Inom lärarytelsen blev därför på många håll skillnaden i förhållande till linjesystemet ibland inte så stor, även om friheten kraftigt ökade för olika universitet

⁴⁵ Jag har haft privilegiet att ha en av dessa personer som kollega på min institution under ganska många år. Det kändes nästan överkligt att ha en människa som blivit utsatt för ett så fullkomligt absurt hatdåd i min närhet.

och högskolor att organisera utbildningen enligt egna idéer. En särskild examensordning tillkom 1993 som anger vilka mål utbildningen ska uppfylla för en viss examen. Efter avslutad utbildning utdelas särskilda examensbevis. Det preciseras också vilka högskolor som har rätt att genomföra examen och utdela examensbevis. En nyhet för lärarutbildningens del var att det i grundskolläroreexamen för årskurserna 4-9 angavs en alternativ väg att bli lärare, om man redan i förväg, t.ex. genom att ha gått fristående kurser, hade en ämnesutbildning som var tillräcklig. Det kunde då räcka att genomgå en praktisk-pedagogisk kurs omfattande 40 poäng. För gymnasiet del blev det också i detta sammanhang möjligt att bli lärare i endast ett ämne, inte bara som tidigare om man hade ett praktiskt-estetiskt ämne.

Perioden 1993-2006 (26-34-åringarna var mellan 20 och 25 år gamla)

Denna period var rik på relevanta händelser. Balkankriget 1991-1995, som ledde till massmord i bl.a. Bosnien, och folkmordet i Rwanda 1994 väckte återigen frågan om folk- och massmordens orsaker. År 1991 publicerades Maria-Pia Boëthius bok "Heder och samvete. Sverige och andra världskriget" och utlöste en debatt om Sverige och Förntelsen. Och 1995 hedrades 50-årsminnet av andra världskrigets slut och befrielsen av Auschwitz, vilket riktade många uppmärksamhet på Förntelsen.

År 1997 publicerades den s.k. elevundersökningen i vilken ungdomarna – bland mycket annat – frågades hur säkra de var på att Förntelsen verkligen ägt rum (Lange m.fl. 1997: *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat hot ...etc.* Stockholm: CEIFO förlag & Brå). De av massmedierna grovt missuppfattade resultaten ledde – för en gångs skull – till en rad konstruktiva konsekvenser. Regeringen tog initiativ till kampanjen "Levande historia", som redan 1998 publicerade en bok om Förntelsen – "... om detta må ni berätta ..." – i mer än 1,5 miljon exemplar. År 1999 deklarerades Förntelsens minnesdag (27 januari) att bli en nationell minnesdag. Flera massmedialt uppmärksammade internationella konferenser organiserades bland annat i Sverige, främst kanske regeringskonferensen Stockholms Internationella Forum om Förntelsen år 2000. År 2005 uppmärksammade massmedierna 60-årsminnet av befrielsen av Auschwitz och FN deklarerade den 27 januari som Förntelsens internationella minnesdag.

Under 1990-talet flammade även en debatt upp kring Sveriges roll i samband med tyskarnas konfis-

kation av de judiska tillgångarna under andra världskriget och en kommission tillsattes i februari 1997. Denna den s.k. Naziguldkommissionen hade sin upprinnelse i internationella skeenden och var således inte primärt betingad av vare sig en inhemsk debatt eller ett svenskt behov av att klarlägga och göra upp med det förflutna. Under 1990-talet blev den internationella debatten kring rövade judiska tillgångar alltmer omfattande och kraven på utredningar av vad som skett alltmer intensiva. En av de faktorer som bidrog till att ämnet fördes upp på den politiska agendan var intensiva ansträngningar från World Jewish Congress att lyfta fram frågan i dagsljuset. I april 1996 hade den amerikanske senatoren och ordföranden i bankutskottet, Alfonse D'Amato, initierat en "hearing" om de schweiziska bankernas agerande i samband med konfiskationen. En månad därefter tillsatte Schweiz den första nationella kommissionen för att utreda ärendet. I maj 1997 publicerades den första s.k. Eizenstadt-rapporten, som i huvudsak behandlade de allierades åtgärder för att återställa den av nazisterna rövade egendomen och som väckte stor uppmärksamhet.

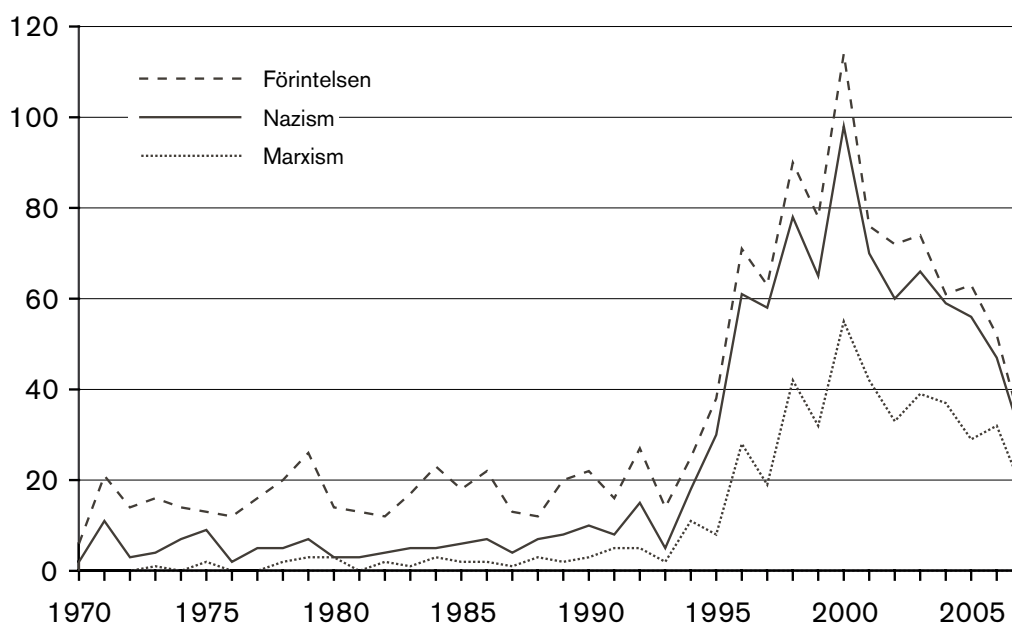
Den internationella debatten, som till en början framförallt rörde de schweiziska myndigheternas och bankernas agerande, vidgades snabbt till att även omfatta de andra neutrala länderna, som Sverige och Portugal. Detta medförde att ett antal länder tillsatte särskilda undersökningskommissioner för att utreda frågan om de judiska tillgångarnas öden. Alla dessa händelser gav ekon i massmedierna och aktualiserade frågor rörande andra världskriget och Förntelsen i det allmänna medvetandet.

Samtidigt växte sig de nynazistiska rörelserna starkare – inte minst i Sverige. Vit makt-världen etablerades och en rad tragiska händelser, som moskébranden i Trollhättan 1993, mordet i Västerås och Klippan 1995 och Malexander-morden 1999, riktade den massmediala uppmärksamheten mot extremistiska högerrelser. I bakgrunden vid sådana händelser fanns ofta Förntelsen som en mörk skugga från det förflutna.

Under denna period fick Förntelsen – av ovan listade skäl – en kraftig exponering inte minst i form av böcker, filmer och dokumentärer. För att synliggöra detta med hjälp av antalet publicerade böcker som indikator visar diagrammet i figur 3 antal publikationer kring ämnena Förntelsen, nazism och marxism i Sverige mellan åren 1970 och 2007.⁴⁶ Nazism och marxism används här som "referensbegrepp". Efter-

⁴⁶ Jag vill tacka Christer Mattsson för hans snabba och effektiva hjälp med denna uppgift.

FIGUR 3. Antal publikationer kring ämnena "Förintelsen", "nazism" och "marxism" i Sverige mellan åren 1970 och 2007. Källa: Databasen Libris, Kungliga Biblioteket.

som nazism ofta förknippas med Förintelsen är det inte förvånande att de båda kurvorna för respektive publikationer följer varandra i diagrammet. Marxism är däremot ett självständigt sökbegrepp och får därför i detta sammanhang fungera som ett slags "baslinje" för jämförelser. Vi ser tydligt det kraftiga uppsvinget för publikationer om Förintelsen från år 1997, som kulminerar kring 2001 för att därefter börja falla. Observera dock att antalet publikationer år 2007 är mycket större än 1970-1973, då det i stort sett låg nära noll. Kurvan över publikationer om nazism följer detta mönster mycket nära, dock på en lägre genomsnittlig nivå. Stickprovskontroller av materialet visade att andelen "dubbla träffar", d.v.s. att samma publikation förekommer både under "Förintelsen" och "nazism", är mindre än 20 procent.

Läroutbildningen

Hela läroutbildningen blev föremål för förnyad översyn i en parlamentarisk läroutbildningskommitté som lämnat sitt slutbetänkande under 1999. Dessa förslag, som i många avseenden innebar en genomgripande reformering av läroutbildningen, blev under början av år 2000 föremål för remissbehandling och proposition förelades riksdagen i maj. Beslut fattades av riksdagen redan i oktober. En av förändringarna innebar att det blev fler gemensamma inslag i de flesta läroutbildningar i form av ett gemensamt kunskapsområde.

En inte ovanlig bedömning av läroutbildningens efterkrigshistoria är att bredden i lärarnas kompetens prioriterades i alltmer accelererande utsträckning, vilket oundvikligen lett till att djupet i denna kompetens successivt blivit allt mindre. Den ämnesintegration som denna process krävt har nästan säkert även goda sidor, men om det som tidigare kallats "spetskompetens" hos lärare försvinner helt och ersätts av ytlig "multikompetens", drabbas inte bara lärarna och – i första hand – deras elever, utan i förlängningen även samhället som helhet.

3.6 Uppfattningar om och erfarenheter av undervisning kring Förintelsen

Samtliga svarande

Några frågor i formuläret ställdes till samtliga lärare, oavsett om de undervisar eller har undervisat om Förintelsen (se V31 – V40 i bilaga 1). De lärare som inte undervisat om detta tema kan av självklara skäl inte redovisa några erfarenheter, utan endast uppfattningar.

Blocket av aspekter under frågan "Tror du att undervisning om Förintelsen ..." syftar till att utröna lärarnas uppfattningar om tänkbara konsekvenser av sådan undervisning. En faktoranalys av svaren visar

att två tydliga faktorer framträder.⁴⁷ Den första faktorn domineras av konsekvenserna "ökar elevernas intresse för och medvetenhet om rasism i dagens samhälle" samt "ökar elevernas intresse för och medvetenhet om nynazister i dagens samhälle". Den andra faktorns betydelsedimension anges av de två konsekvenserna "väcker frågor kring nationell skuld" och "väcker frågor kring personlig skuld". Två index konstruerades på grundval av denna analys. Korrelationen mellan de två måtten är 0,41⁴⁸, vilket innebär ett medelstarkt samband som samtidigt visar att det är befogat att använda två mått som fångar två olika åsiktsdimensioner. Det mått som är baserat på den första faktorn (se ovan) kan sägas ha en mer nutidsinriktad, "instrumentell" innebörd, det andra (baserat på faktor 2) tycks handla om djupare moraliska och etiska aspekter. Jag hittar svaga till medelsvaga (men statistiskt säkerställda) negativa samband med det tidigare diskuterade antisemitismmåttet – för den första faktorn är korrelationen⁴⁹ -0,20 ($p < 0,001$) för den andra -0,10 ($p < 0,001$). De lärare som omfattar – låt vara svaga till måttliga – antisemitiska uppfattningar tenderar i viss mån att negra de (tänkbara) konsekvenser av undervisning om Förintelsen som de ovan nämnda måtten beskriver. Denna tendens att negra är starkare för den mer "instrumentella" och samtidigt konkreta faktorn – rasism, nynazism och hatbrott i dagens samhälle – än för den principiellt etiska och moraliska.⁵⁰

Av de frågor som ställdes till samtliga lärare återstår nu tre påståenden (V38 – V40 i bilaga 1) som kan sägas begränsa meningsfullheten i att undervisa om Förintelsen till vissa kategorier av människor (elever med judisk bakgrund, tyskar och befolkningar i de länder där Förintelsen ägde rum). Jag måste understryka att den absoluta majoriteten av lärarna (mellan 77 och 81 procent) har *helt tagit avstånd* från dessa påståenden. Den återstående variationen är dock tillräcklig för att en analys ska vara meningsfull. Svaren på de tre påståendena uppvisar starka samband med varandra ($r = 0,75 - 0,83$) och jag har därför slagit samman dem

till ett index⁵¹ efter att ha kodat om svarsalternativen så att instämmande ger högsta värde och avståndstagande minsta. Sedan har jag beräknat korrelationskoefficienter mellan detta index (kallat "viktigast") och de fyra attitydindexen separat för de lärare som undervisar om Förintelsen och de som inte gjort det. Tabell 21 nedan visar resultaten.

Sambanden är inte starka men statistiskt säkerställda. Sambanden indikerar att de lärare som hyser (oftast svaga) antisemitiska sentiment tenderar att begränsa vikten av undervisning om Förintelsen till kategorierna "elever med judisk bakgrund", "tyskar" och "befolkningar i de länder där Förintelsen ägde rum" och därför – åtminstone i viss mån – förnekar dess allmängiltiga betydelse. Denna tendens är betydligt mer markerad hos de lärare som *inte* undervisar om Förintelsen. Det är intressant att observera att det bland de lärare som undervisar om Förintelsen inte föreligger några samband alls mellan indexet "Viktigast" och de tre övriga attitydindexen (koefficienterna varierar mellan 0,01 och 0,02). Däremot ser vi tydliga – om än inte särskilt starka – samband bland de lärare som *inte* undervisar om Förintelsen. Dessa samband tyder på att dessa "begränsande" uppfattningar om förintelseundervisningens relevans någonstans i bakgrunden – i viss mån – har gemensamma rötter med de värderingar och attityder som manifesteras i index 1 och index 3.

TABELL 21. Samband mellan uppfattningar om den begränsade vikten av undervisning om Förintelsen (ett index kallat "Viktigast") och de fyra attitydindexen, separat för lärare som undervisar om Förintelsen och lärare som inte gör det. Partialkorrelationer (se not 25). För samtliga koefficienter är $p = 0,001$. För beskrivning av indexens innehåll se avsnitt 3.4.

Attitydindex	Indexet "Viktigast" Undervisar om Förintelsen	
	Ja	Nej
Antisemitism	0,10	0,23
Index 1	–	0,21
Index 2	–	-0,13
Index 3	–	0,17

47 Jag gjorde även separata faktoranalyser för de lärare som undervisar om Förintelsen och de som inte gör det. Intressant nog är faktorstrukturen *identisk* i båda grupperna, med nästan identiska (höga) faktorladdningar. Detta resultat tyder på att de värderingar och åsikter som styr lärarnas ställningstaganden i dessa frågor är oberoende av erfarenheter av undervisning om temat.

48 Partialkorrelation med kontroll för inverkan från kön, ålder, födelseområde, vistelseregion och skolstadium.

49 Partialkorrelation med kontroll för inverkan från kön, ålder, födelseområde, vistelseregion och skolstadium.

50 Återigen finns det nästan ingen skillnad mellan korrelationskoefficienter beräknade separat för de lärare som undervisar om Förintelsen och de som inte gör det.

51 En faktoranalys gav endast en faktor, vilket indikerar att påståendena ligger längs samma innebördsdimension.

Lärare som undervisar om Förintelsen

Efter de frågor jag behandlat i det föregående riktades frågeformuläret till de lärare som undervisar – eller har undervisat – om Förintelsen. Den första frågan handlar om hur många timmar lärarna *undervisat om Förintelsen samt andra folk mord och brott mot mänskligheten* under föregående läsår (i förhållande till sin totala undervisningstid). Nästan var femte lärare har inte undervisat alls om Förintelsen och 42,1 procent har undervisat mellan 1 och 5 timmar (se V42 i bilaga 1). Mer än var femte lärare har inte undervisat alls om andra folk mord och brott mot mänskligheten och nästan varannan – 48,1 procent – har undervisat mellan 1 och 5 timmar (se V43 i bilaga 1). Detta ser inte uppmanande ut, men dessa procenttal måste ha någon referenspunkt för att kunna bedömas. Lyckligtvis ställdes en liknande fråga i *lärarundersökningen 1998*. Det fanns dock vissa skillnader i frågans lydelse: 1998 frågade vi om ”andra massmord och folk mord” och det första steget på tidskalan var ”0 – 5 timmar” jämfört med ”0” och ”1-5” timmar 2007. En sammanslagning av de två första skalstegen i data från 2007 möjliggjorde en jämförelse, givetvis med reservation för skillnaden i formuleringar. När det gäller undervisning om Förintelsen visar jämförelsen att det skett en betydande förändring till det bättre mellan 1998 och 2007. Betydligt mindre andel lärare svarar 2007 att de inte undervisat alls eller högst 5 timmar och betydligt större andelar har undervisat från 6 timmar och uppåt. Andelen lärare som undervisat mer än 15 timmar är 5 gånger större än 1998.⁵²

När det gäller ”andra folk mord och brott mot mänskligheten” (”andra massmord och folk mord” 1998) är förändringen mindre dramatisk, men den går i samma riktning och är höggradigt statistiskt säkerställt.⁵³ Sammanfattningsvis kan jag konstatera att lärarna undervisar betydligt mer om dessa båda teman 2007 jämfört med 1998.

Jag har även undersökt variationen i mängden undervisning om Förintelsen och andra folk mord m.m. (i 2007 års data) med avseende på ålder, kön, vistelse-region och skolstadium. När det gäller undervisning om Förintelsen rapporterar åldersgruppen 35-44 år mest undervisning och åldersgruppen 61-73 år minst;

högstadielärare rapporterar markant mer undervisning än gymnasielärare och mellanstadielärare. Däremot finner jag inga nämnvärda skillnader mellan män och kvinnor, inte heller mellan olika regioner.⁵⁴

Variationen i mängden undervisningstimmar om andra folk mord m.m. är betydligt mindre än vad fallet var med undervisning om Förintelsen. Åldersgruppen 35-44 år rapporterar återigen mest undervisning och åldersgruppen 61-73 minst, men skillnaderna är mindre. Kön och region uppvisar inga effekter, däremot rapporterar gymnasielärare mer undervisning än lärare på de övriga stadierna.⁵⁵

När det gäller frågan ”*Vilka är anledningarna till att du undervisar om Förintelsen*” fick respondenterna ta ställning till tre anledningar: ”*Det står i läroplanen*”, ”*Jag anser att det är viktigt*” och ”*Skolledningen kräver det*”. Det i särklass mest vanliga svaret var att man anser att det är viktigt. När svaren korstabuleras mot kön, ålder, födelseområde, vistelse-region och skolstadium visar det sig att svarsandelarna varierar mellan 95,2 procent (lärare på gymnasiet) och 100 procent (lärare i region 1, lärare på högstadiet och lärare födda utanför Europa och Nordamerika).⁵⁶ Eftersom variationen i svaren är så begränsad anser jag inte att några vidare analyser är meningsfulla.

Vi frågade lärarna om de som ett led i undervisningen tillsammans med eleverna *besökt koncentrations- och/ eller dödsläger respektive minnesinstitutioner, forskningsinstitut och/eller museer* (V47 och V48 i bilaga 1). Knappt 14 procent av lärarna har besökt läger och drygt 23 procent de olika institutionerna. När frågorna korstabuleras mot bakgrundsvariablerna framkommer följande: De yngsta lärarna har *besökt läger* i minst utsträckning (10 procent), de äldsta i störst (17,6 procent). Manliga lärare har gjort det i något större utsträckning än kvinnliga (16,2 och 12,3 procent respektive). Lärare i region 1 (södra Sverige) har varit flitigare med besök (21,5 procent) än lärare i regionerna 3 och 4 (10,2 och 10,8 procent respektive). Nästan inga lärare på mellanstadiet har gjort några besök (0,7 procent), däremot

52 Förändringen är höggradigt statistiskt säkerställt. Jag har testat skillnaden med både chi2 ($p = 0,0001$) och C (kontingenskoefficient; $C = 0,33$; $p = 0,0001$). Man bör dock vara medveten om att medan data från 2007 gäller de lärare som undervisar (eller har undervisat) om Förintelsen, har ingen sådan avgränsning gjorts i 1998 års studie. Därför bör denna (och alla andra) jämförelser mellan studierna betraktas med reservation.

53 Chi2, $p = 0,001$; C = 0,23; $p = 0,001$.

54 MCA-analys med samtidig kontroll för ålder, kön, vistelse-region och skolstadium. Ålder: $\beta = 0,12$; stadium: $\beta = 0,27$. Skillnader mellan regioner och kön är marginella ($\beta = 0,02$). Sammanlagt ”förklarar” de fyra variablerna en relativt liten del av variationen i undervisningsmängden ($R^2 = 0,10$).

55 MCA-analys med samtidig kontroll för ålder, kön, vistelse-region och skolstadium. Ålder: $\beta = 0,12$; stadium: $\beta = 0,16$. Skillnader mellan regioner och mellan män och kvinnor är marginella ($\beta = 0,02$). Sammanlagt ”förklarar” de fyra variablerna en mycket liten del av variationen i undervisningsmängden ($R^2 = 0,04$).

56 Svarsandelen för anledningen ”Jag anser att det är viktigt” för lärare födda i Sverige är 98,5 procent.

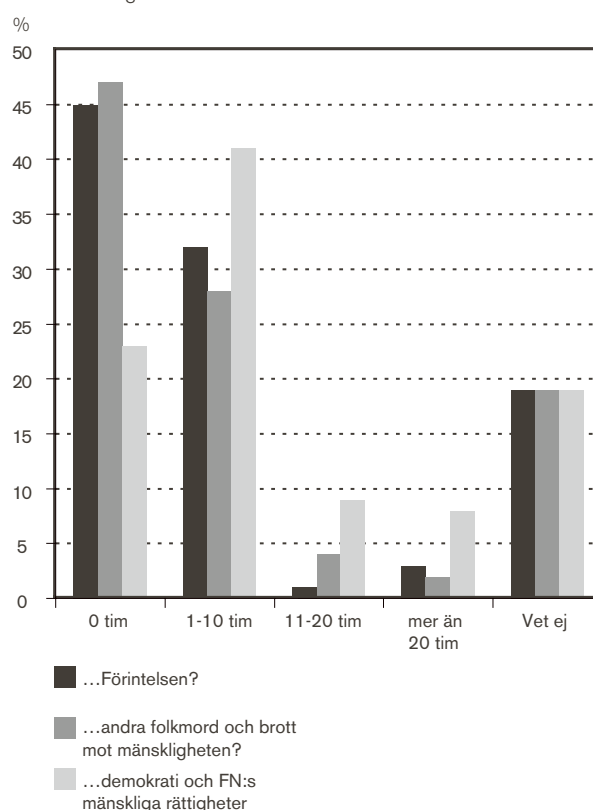
har högstadielärare och gymnasielärare gjort det i väsentligt högre grad (18,7 och 20,6 procent respektive). Lärare födda i Sverige har gjort besök i läger i något mindre utsträckning än lärare födda utanför Europa (13,5 och 16,9 procent respektive).⁵⁷ Det är knappast ägnat att förvåna att lärare i historia m.m. och svenska m.m.⁵⁸ har besökt koncentrationsläger i markant större utsträckning (23,4 och 18,2 procent respektive) än lärare i fysik m.m. och idrott och hälsa m.m. (4,1 och 9,4 procent respektive).

När det gäller *besök på minnes- och forskningsinstitutioner samt museer* ser bilden ut på följande sätt. Återigen har de yngsta lärarna besökt institutioner i minst utsträckning (17 procent), men denna gång är det åldersgrupperna 35-44 år och 45-54 år som varit flitigast (25,3 och 27,0 procent respektive). Bland de två äldsta grupperna har 19 procent gjort besök. Manliga lärare har gjort det i något större utsträckning än kvinnliga (29,6 och 18,4 procent respektive) och lärare i region 1 (södra Sverige) har varit flitigare med besök (30,2 procent) än lärare i regionerna 2 och 4 (15 och 20,3 procent respektive). Bland lärare på låg- och mellanstadiet har 6,3 respektive 2,3 procent gjort besök på institutioner m.m., medan högstadie- och gymnasielärare har gjort det i väsentligt högre grad (31,4 och 32,1 procent respektive). Lärare födda i Sverige och utanför Europa har gjort sådana besök i något mindre utsträckning än lärare födda i Europa utom Norden (21,7, 24,3 och 34,6 procent respektive).⁵⁹ Det är – återigen – knappast förvånande att lärare i historia m.m. och svenska m.m.⁶⁰ har besökt institutioner etc. i markant större utsträckning (23,4 och 18,2 procent respektive) än lärare i fysik m.m. och idrott och hälsa m.m. (4,1 och 9,4 procent respektive).

På frågan *hur mycket tid de ägnar åt Förintelsen idag* jämfört med under sin första tid som lärare (se V49 i bilaga 1) svarar nästan varannan lärare (49,3 procent) att de ägnar lika mycket tid som förut och knappt var tredje (31,2 procent) att de ägnar mer tid åt det idag.

Det är intressant att veta *hur mycket tid under respon-*

FIGUR 4. Lärarnas svar på frågan "Hur många timmar ägnades under din utbildning till lärare åt:"

denternas lärarutbildning som ägnades åt de teman som den här studien handlar om. Därför ställdes en sådan fråga (se V59 – V61 i bilaga 1; observera att svaren handlar om lärarnas minnesbilder) och det visar sig att drygt 45 procent av lärarna inte haft någon undervisning alls om *Förintelsen* under sin utbildning. Knappt var tredje har haft högst 10 timmar och bara några procent har haft mer. När variationen i antalet undervisningstimmar om *Förintelsen* under lärarutbildningen analyseras med MCA, visar det sig att ålder och de ämnen lärare undervisar i har störst betydelse för denna variation.⁶¹ Lärare födda mellan 1953 och 1972 – som således mest sannolikt genomgått sin lärarutbildning under perioden från andra hälften av 1970-talet fram till andra hälften av 1990-talet – uppger att de haft fler timmar av undervisning om *Förintelsen* än, framförallt, de två äldsta ålderskohorterna. Den yngsta kohortens timantal ligger mycket nära de två förstnämnda. ”Fler” och

57 Ålder: Chi2 = 112,1; p = 0,0001; C = 0,06; p = 0,001. Kön: Chi2 = 89,6; p = 0,0001; C = 0,06; p = 0,001. Region: Chi2 = 454,1; p = 0,0001; C = 0,12; p = 0,0001. Skolstadium: Chi2 = 1937,0; p = 0,0001; C = 0,25; p = 0,0001. Födelseområde: Chi2 = 10,6; p = 0,005; C = 0,02; p = 0,005.

58 Se texten efter tabell 9 för förklaring av dessa ämneskategorier.
59 Ålder: Chi2 = 228,5; p = 0,0001; C = 0,09; p = 0,001. Kön: Chi2 = 447,2; p = 0,0001; C = 0,13; p = 0,0001. Region: Chi2 = 458,6; p = 0,0001; C = 0,13; p = 0,0001. Skolstadium: Chi2 = 2891,0; p = 0,0001; C = 0,31; p = 0,0001. Födelseområde: Chi2 = 122,1; p = 0,001; C = 0,07; p = 0,001. Ämne: Chi2 = 1680,1; p = 0,0001; C = 0,25; p = 0,0001.

60 Se texten efter tabell 9 för förklaring av dessa ämneskategorier.

61 Ålder: beta = 0,19; undervisningsämne: beta = 0,16; skolstadium: beta = 0,08. Kön och vistelse-region: ingen inverkan. Sammanlagt ”förklarar” dessa bakgrundsvariabler en liten del av variationen i antalet undervisningstimmar om *Förintelsen* under lärarutbildningen (R² = 0,08).

”färre” timmar måste givetvis betraktas i relation till den mycket stora andelen lärare som rapporterat inga eller mycket begränsade inslag om Förintelsen i sin lärarutbildning.

När det gäller undervisning om *andra folk mord och brott mot mänskligheten* under lärarutbildningen liknar mönstret det rörande Förintelsen. Nästan tre av fyra lärare rapporterar att de haft 0 till 10 timmar av sådan undervisning (47 procent har svarat ”0”) och 6 procent har haft mer än 10 timmar. Resultaten från en MCA-analys är mycket lika dem rörande Förintelsen. Återigen rapporterar de två ålderskohorterna som sannolikt genomgått sin lärarutbildning under perioden från andra hälften av 1970-talet fram till andra hälften av 1990-talet markant fler timmar om detta tema än de två äldsta grupperna. I detta avseende liknar dock de yngsta lärarna de sistnämnda. Lärare i historia m.m. rapporterar betydligt fler timmar än de övriga och lärare som uppgett att de undervisar på det något mystiska stadiet ”annat”⁶² rapporterar något fler timmar än lärare på övriga stadier.⁶³ Det är intressant att notera att andelar ”vet ej”-svar är höga för de tre frågorna – de varierar mellan 18,6 och 19,5 procent. Jag har litet svårt att förstå detta, eftersom det inte borde vara så svårt att minnas vad man läste om under sin lärarutbildning, i synnerhet om man betänker att frågorna besvarats av lärare som undervisar (eller har undervisat) om Förintelsen. Det finns inget tydligt samband mellan denna glömska och ålder, annat än att den näst äldsta kohorten – 55-60 år – minns påtagligt sämre än de övriga av skäl som jag inte kan förklara. Den äldsta minns betydligt bättre och därför kan åldersförändringar i minneskapacitet knappast vara en rimlig förklaring.

Återstår lärarutbildningens kunskapspridning om *demokrati och FN:s mänskliga rättigheter* och här är bilden något ljusare. ”Endast” 22,5 procent rapporterar 0 timmar om detta tema under lärarutbildningen och hela 41,1 procent har haft mellan 1 och 10 timmar. Nästan 17 procent har haft 11 eller fler timmar. MCA-analys ger i princip samma bild som tidigare.⁶⁴ De två ”upp-

lysta” ålderskohorterna dyker upp igen, liksom lärare i historia och lärare på skolstadiet ”annat”. De sistnämnda rapporterar i särklass flest timmar bland samtliga undersökta kategorier, vilket jag inte kan förklara.

Drygt 64 procent av lärarna har inte deltagit i någon *annan utbildning* om Förintelsen (se V62 i bilaga 1). En korstabulering av denna fråga mot undervisningsämnen visar stora – och lättbegripliga – skillnader mellan ämnen: 45,4 procent av de lärare som undervisar i historia m.m. har inte haft något extra utbildning. Motsvarande andelar bland lärare i fysik m.m. och idrott och hälsa m.m. är 72,5 och 77,2 procent respektive. Om man tittar på de lärare som genomgått tre eller fler extra utbildningar är ordningsföljden mellan andelarna spegelvänd. Det finns ett tydligt samband mellan mängden undervisning om Förintelsen under lärarutbildningen och deltagande i extra utbildning; ju fler timmar sådan undervisning lärarna haft, i desto större utsträckning har de efter lärarutbildningen deltagit i extra utbildning.⁶⁵ Man skulle kunna förvänta sig ett omvänt samband – de som inte haft någon undervisning under lärarutbildningen borde kanske i större utsträckning på egen hand komplettera sina kunskaper. Det befintliga sambandet tyder emellertid på att inslag om Förintelsen under lärarutbildningen påtagligt ökar motivationen för att söka ytterligare kunskaper.

MCA-analys ger vid handen att benägenheten att skaffa sig extra utbildning om Förintelsen samvarierar med samtliga bakgrundsvariabler. De äldsta kohorterna har skaffat sig sådan utbildning i markant större utsträckning än de yngsta – de sistnämnda har kanske ännu inte hunnit. Manliga lärare har gjort det i något högre grad än kvinnliga och lärare i historia m m i markant högre grad än de övriga. De lärare som är verksamma i region 2 och 3 har utbildat sig mera än de som verkar i regionerna 1 och 4. Lärare som undervisar på ”Annat-stadiet” har skaffat sig mer extra utbildning än lärare verksamma på andra stadier, låt vara att högstadie- och gymnasielärare ligger mycket nära.⁶⁶

I ett antal frågor ombads lärarna att ge sina synpunkter på *olika aspekter av undervisning om Förintelsen* (se V63 – V70 i bilaga 1). Nedan följer en sammanfattning av resultaten:

62 En korstabulering av skolstadium mot undervisningsämne visar att 56 procent av ”annat-lärarna” undervisar i idrott och hälsa m.m. och 32 procent i svenska och andra språk.

63 Ålder: beta = 0,19; undervisningsämne: beta = 0,22; skolstadium: beta = 0,08. Kön och vistelse-region: ingen inverkan. Sammanlagt ”förklarar” dessa bakgrundsvariabler en något större andel av variationen i antalet timmar om andra folk mord m.m. under lärarutbildningen än vad fallet var i fråga om Förintelsen ($R^2 = 0,10$).

64 Ålder: beta = 0,21; undervisningsämne: beta = 0,17; skolstadium: beta = 0,07. Kön och vistelse-region: ingen inverkan. Sammanlagt ”förklarar” dessa bakgrundsvariabler en liten del av variationen i antalet timmar om Förintelsen under lärarutbildningen ($R^2 = 0,08$).

65 Kontingenskoefficient $C = 0,27$; $p = 0,0001$.

66 Ålder: beta = 0,15; undervisningsämne: beta = 0,15; skolstadium: beta = 0,17; kön: beta = 0,09; vistelse-region: beta = 0,08. Sammanlagt ”förklarar” dessa bakgrundsvariabler en relativt sett liten andel av variationen i mängden extra utbildning ($R^2 = 0,12$).

- Drygt 50 procent av lärarna anser att *antalet timmar* som ägnas åt Förintelsen är ”lagom”; drygt 37 procent anser att *de borde vara fler*. Andelen som önskar fler timmar är något större bland lärare på mellanstadiet jämfört med högstadiet och gymnasiet. Det är en aning förvånande att lärare i historia m.m. och svenska m.m. önskar fler timmar i mindre utsträckning än lärare i fysik m.m. och idrott och hälsa m.m. – bland de två sistnämnda kategorierna uttrycker mer än varannan respondent sådant önskemål.⁶⁷ Det finns ett svagt samband mellan önskemålet om fler timmar och antalet timmar man faktiskt undervisat under föregående år: ju mindre lärarna har undervisat om Förintelsen, i desto större utsträckning önskar de fler timmar.⁶⁸ Uppfattningar om antalet timmar samvarierar inte i någon nämnvärd utsträckning med vare sig kön, vistelseregion eller ålder.
- Nästan varannan lärare anser att *tillgången på hjälpmedel* i undervisningen är ”lagom”; drygt 43 procent anser att hjälpmedlen *borde vara fler*. Andelen som önskar fler hjälpmedel är något större bland lärare på mellanstadiet jämfört med högstadiet och gymnasiet. Återigen finner jag att lärare i fysik m.m. och idrott och hälsa m.m. önskar fler hjälpmedel i högre grad än lärare i historia m.m. och svenska m.m. – bland de två förstnämnda kategorierna uttrycker mer än 55 procent sådant önskemål, jämfört med knappt 40 i de två sistnämnda.⁶⁹ Som i föregående fråga samvarierar uppfattningar om tillgången på hjälpmedel inte i någon nämnvärd utsträckning med vare sig kön, vistelseregion eller ålder.
- Mer än var tredje lärare anser att *riktlinjerna för undervisning* om Förintelsen är ”lagom”; nästan varannan (48,8 procent) anser att *de borde vara fler*. Drygt 15 procent har svarat ”Vet ej”. Andelen respondenter som anser att det borde finnas *fler* riktlinjer är störst bland lågstadielärare (d.v.s. de fåtaliga i denna

kategori som uppgivit att de undervisar om Förintelsen) och minst bland gymnasielärare (95 och 8 procent respektive).⁷⁰ Denna andel är minst bland lärare i historia m.m. och störst bland lärare i fysik och idrott och hälsa.⁷¹ Återigen hittar jag ingen samvariation mellan uppfattningar om riktlinjer å ena sidan och kön, vistelseregion samt ålder å den andra.

- 43 procent av lärarna anser att deras *egen kunskap om Förintelsen* är tillräcklig; 56,7 procent anser att den kunde vara något eller mycket bättre (var tionde lärare har svarat ”mycket bättre”). Den största andelen respondenter som anser att den egna kunskapen kunde vara mycket bättre finns bland lågstadielärare, den lägsta bland gymnasielärare (23 och 7,2 procent respektive). Som väntat är motsvarande andel minst bland historielärare och störst bland lärare i idrott och hälsa (5,6 och 14,4 procent respektive). Den äldsta ålderskohorten har störst andel lärare som anser att deras kunskaper om Förintelsen är tillräckliga, den yngsta minst (55 och 33 procent respektive). I detta fall ger även kön utslag; andelen som anser sig ha tillräckliga kunskaper är betydligt större bland manliga lärare än bland kvinnliga (54 resp. 37 procent).⁷²
- Drygt var tionde lärare rapporterar att *skolledningen* är helt *ointresserad* av undervisning om Förintelsen; *51,2 procent uppger att den är ganska eller mycket intresserad*. Mer än var tredje lärare vet inte vad skolledningen tycker, vilket i viss mån försvagar resultaten från denna fråga. Andelen respondenter som uppger att skolledningen är mycket intresserad är störst bland högstadielärare (31 procent) och lägst bland lågstadielärare (8 procent; 16 procent på gymnasiet).⁷³ Det föreligger ingen inverkan på dessa rapporter från kön, vistelseregion eller undervisningsämne.
- Mer än tre av fyra lärare uppger att deras

67 Skillnader mellan undervisningsämnena: Chi2 = 624,5, p = 0,0001; C = 0,16, p = 0,0001.

68 Relationen är i viss mån icke-linjär. Bland de lärare som undervisat mest (> 15 timmar) önskar en större andel fler timmar om Förintelsen än bland dem som undervisat 6-15 timmar. Denna andel är – intressant nog – störst bland de lärare som inte alls undervisat om Förintelsen under föregående läsår. Chi2 = 472,6, p = 0,0001; C = 0,14, p = 0,001.

69 Skillnader mellan skolstadier: Chi2 = 1190,1, p = 0,0001; C = 0,21, p = 0,0001. Skillnader mellan undervisningsämnena: Chi2 = 711,9, p = 0,0001; C = 0,17, p = 0,0001.

70 Skillnader mellan skolstadier: Chi2 = 1529,3, p = 0,0001; C = 0,24, p = 0,0001.

71 Skillnader mellan undervisningsämnena: Chi2 = 790,7, p = 0,0001; C = 0,18, p = 0,0001.

72 Skillnader mellan skolstadier: Chi2 = 1132,4, p = 0,0001; C = 0,19, p = 0,0001. Skillnader mellan undervisningsämnena: Chi2 = 950,3, p = 0,0001; C = 0,18, p = 0,0001. Skillnader mellan åldersgrupper: Chi2 = 736,1, p = 0,0001; C = 0,16, p = 0,0001. Skillnader mellan kön: Chi2 = 741,4, p = 0,0001; C = 0,16, p = 0,0001.

73 Skillnader mellan skolstadier: Chi2 = 1080,0, p = 0,0001; C = 0,24, p = 0,0001.

kollegor är ganska (56,7 procent) eller mycket (19,1 procent) *intresserade* av undervisning om Förintelsen. Mer än var femte lärare har ingen uppfattning om detta. Kön, ålder, undervisningsämne och vistelseregion tycks inte inverka på lärarnas uppfattningar om kollegornas intresse.⁷⁴ När det gäller skolstadium visar det sig att andelen lärare som anser att kollegorna är *mycket* intresserade är störst (33,5 procent) bland högstadielärare och lägst bland lågstadielärare och lärare på "Annat"-stadiet (8,7 respektive 9,6 procent).⁷⁵

- Mer än varannan lärare (52,7 procent) rapporterar att *elevernas motivation är hög*. Mer än var tredje uppger att den är medelmåttig och endast 4,5 procent anser att den är låg. Kön, undervisningsämne och vistelseregion bidrar inte till variationen i lärarnas omdömen om elevernas motivation, vilket däremot ålder gör. Andelar som rapporterar hög motivation är störst i de två yngsta ålderskohorterna (62-63 procent) och minst bland den äldsta (42,7 procent).⁷⁶ Ännu större skillnader mellan dessa andelar hittar jag mellan de olika skolstadierna: bland mellan- och högstadielärare rapporterar 63,1 respektive 64,3 procent hög motivation, medan andelarna bland lågstadielärare och gymnasielärare är 46,2 och 37,9 procent respektive. Bland lärarna på "Annat"-stadiet är denna andel endast 15,1 procent.⁷⁷
- Nästan två av tre lärare har ingen uppfattning om föräldrarnas attityder till undervisning om Förintelsen. Bland de övriga överväger bedömningen att föräldrarna är ganska positiva (20,6 procent). Eftersom andelen "vet ej"-svar är så

hög, är det inte meningsfullt att underkasta resultaten från denna fråga någon vidare analys.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att när det gäller lärarnas *önskemål i fråga om betingelser för undervisning om Förintelsen* önskar ganska stora andelar bland lärarna *fler undervisningstimmar; bättre tillgång på hjälpmedel och fler riktlinjer för undervisningen*. I fråga om lärarnas bedömningar av *de relevanta aktörernas intresse, motivation och attityder*, bedömer en majoritet att *elevernas motivation är hög*, att *skolledningarna* är måttligt intresserade och att de inte vet något om föräldrarnas attityder.

Lärarna tillfrågades även om de anser att undervisning om Förintelsen skiljer sig i vissa avseenden från andra moment inom ämnen som historia och samhällsvetenskap. Mer än varannan lärare anser att denna undervisning är lika *viktig* som andra moment, 47,2 procent tycker att den är viktigare. En MCA-analys visar att undervisningsämne, kön och vistelseregion inte har någon inverkan på variationen i bedömningar av undervisningens vikt. Det attitydindex som fångar *antisemitiska sentiment* visar sig däremot ha en måttlig inverkan – ju starkare sådana sentiment, desto mindre vikt tillskriver man undervisningen om Förintelsen. Även *skolstadium* har en viss inverkan, varvid lärare på lågstadiet har lägst andel som anser att denna undervisning är viktigare än andra moment, medan lärare på stadiet "Annat" och högstadiet har högsta andelar.⁷⁸

En massiv majoritet av lärarna – 83,7 procent – anser att undervisning om Förintelsen väcker fler *moraliska och etiska frågor* än andra moment, samtidigt som endast drygt 14 procent anser att den väcker lika många sådana frågor. Återigen har ålder, kön och vistelseregion ingen inverkan på bedömningarna. Antisemitiska uppfattningar minskar andelen lärare som anser att undervisningen väcker fler sådana frågor jämfört med andra moment, vilket även – om än i lägre grad – gäller attitydindex 1.⁷⁹

En majoritet bland lärarna – 54,2 procent – anser att undervisning om Förintelsen varken är mer eller mindre *intressant* jämfört med andra moment, medan drygt 44 procent tycker att det är mer intressant. Inte heller i detta fall hittar jag någon inverkan från kön, vistelseregion eller indexen 1 och 3. Ålder ger ett svagt utslag, varvid de två äldsta ålderskohorterna finner

74 Korstabuleringar visar antingen icke signifikanta eller svårtolkade samband. Det sistnämnda inträffar när relationen mellan variablerna är tydligt icke-linjär, t.ex. när rapporterat intresse hos kollegor hoppar upp och ned mellan konsekutiva åldersgrupper.

75 Skillnader mellan skolstadier: Chi2 = 962,0, p = 0,0001; C = 0,20, p = 0,0001.

76 Skillnader mellan åldersgrupper: Chi2 = 675,1, p = 0,0001; C = 0,15, p = 0,0001. Skillnader mellan skolstadier: Chi2 = 2063,7, p = 0,0001; C = 0,25, p = 0,0001.

77 När skillnader mellan medelvärden för bedömningar av elevernas motivation analyseras med MCA, ger skolstadium det starkaste utslaget (beta = 0,27), med ålder på andra plats (beta = 0,14). Sammanlagt "förklarar" dock dessa variabler en låg andel av variationen i dessa bedömningar (R² = 0,08). När attitydindexen förs in i analysen, visar det sig (med kontroll för inverkan från de övriga variablerna) att antisemitiska sentiment har viss negativ inverkan på bedömningar av elevernas motivation – ju starkare (relativt sett) sådana sentiment, desto lägre andelar lärare som rapporterar hög motivation hos eleverna.

78 Index för antisemitism: beta = 0,25; skolstadium: beta = 0,16. Samtliga bakgrundsvariabler och indexet "förklarar" en begränsad del av variationen i bedömningarna (R² = 0,09).

79 Index för antisemitism: beta = 0,16; index 1: beta = 0,16. Samtliga bakgrundsvariabler och indexet "förklarar" en mycket liten del av variationen i bedömningarna (R² = 0,06).

undervisningen något mindre intressant än de yngsta. Antisemitiska uppfattningar har en svag inverkan, självfallet i samma riktning som tidigare. Lärare på mellan- och högstadiet har – i viss mån – en större andel respondenter som tycker att undervisningen om Förintelsen är intressantare än andra moment än lärare på de andra stadierna, framförallt lågstadiet men även gymnasiet. Ju fler andra utbildningar om Förintelsen lärarna deltagit i (V62), desto oftare anser de att undervisning om detta tema är intressant, varvid detta samband är starkare än de övriga. Man kan även notera en svag inverkan från undervisningsämne, varvid – förvånande nog – lärare i historia m.m. och svenska m.m. finner temat något mindre intressant än lärare i de övriga ämnena.⁸⁰

Den sista aspekten som lärarna fick bedöma inom detta block var *elevernas intresse* för undervisning om Förintelsen. En överväldigande majoritet bland lärarna – 93,8 procent – rapporterar att eleverna är ganska (51,7 procent) eller mycket (42 procent) intresserade av ämnet. MCA-analys visade att ålder, kön, vistelse-region och de två attitydindexen 1 och 2 saknade inflytande på bedömningar av elevernas intresse. Dessa variabler togs bort ur analysen och i stället sattes frågorna V47 (besök i dödsläger) och V48 (besök på institutioner m.m.), index för kunskaper om Förintelsen, ”antisemitismindex” och frågan om lärarens eget intresse för undervisningen (V73) in. Besök i dödsläger (svaren var ja eller nej) visade ingen inverkan på bedömningar av intresset. Däremot visade det sig att besök på olika relevanta institutioner har samband med dessa bedömningar. Bland lärare som gjort sådana besök är andelen som anser att eleverna är mycket intresserade markant större än bland dem som inte gjort besök. Här är det givetvis omöjligt att säga vad som är orsak respektive verkan – att eleverna är intresserade kan utgöra ett incitament för lärarna att företa sådana besök och genomförda besök kan öka elevernas intresse. Samma analys visade även att undervisningsämne – för en gångs skull – uppvisar ”logisk” inverkan: lärare i historia m.m. bedömer elevernas intresse som större än lärare i fysik och idrott och hälsa m.m. Antisemitiska sentiment har en viss inverkan på bedömningarna, i sedvanlig riktning. Intressant nog visar det sig att *lärarens eget intresse* för undervisning om Förintelsen uppvisar (med de övriga variablerna under kontroll) ett ganska starkt samband med deras bedömningar av

elevernas intresse – ju mindre det förstnämnda, desto mindre det sistnämnda. Även *lärarnas kunskaper om Förintelsen* inverkar på deras bedömningar av elevernas intresse för ämnet – ju lägre kunskaper desto mindre bedöms det sistnämnda att vara.⁸¹

Eftersom jag inte har några referenspunkter – jag känner inte till någon undersökning där liknande frågor ställts – har jag svårt att avgöra hur dessa resultat ska bedömas. Jag kan således inte säga att det är tillfredsställande eller otillfredsställande när (endast, alternativt så många som) 47,2 procent av lärarna svarar att undervisning om Förintelsen är viktigare än andra moment inom relevanta ämnen. Å andra sidan kan man dock konstatera att *ytterst få* lärare anser att sådan undervisning är mindre viktig, väcker färre moraliska och etiska frågor samt är mindre intressant än andra moment. Det är möjligt att detta resultat är tillfredsställande. Däremot råder det inget tvivel om att en massiv majoritet bland lärarna anser att deras elever är intresserade av ämnet och här vågar jag göra bedömningen att detta resultat är tillfredsställande. Samtidigt är det viktigt att uppmärksamma det faktum att lärarnas eget intresse för ämnet, deras kunskaper om Förintelsen och vissa av deras attityder – främst de som bottnar i antisemitiska föreställningar – i viss mån påverkar deras bedömningar av samtliga aspekter.

I ett antal frågor ombads lärarna att ange om de anser att ett antal olika betingelser – konflikten mellan Israel och Palestina, andra folk mord m.m. – underlättar eller försvårar undervisning om Förintelsen (se V75 – V81 i bilaga 1). Samtliga frågor hade tre svarsalternativ: ”Försvårar”, ”Varken underlättar eller försvårar” samt ”Underlättar”.⁸² Fem av de sju frågorna hade ett fjärde svarsalternativ, som indikerar att frågan inte är relevant, till exempel ”*Jag har inte märkt av några förintelseförnekare på min skola*”. Jag kan inledningsvis konstatera att majoriteten av lärarna valt antingen ”mittalternativet” (varken-eller) eller det fjärde svarsalternativet som indikerar frågans irrelevans. Till exempel anser drygt 60 procent av lärarna att Israel-Palestina konflikten varken underlättar eller försvårar undervisningen och nästan 60 procent anser samma

80 Index för antisemitism: beta = 0,15; skolstadium: beta = 0,09; ålder: beta = 0,11; undervisningsämne: beta = 0,10 Samtliga bakgrundsvariabler och indexet ”förklarar” en begränsad del av variationen i bedömningarna ($R^2 = 0,08$).

81 Skolstadium: beta = 0,32; undervisningsämne: beta = 0,17; index för antisemitism: beta = 0,16; besök på relevanta institutioner: beta = 0,11; lärarens eget intresse för ämnet: beta = 0,26; lärarens kunskaper om Förintelsen: beta = 0,16. Samtliga variabler ”förklarar” en inte helt trivial del av variationen i bedömningarna ($R^2 = 0,21$).

82 Nu i efterhand inser jag att svarsalternativen borde ha utformats på ett annat sätt. ”Varken-eller”-alternativet är riskabelt att använda, eftersom det lockar respondenterna till en lätt ”utväg” från frågorna.

sak när det gäller närvaro av elever med muslimsk bakgrund i klasserna. Variationen i svaren blir därigenom ganska begränsad, vilket givetvis försvårar analysen.⁸³

När det gäller frågan om *Israel-Palestinakonflikten* anser – förutom de 60 procent som svarat ”varken-eller” – ungefär var femte lärare att den försvårar respektive underlättar undervisning om Förintelsen, vilket kan sägas vara ”oavgjort”. Den äldsta ålderskohorten tenderar att ha något högre andel ”*försvårar*”-svar än de övriga åldersgrupperna, vilket även gäller de lärare som undervisar på gymnasiet (jämfört med de övriga stadierna). Även kvinnor uppvisar samma tendens jämfört med män. Antisemitiska sentiment gör sig gällande även i detta fall – ju högre värde på detta index desto större andel lärare som svarat ”*försvårar*” (observera att effekten är svag). Bland lärare i historia m.m. är andelen som anser att Israel-Palestinakonflikten *underlättar* undervisningen något högre än bland lärare i övriga ämnen. Kunskap om Förintelsen har ingen effekt på uppfattningen om konfliktens inverkan på undervisningen.⁸⁴

På frågan om ”andra folkmord, t.ex. i Rwanda och Bosnien”, svarade drygt 50 procent av lärarna ”varken-eller”. Endast 4 procent ansåg att dessa händelser försvårar undervisningen och 45 procent att de underlättar. Det finns således nästan ingen variation ”nedåt” i svaren på denna fråga och eventuella skillnader mellan delkategorier bland lärarna kan endast handla om utrymmet mellan ”underlättar” och ”varken-eller”. Gymnasielärare har en högre andel ”underlättande” svar än lärare på de andra stadierna; i den äldsta ålderskohorten är denna andel däremot mindre, vilket även gäller kvinnor jämfört med män. Kunskap om Förintelsen har en viss effekt: ju mer kunskap lärarna har, desto större andelar anser att händelserna i fråga underlättar undervisningen. Ju högre värden lärarna har på indexet för antisemitiska sentiment, desto mindre är andelar som anser att andra folkmord underlättar undervisningen. Undervisningsämne och vistelse-region har ingen effekt i detta sammanhang.⁸⁵

83 Tre svarsalternativ, varav ett är ett slags ”nollalternativ”, gör analysen problematisk. Det vore i och för sig möjligt att koda om varje svarsalternativ till en s.k. ”dummy-variabel” med värdena 0 och 1 och analysera dem med logistisk regression, men antalet variabler i detta block skulle då tredubblas och processen skulle bli tidskrävande. Jag har därför valt att analysera dessa frågor med MCA, med reservation för att den begränsade variationen i svaren gör resultaten mindre tydliga.

84 Skolstadium: beta = 0,15; ålder: beta = 0,13; kön: beta = 0,10; undervisningsämne: beta = 0,12; index för antisemitism: beta = 0,11. Samtliga variabler ”förklarar” en liten del av variationen i bedömningarna ($R^2 = 0,07$).

85 Ålder: beta = 0,24; skolstadium: beta = 0,12; kön: beta = 0,11; index för antisemitism: beta = 0,16. Samtliga variabler ”förklarar”

Drygt 70 procent av lärarna har inte observerat några *förintelseförnekare* i skolan. Analys av den återstående, begränsade variationen i svaren ger följande resultat. Den yngsta ålderskohorten har något större andel respondenter än de övriga kohorterna som anser att förintelseförnekare försvårar undervisningen, vilket även gäller lärare på låg- och mellanstadiet jämfört med övriga stadier. Samma förhållande gäller kvinnor i relation till män och lärare i svenska m.m. i relation till lärare i andra ämnen. Antisemitiska sentiment visar en – åtminstone för mig – oväntad effekt: ju högre värden på indexet, desto större är andelen respondenter som anser att förintelseförnekare försvårar undervisningen. Vistelse-region visar ingen effekt i detta sammanhang, inte heller kunskap om Förintelsen.⁸⁶

En logistisk regressionsanalys⁸⁷ av svarsalternativet ”*Jag har inte märkt av några förnekare på min skola*” visar att högt värde på både antisemitismindexet och kunskapsindexet medför ökad ”risk” för att välja detta svarsalternativ (för innehavare av högsta värdet på kunskapsindexet är denna ”risk” mer än 4,5 gånger större än för dem med sämst kunskaper). Det är inte helt lätt att tolka detta resultat. Att de personer som hårbärger antisemitiska föreställningar kan tänkas ha en tendens att inte lägga märke till förintelseförnekare är kanske i viss mån förstäligt, låt vara att motsatsen också skulle kunna hävdas. Däremot har jag svårt att förstå varför personer med god kunskap om Förintelsen skulle ha samma tendens. Inte heller är det självklart att lärare i svenska m.m ska ha häften så stor ”risk” att svara på detta sätt än lärare i idrott och hälsa m.m.

Låt mig gå vidare. Sextio procent av lärarna anser att *närvaro av elever med muslimsk bakgrund* i klassen varken underlättar eller försvårar undervisning om

en liten del av variationen i bedömningarna ($R^2 = 0,09$)

86 Skolstadium: beta = 0,19; ålder: beta = 0,13; kön: beta = 0,13; index för antisemitism: beta = 0,11; undervisningsämne: beta = 0,14. Samtliga variabler ”förklarar” en ganska liten del av variationen i bedömningarna ($R^2 = 0,13$). Vid denna analys kodades svarsalternativet ”Jag har inte märkt av några förintelseförnekare ...” till ”missing”

87 Inför denna analys kodades detta svarsalternativ om till en ”dummyvariabel” med värdena 1 (= respondenten har valt svarsalternativet) och 0 (= hon/han har inte gjort det). Vid omkodning av åldersgrupper användes den yngsta ålderskohorten som referens; referens för undervisningsämnen var idrott och hälsa m.m.; dito för kön var män; dito för vistelse-region var region 4 (norra Sverige); dito för antisemitismindexet var lägsta indexvärdet (1); dito för kunskapsindexet var också lägsta indexvärdet (1). Några mer iögonenfallande oddskvoter: kunskapsindex, indexvärde 5: 4,53, $p = 0,0001$; antisemitismindex, indexvärde 4: 1,70, $p = 0,0001$, indexvärde 3: 1,50, $p = 0,0001$; undervisningsämnen: svenska 0,56, $p = 0,0001$. Oddskvoterna är beräknade i relation till respektive referenskategori.

Förintelsen. Eftersom 27,3 procent dessutom svarat att de inte har några elever med sådan bakgrund i sina klasser, blir den återstående variationen i svaren så begränsad att en vidare analys i stort sett är meningslös.⁸⁸

Samma förhållande gäller även en analog fråga gällande *närvaron av elever med judisk bakgrund i klasserna*. Nästan 57 procent av lärarna har inga elever med sådan bakgrund i sina klasser och bland dem som har sådana elever anser 36 procent att deras närvaro varken underlättar eller försvårar undervisningen. Återigen blir den återstående variationen i svaren minimal. MCA-analys visar dock att *antisemitiska sentiment* ger ett visst utslag: de (ganska få) respondenter som har högsta värde på detta index har en högre andel som anser att judiska elever försvårar undervisningen än de som har lägre värden.⁸⁹

Lika glädjande som det är att nästan 53 procent av lärarna inte märkt några *antisemitiska uppfattningar på sina skolor*, lika nedstämmande är det att återstoden tycks ha gjort sådana iakttagelser. Var fjärde lärare har svarat att förekomsten av sådana uppfattningar varken underlättar eller försvårar undervisning om Förintelsen.⁹⁰ Även här är den återstående variationen begränsad, men trots det visar MCA-analys några effekter. Även om antisemitismindexet uppvisar en icke negligerbar effekt (beta = 0,17), är resultatet mycket svårtolkat på grund av en svårartat icke-linjär relation mellan variabelerna ("berg- och dalbana"-mönster). Lärare på högstadiet har en något högre andel som anser att förekomsten av antisemitiska uppfattningar i skolan *underlättar* undervisning om Förintelsen än lärare på andra stadier. Den äldsta ålderskohorten har en något högre andel som anser att sådana uppfattningar *försvårar* undervisningen jämfört med de övriga åldersgrupperna. Av någon för mig svårbegriplig anledning manifesterar *kön* den starkaste effekten: bland kvinnor är andelen respondenter som anser att antisemitism på skolan försvårar undervisningen markant högre än bland män. Varken vistelseregion, undervisningsämne eller kunskap om Förintelsen har någon effekt i detta sammanhang.⁹¹

88 MCA-analys bekräftar detta genom att inte visa några effekter.

89 Antisemitismindexet: beta = 0,14

90 Det är givetvis inte helt oproblemiskt att tolka det faktum att respondenterna kryssat för något av de återstående svarsalternativen – "försvårar", "varken-eller" respektive "underlättar" – som en direkt indikator på förekomsten av antisemitiska uppfattningar i deras skolor. Det är tänkbart att en del lärare uppfattat frågan som hypotetisk, d.v.s. "om det fanns antisemitiska uppfattningar i din skola ...". Jag skulle därför inte våga hävda att resultaten visar att antisemitiska uppfattningar förekommer i 47 procent av svenska skolor.

91 Skolestadium: beta = 0,16; ålder: beta = 0,13; kön: beta = 0,29.

Svarsalternativet "*Jag har inte märkt några antisemitiska uppfattningar på min skola*" fick undergå samma behandling som fallet var med förintelseförnekare (se ovan). Logistisk regressionsanalys visade att respondenter med medelhögt och högt värde på antisemitismindexet har en något större "risk" att inte märka sådana uppfattningar på skolan än de med lägsta värdet. Vidare att lärare i svenska m.m. har tre gånger lägre sådan "risk" än lärare i idrott och hälsa m.m. och att lärare verksamma i region 3 (mellersta Sverige inklusive Stockholm) har 53 procent högre "risk" och kvinnor 53 procent högre än män.⁹² Det är givetvis svårt att tolka dessa resultat som indikatorer på faktisk incidens av antisemitiska yttringar eller respondenternas "vaksamhet" inför dylika.

Av respondenterna har 14,4 procent inte märkt några *antisemitiska uppfattningar i samhället i stort*. Av detta följer dock inte självklart att 85,6 procent anser att sådana uppfattningar förekommer i samhället (se not 90). Nästan varannan lärare anser att förekomsten av sådana uppfattningar varken underlättar eller försvårar undervisning om Förintelsen. MCA-analys visar antingen mycket svaga eller svårtolkade effekter av bakgrundsvariabler samt kunskapsindex och antisemitismindex, och eftersom andelen "förklarad" variation är mycket låg ($R^2 = 0,06$) avstår jag från vidare kommentarer.

Däremot gav logistisk regressionsanalys av svarsalternativet "*Jag har inte märkt några antisemitiska uppfattningar i samhället i stort*" en – om uttrycket tillåts – riklig utdelning. Respondenter med högsta värdet på antisemitismindexet har mer än 3,5 gånger större "risk" att inte märka antisemitiska uppfattningar i samhället jämfört med dem som har lägsta värdet. De som har högsta värdet på kunskapsindexet har mer än två gånger högre "risk" än de med sämst kunskaper. Hos den äldsta ålderskohorten är denna "risk" 63 procent högre än hos den yngsta. "Risken" hos lärare verksamma i region 1 (södra Sverige) är tre gånger lägre än hos dem i region 4 (norra Sverige) och lärare i historia har sex gånger lägre "risk" att märka antisemitism i samhället än lärare i idrott och hälsa m.m.⁹³

Samtliga variabler "förklarar" – märkligt nog – en icke trivial andel av variationen i bedömningarna ($R^2 = 0,18$).

92 Undervisningsämne svenska m.m.: oddskvot 0,33, $p = 0,0001$. antisemitismindex, högsta värdet: oddskvot 1,47, $p = 0,0001$; region 3: oddskvot 1,53, $p = 0,0001$.

93 Antisemitismindex, högsta värdet: oddskvot 3,62, $p = 0,0001$, referens lägsta indexvärde; kunskapsindex, högsta värdet: oddskvot 2,15, $p = 0,0001$, referens lägsta värde; undervisningsämne svenska m.m.: oddskvot 0,16, $p = 0,0001$, referens undervisning i idrott och hälsa m.m.; region 1: oddskvot 0,32, $p = 0,0001$, referens region 4. Min envisa användning av

Jag kan tänka mig att ovanstående genomgång är en aning svårsmält, men jag kan inte i detta sammanhang fördjupa mig i mer intrikata tolkningar av dessa resultat. Det räcker med att konstatera att lärarnas iakttagelser rörande förekomst av förintelseförnekare och antisemitiska uppfattningar i skolorna samt antisemitiska uppfattningar i samhället i stort uppvisar intressanta samband med en rad andra kännetecken. Analysen skulle kunna kompliceras genom införande av ytterligare variabler – som exempel kan jag nämna att de lärare som anser att undervisning om Förintelsen är *mindre intressant* jämfört med andra moment har 38 procent lägre "risk" att märka antisemitiska uppfattningar i samhället i stort jämfört med dem som svarat "varken-eller" på frågan (V73; oddskvot 0,62, $p = 0,0001$). En närmare begründan av dessa resultat får anstå till ett annat tillfälle.

Vi ställde följande fråga: *"I vissa länder verkar skolelever ha tröttnat på att höra om Förintelsen. Har du lagt märke till några sådana tendenser hos dina elever?"* På denna fråga har 78,8 procent av respondenterna, d.v.s. nästan fyra av fem, svarat "nej". Bland de 21,2 procent som svarat "ja" har en överväldigande majoritet – 19,8 procent (av samtliga) – valt svarsalternativet "Ja, till viss del". Jag kan därför dra slutsatsen att den här typen av trötthet är – enligt lärarnas bedömningar – ett ovanligt fenomen bland eleverna. Trots den begränsade variationen i svaren har jag genomfört en MCA-analys med de sedvanliga bakgrundsvariablerna samt antisemitism- och kunskapsindexen. De enda kännetecken som ger utslag i analysen är skolstadium och antisemitiska sentiment.⁹⁴ Ju starkare – relativt sett – sådana sentiment, desto mer trötthet hos eleverna tenderar lärarna att märka, låt vara att effekten inte är särskilt stark. Skolstadium ger däremot ett starkt utslag – gymnasielärare anser sig märka trötthet hos eleverna i betydligt större utsträckning än lärare på lägre stadier. Jag bör dock påpeka att medelvärden hos gymnasielärarna ligger mellan "nej" och "ja, till viss del".⁹⁵

De lärare som svarat "ja" på denna fråga ombads att

bedöma ett antal anledningar till elevernas trötthet på en "skala" med tre steg, från "Nej, inte alls" till "I stor utsträckning". De anledningar som fått största andelar svar "I stor utsträckning" är *"De tycker att samma sak upprepas varje år"* (21,9 procent)⁹⁶ och *"De tycker att de redan vet tillräckligt om Förintelsen"* (21,3 procent). På tredje plats kommer *"De tycker att för stor del av undervisningen ägnas åt Förintelsen jämfört med andra folkord"* (16,7 procent) och på fjärde *"De tycker att det är för mycket undervisning om Förintelsen"* (14,3 procent).

Jag har underkastat tre av dessa anledningar – som jag intuitivt finner mest intressanta – en MCA-analys. *"För stor del av undervisningen ägnas åt Förintelsen ..."* (V85 i bilaga 1) visar förvånande resultat – flera faktorer ger starka, men långtifrån alltid lättolkade, resultat. Den äldsta ålderskohorten ligger närmast svaret "Nej, inte alls" medan åldersgruppen 45-54 år ligger närmast "I stor utsträckning". Lärare i fysik m.m. ligger närmast svaret "Nej, inte alls", lärare i historia en bit över "Till viss del". Lärare på gymnasiet bedömer denna anledning till trötthet som starkare jämfört med lärare på andra stadier. Antisemitiska uppfattningar ökar tydligt benägenheten att svara "I stor utsträckning". Kunskapsindexet ger en stark effekt, men relationen har formen av ett omvänt U. De med indexvärdet 3 (mittvärdet) ligger mycket nära svaret "I stor utsträckning", medan de med lägsta och högsta indexvärde ligger under "Till viss del". Jag har redan tidigare påpekat att denna typ av icke-linjära samband är svåra att tolka. Region 3 (inkluderar Stockholm) svarar strax över "Till viss del", region 4 (norra Sverige) en bra bit under. Män bedömer denna anledning till trötthet som svagare än kvinnor.⁹⁷

Skälet *"... för stor del av undervisningen ägnas åt Förintelsen ..."* (V83 i bilaga 1) påverkas inte av särskilt många faktorer. Lärare på gymnasiet och högstadielärare tillmäter denna anledning till elevernas trötthet större betydelse än lärare på de övriga stadierna. Manliga lärare anser i större utsträckning än kvinnliga att denna anledning förekommer oftare.⁹⁸ Däremot påverkas lärarnas bedömningar av trötthetsorsaken *"De tycker att samma sak upprepas varje år"* av betydligt fler

citattecken kring ordet "risk" sammanhänger med att detta ord inte alltid är adekvat vid presentation av resultat från logistisk regressionsanalys. Någon bättre term finns dessvärre inte. Oddskvot är kvoten mellan sannolikheten för att en händelse inträffar och sannolikheten för att den inte inträffar och dess innebörd är således inte synonym med sannolikhet. I detta fall utgörs händelsen av lärarens val av det fjärde svarsalternativet i frågorna ("Jag har inte märkt ... o.s.v.").

94 Observera att den absoluta merparten av variationen i svaren ligger mellan "Nej" och "Ja, till viss del". Endast 1,4 procent har svarat "Ja, mycket ofta".

95 Antisemitismindex: beta = 0,17. Skolstadium: beta = 0,42. $R^2 = 0,25$.

96 Observera att bastalet för dessa andelar utgörs av den minoritet av lärare som svarat "Ja" på huvudfrågan.

97 Ålder: beta = 0,23. Undervisningsämne: beta = 0,35. Antisemitismindex: beta = 0,31. Skolstadium: beta = 0,17. Kunskapsindex: beta = 0,32. Region: beta = 0,21. Kön: beta = 0,15. Läsaren märker att flera av betakoefficienterna – som kan tolkas som indikatorer på effektens styrka – ligger betydligt högre än i de flesta tidigare analyser. Detta medför även att R^2 -värdet blir ovanligt högt, 0,44.

98 Skolstadium: beta = 0,27; Kön: beta = 0,21. $R^2 = 0,19$.

betingelser. Den näst äldsta ålderskohorten (55-60 år) tillskriver denna orsak mest betydelse bland samtliga åldersgrupper, medan åldersgruppen 45-54 år anser den vara minst viktig. Lärare i historia m.m. anser den vara viktigare än lärare i andra ämnen och lärare på mellanstadiet samt, i något lägre grad, högstadielärare bedömer denna orsak vara markant viktigare än, framförallt, lärare på gymnasiet. Kunskap om Förintelsen påverkar bedömningarna ganska starkt, men effekten är svårtolkad eftersom relationen mellan variablerna är kraftigt icke-linjär. Antisemitiska uppfattningar utövar måttlig men tydlig påverkan på bedömningarna, återigen i sedvanlig riktning (ju högre värde på indexet desto viktigare bedöms denna trötthetsorsak vara).⁹⁹

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att trots att endast var femte lärare rapporterat att hon/han märkt "förintelseströtthet" hos eleverna (de flesta av dem "i viss mån"), uppvisar deras bedömningar av tänkbara anledningar till denna trötthet en intressant samvariation med ett antal faktorer. För min egen del finner jag sambandet med antisemitismindexet mest intressant. Man skulle visserligen kunna hävda att detta samband är trivialt – om en person hyser antisemitiska uppfattningar kan man förvänta sig att hon/han gärna tolkar elevernas beteende som tecken på trötthet på undervisning om ett ämne som hon/han kanske har vissa reservationer mot. Med tanke på att de antisemitiska uppfattningarna bland lärarna förekommer *i så låg grad* anser jag dock att sambanden med både bedömningar av elevernas trötthet och alla andra bedömningar och uppfattningar jag analyserat i det föregående är allt annat än triviala. De visar att även "lågsmålda" attityder och värderingar kan – på ett långtifrån självklart sätt – smyga sig in i bedömningar av en rad olika företeelser.

I ett block av frågor (V90 – V96 i bilaga 1) ombads lärarna att ta ställning till 7 påståenden om *syften med och mål för undervisning om Förintelsen*. Påståendena liknar i viss mån en tidigare presenterad grupp av frågor, som ställdes till samtliga lärare (V31 – V37 i bilaga 1). Som vanligt krävs det en reduktion av antalet variabler och svaren underkastades därför en faktoranalys. Två faktorer extraherades med rimligt höga faktorladdningar. Den första faktorns innebörd anges av de två påståendena (som syftar på undervisning om Förintelsen) "*Den kan motverka rasistiska tendenser bland dagens unga*" och "*Den kan motverka framväxten av nynazistiska tendenser bland dagens unga*".

⁹⁹ Ålder: beta = 0,25; undervisningsämne: beta = 0,16; skolstadium: beta = 0,36; kunskapsindex: beta = 0,26; antisemitismindex: beta = 0,17. R² = 0,29

Analogt med den tidigare analyserade gruppen av påståenden som ställdes till samtliga lärare kan denna dimension tolkas som uttryck för "instrumentella" och förebyggande intressen när det gäller undervisning om Förintelsen.¹⁰⁰ Den andra faktorns innebörd bestäms av påståendena "*Den bidrar med historisk kunskap som är av största vikt*" och "*Den hjälper till att bevara minnet av ett viktigt historiskt skeende*". Det tredje påståendet som sorterats in i denna faktor – "*Den lyfter fram frågan om ansvar*" – har betydligt lägre faktorladdning, vilket sammanhänger med att det även "hör ihop" med den "instrumentella" dimensionen, dock med en betydligt lägre laddning. Den andra faktorn kan tolkas som syftande på mer grundläggande och djupare moraliska, etiska och historiska värderingar.

Som tidigare konstruerades två sammansatta mått – index – på grundval av dessa faktorer.¹⁰¹ De två måtten uppvisar ett medelstarkt positivt samband med varandra ($r = 0,42$, $p < 0,0001$), vilket innebär att ställningstagandena till respektive grupp av påståenden inte är helt oberoende av varandra. Samtidigt är sambandet tillräckligt svagt för att göra det meningsfullt att använda två mått. Båda indexen analyserades med hjälp av MCA.

Det "instrumentella" indexet uppvisar ganska lågt och icke-linjärt samband med ålder – det högsta medelvärdet på indexet innehas av ålderskohorten 45-54 år, medan de yngsta och de äldsta kohorterna har lägre medelvärden, som ligger ungefär på samma nivå. Även skolstadium företer ganska svagt samband, varvid gymnasielärare har det lägsta medelvärdet och låg- och mellanstadielärare de högsta. Antisemitismindexet visar ett betydligt starkare och entydigt samband – ju högre värde på detta index, desto lägre värde på det "instrumentella" indexet. De övriga variabler, inklusive kunskapsindex, som jag inkluderat i analysen, påverkar inte variationen i värden på det "instrumentella" indexet.¹⁰²

Ungefär samma bild återkommer när det gäller det mer "grundläggande", moraliskt-etiskt inriktade index 2. Sambandet med ålder har samma form som fallet var med index 1. Skolstadium har ingen effekt, däremot

¹⁰⁰ Tillsammans "förklarar" de två faktorerna drygt 73 procent av variansen i svaren på de 7 påståendena. De två första påståendena i varje faktor har faktorladdningar högre än 0,85.

¹⁰¹ Det första indexet varierar mellan 1 och 4, det andra mellan 1 och 3. Indexen konstruerades med samma tillvägagångssätt som tidigare (se fotnot 19). Observera dock de *låga andelarna avståndstagande svar* på samtliga påståenden (se V90 – V96 i bilaga 1). Om svarsalternativen "Tar delvis avstånd" och "Tar helt avstånd" slås ihop, varierar andelen så definierade avståndstagande svar mellan 0,4 och 7,8 procent. Variationen uppträder således huvudsakligen mellan svarsalternativen "Instämmer helt" och "Instämmer delvis".

¹⁰² Ålder: beta = 0,10; skolstadium: beta = 0,13; antisemitismindexet: beta = 0,22; R² = 0,10.

har lärare i historia m.m. och svenska m.m. något högre medelvärden än lärare på övriga stadier. Antisemitismindexet uppvisar ännu starkare effekt än vad fallet var med index 1 och sambandets riktning är – givetvis – densamma.¹⁰³

Låt mig nu gå över till ett ”knepig” avsnitt, som handlar om ett antal frågor som ställdes för att få en uppfattning om lärarnas kunskaper om Förintelsen (V97 – V107 i bilaga 1).

3.7 Kunskaper om Förintelsen

Att ”testa” kunskaper – oavsett vilka – hos lärare är ett ur flera synvinklar problematiskt företag. Lärare utgör en ”elit”. Det handlar om välutbildade människor som ålagts – och åtagit sig – ett fundamentalt viktigt samhällsuppdrag, nämligen det att förmedla och underlätta förvärvandet av grundläggande kunskaper och värderingar till nya generationer av samhällsmedlemmar. *Å andra sidan kan få lärare bli bättre än vad den lärutbildning samhället erbjuder dem möjliggör* – lärarnas arbetssituation i dagens skola lämnar litet, om något, utrymme för självförkovran. Den enligt en förekommande uppfattning ”sönderreformerade” svenska skolan har under de senaste 60 åren genomlidit otaliga metamorfoser, som endast delvis varit synkroniserade med förändringar i lärutbildningen. Det som i forntiden kallats ”läroämnen” har alltmer integrerats i stora sjök, där djupet hos kunskap fått ge vika för något som brukar benämnas med ord som ”överblick”, ”breda perspektiv” och ”översiktlig kunskap”. Det förefaller emellertid som om ”överblicksivrarna” inte tillräckligt tänkt igenom den kanske mest grundläggande förutsättningen för överblick, nämligen att den som ska uppnå detta eftersträvsvärda mentala tillstånd först måste förvärva *substans* att ha överblick över. I annat fall blir ”överblick” och ”perspektiv” ingenting annat än ytliga abstraktioner. En hel del av diskussionen kring dessa spörsmål har rört frågan om ”detalj-kunskapernas” vara eller icke vara, en fråga som är höggradigt relevant för ämnet historia.

Den sistnämnda frågeställningen flöt mycket tydligt upp till ytan i föreliggande studie. Medan insamlingen av enkäterna pågick, fick jag tiotals samtal från mer eller mindre upprörda lärare, som kritiserade undersökningen som de ansåg testade onödiga detaljkunskaper. Kritiken avsåg kunskapsfrågorna om Förintelsen. I slutet av enkätformuläret uppmanades lärarna att ge

sina kommentarer till undersökningen. Nästan 2 000 kommentarer har inkommit, och en icke föraktlig del av dessa innehåller kritiska synpunkter rörande de ”detaljtestande” kunskapsfrågorna.¹⁰⁴ Jag själv är inte historiker och därför har jag, för att kunna hantera bearbetningen av kunskapsfrågorna i undersökningen, inhämtat synpunkter från professionella historiker.¹⁰⁵ Jag har emellertid en flera decennier lång erfarenhet av undervisning på universitetsnivå, bland annat i pedagogik, och anser att vissa grundläggande principer för kunskapsförvärvande äger giltighet oavsett ämne. Låt mig därför uttrycka några – endast delvis lekmanamässiga – synpunkter på problematiken kring ”detaljkunskaper” i historia.

Historia har en oundviklig temporal dimension som – såvitt jag förstår – brukar benämnas med ordet ”kronologi”. Tid är en oerhört komplex dimension hos verkligheten, vilket inte minst fysiker och kosmologer är medvetna om. Att tillämpa den kronologiska dimensionen i historia måste innebära något betydligt mer än ett mekaniskt inhamrande av sekvenser av årtal, ytligt sammankopplade med etiketter för händelser. Låt mig ge ett exempel. Den 24 augusti 1939 slöt Sovjetunionen en icke-angreppspakt med det nazistiska Tyskland, som undertecknades av den sovjetiske utrikesministern Molotov och hans tyska motsvarighet Ribbentrop. Därför är händelsen känd under namnet Molotov-Ribbentrop-pakten. Att ha en historisk ”överblick” och ett ”perspektiv” över andra världskriget måste rimligtvis bland annat innebära att man känner till – och förstår den komplexa bakgrunden till – en rad nyckelhändelser som utspelades åren närmast före krigsutbrottet, under själva kriget samt åren närmast därefter. Om en person inte känner till den ovan nämnda pakten, har jag svårt att tro att hon eller han innehar en så definierad överblick över kriget som historisk period. Om en annan person känner till den verbala etiketten ”Molotov-Ribbentrop-pakten” och kanske har ett vagt begrepp om vad etiketten syftar på, men placerar händelsen tidsmässigt år 1940, har jag nästan lika svårt att tillskriva vederbörande en sådan överblick. Den temporal ord-

¹⁰³ Ålder: beta = 0,09; undervisningsämne: beta = 0,09; antisemitismindexet: beta = 0,27; R² = 0,10.

¹⁰⁴ Mängden av kommentarer, som utgör svärbearbetade kvalitativa data, har gjort det omöjligt att inkorporera en analys av dessa data i denna rapport. Det är inte omöjligt att de kommer att analyseras vid ett senare tillfälle.

¹⁰⁵ Jag vill rikta ett varmt tack till Magnus Hermansson Adler, universitetslektor i ämnesdidaktik vid Göteborgs universitet samt lärutbildningen vid högskolan i Jönköping, för ytterst värdefulla kommentarer till kunskapsfrågorna i undersökningen. Ett stort tack även till professor Hans Albin Larsson i Lund, som blixtn snabbt tillställt mig flera av sina texter av högsta relevans i detta sammanhang.

TABELL 22. Svar på frågan om dödsläger separat för samtliga lärare, lärare som undervisar i historia oavsett på vilket stadium samt lärare i historia på gymnasiet. Felaktiga svar och "vet ej"-svar är sammanslagna och visas i kolumnen "Vet ej". Procenttalen är avrundade till närmaste heltal.

Namn	Samtliga lärare		Lärare i historia oavsett stadium		Lärare i historia på gymnasiet	
	Rätt	Vet ej	Rätt	Vet ej	Rätt	Vet ej
Dachau	5	95	9	91	15	85
Chelmno	17	83	25	75	35	65
Treblinka	88	12	90	10	95	5
Katyn	15	85	22	78	33	67
Hadamar	14	86	20	80	25	75
Gulag	54	46	61	39	82	18
Bergen-Belsen	6	94	10	90	16	84

ningsföljden¹⁰⁶ hos framförallt vissa kritiska händelser i ett historiskt förlopp har en fundamental betydelse för förståelsen av förloppet. Även månaden augusti är mycket viktig i detta sammanhang, framförallt med tanke på vad som skedde en kort tid därefter.

"Överblick" och "perspektiv" måste enligt min uppfattning bestå i ett slags innehållsrik "mental referensram" eller, om man vill använda ett finare uttryck, en kognitiv (helst även emotionellt färgad) matris, som i historiska sammanhang måste ha en klar temporal dimension, där innebördstunga kritiska händelser är "upphängda" i en meningsfull ordningsföljd. I vissa fall kan ett exakt datum ha en stor betydelse, i andra ett decennium. Om denna kognitiva matris för en historisk period är innehållsrik och väl etablerad i en persons mentala värld eller har – för att använda den norske filosofen Arne Naess begrepp – ett avsevärt *intensionsdjup*, torde kronologin över kritiska händelser vara det minsta bekymret vid ett kunskapsprov.

För att nu gå över till resultaten från kunskapsfrågorna börjar jag med frågan "Vilka av följande läger byggdes huvudsakligen för att mörda judar?" (V97 – V103 i bilaga 1). Därefter följde sju namn, av vilka sex syftade på orter och ett på en institution. Två namn var rätta svar – Chelmno och Treblinka – som var orter där nazisterna byggt läger med det huvudsakliga syftet att mörda judar. 87,8 procent av lärarna svarade rätt på "Treblinka", 0,9 procent svarade fel och 8,2 procent "Vet ej". 16,8 procent svarade rätt på "Chelmno", 7 procent svarade fel och 76,2 procent "Vet ej". Nästan 3 av 4 lärare svarade fel på "Dachau" och "Bergen-Belsen". 83,4

procent svarade "Vet ej" i fråga om Hadamar.¹⁰⁷

Eftersom jag inte känner till någon undersökning där samma frågor ställts till lärare eller till ett stickprov från en hel befolkning, har jag återigen svårt att bedöma dessa procenttal. Möjligtvis skulle jag – med hänvisning till mitt resonemang ovan – kunna hävda att kännedom om de syften med vilka olika koncentrationsläger inrättades av nazisterna borde ingå i det önskvärda intentionsdjupet hos lärares kännedom om och förståelse av den tyska nazismen som företeelse och andra världskriget som historisk period.

De två återstående namnen i frågan – Katyn och Gulag – handlar inte om Förintelsen. Katyn är ett område väster om staden Smolensk i Ryssland, där den sovjetiska säkerhetstjänsten NKVD på order från Stalin våren 1940 mördade mellan 4000 och 5000 polska officerare och slängde liken i en massgrav. Gulag är en förkortning som betyder "Överstyrelsen för korrektions- och arbetsläger". Myndigheten skapades 1930 som en avdelning inom inrikeskommissariatet och säkerhetstjänsten och efter att den inrättades formellt 1934 utgjorde den en central myndighet för administration av samtliga korrektions- och arbetsläger i Sovjetunionen.¹⁰⁸ De två namnen ingick i frågan som "avledande" alternativ.

När det gäller Katyn svarade 3,6 procent av lärarna fel ("ja"), 15,4 procent rätt ("nej") och 81 procent

¹⁰⁷ Dachau och Bergen-Belsen var koncentrationsläger, men de byggdes inte med det huvudsakliga syftet att mörda judar. Hadamar är en mindre stad i västra Tyskland, där ett mentalsjukhus omvandlades av nazisterna till ett av sex "dödshjälpscentra" som ingick i Aktion T4, ett "eutanasi-program" för eliminering av "mindre livskraftiga" individer, som t.ex. handikappade och psykiskt sjuka.

¹⁰⁸ Persson, G, 2005. *Gulag*. Stockholm: SNS Förlag. Gulag översätts även "Huvudstyrelsen för..."

¹⁰⁶ Man lockas att använda termen "orsaksförlopp" i detta sammanhang, men begreppet "kausalitet" i samhälleliga (inklusive politiska) sammanhang är oerhört problematiskt.

”vet ej”. I fråga om Gulag svarade 6,8 procent fel, 54 procent rätt och 39,2 procent ”vet ej”. Ännu en gång är det svårt att bedöma dessa andelar, eftersom jämförelsematerial saknas. För att få litet mer detaljerad inblick i hur lärarutbildningen förbereder de lärare som ska undervisa om modern historia i skolan har jag analyserat dessa svar närmare. För att få en bättre överblick presenterar jag i tabell 22 en mer kondenserad form av svar på samtliga 7 alternativ. Det är rimligt att slå samman felaktiga svar (”ja” när det ska vara ”nej” och vice versa) med svarsalternativet ”vet ej”, eftersom båda indikerar att respondenten inte vet vad namnet syftar på.

Om man tittar i kolumnerna ”Rätt” på varje rad ser man att andelen rätta svar ökar med ökande specialisering i historicämnet. ”Treblinka” får överlag den lägsta andelen felaktiga svar, men i övrigt verkar inte resultaten särskilt uppmantrande. Två av tre lärare i historia på gymnasiet vet inte vad Katyn var, och nästan var femte vet inte vad Gulag betyder.¹⁰⁹ Mellan 84 och 85 procent inom samma kategori känner inte till syftet med inrättandet av koncentrationslägren i Dachau och Bergen-Belsen. Jag har med hjälp av logistisk regression undersökt svaren för varje alternativ i fråga V97 i relation till de sedvanliga bakgrundsvariablerna. Förutom det ganska självklara resultatet att lärare som undervisar i historia överlag har bättre resultat än övriga lärare har jag endast kunnat konstatera att de två äldsta ålderskohorterna i de flesta fall har bättre resultat än den yngsta, vilket även gäller för kvinnor, med män som referenskategori. Man kan diskutera om frågan handlar om onödiga ”detalj-kunskaper”, men mot bakgrund av de synpunkter jag framfört tidigare är jag inte benägen att dela denna åsikt.

109 Även om dessa två namn inte handlar om Förintelsen (låt vara att båda rör andra massmord) syftar de icke desto mindre på viktiga händelser i den moderna historien. De ovan diskuterade resultaten tyder på att det jag tidigare kallat den ”kognitiva matrisen” verkar ha åtskilliga tomma celler hos många historielärare på gymnasiet. En nära till hands liggande slutsats är därför att elever till de lärare som ingick i undersökningen vet ännu mindre än de sistnämnda. Mot denna bakgrund framstår Forum för levande historias aktuella informationskampanj om kommunismens brott mot mänskligheten – liksom myndighetens tidigare utbildningsinsatser rörande Förintelsen och andra brott mot mänskligheten – som ytterst välbehövliga eller rentav nödvändiga. Därför ter sig det s. k. historieuppropet mot denna informationskampanj helt missriktat (DN, 2008-04-02). Enligt min uppfattning avslöjas undertecknarnas bevekelsegrunder av – bland annat – följande formulering: ”*De betydande skillnaderna mellan olika historiska perspektiv på till exempel den kommunistiska erfarenheten visar riskerna med statliga historiekampanjer i blixtbelysning*” (min understrykning). Ordet ”erfarenheten” utgör här en apologetisk och ”mjukgörande” omformulering av en otäck och brutal verklighet. Läsaren kan byta ut ”kommunistiska” mot ”nazistiska” och känna efter hur meningen låter.

Nästa kunskapsfråga (V104 i bilaga 1) handlar om *vad som skulle hända den person som vägrade att delta i de tyska styrkornas avrättningar av civila judar.*¹¹⁰ Svarsalternativen varierade mellan avrättning och att ingenting särskilt skulle hända en sådan person. Det sistnämnda är det rätta svaret. Svarsalternativen utesluter inte varandra helt, vilket förmodligen är anledningen till att många respondenter (trots tydlig instruktion) kryssat för flera alternativ. Det är mycket svårt att korrigera sådana data, och jag måste därför påpeka att procentalen inte är helt korrekta. Med den reservationen kan jag konstatera att ungefär varannan lärare tror att en vägrande person skulle bli avrättad, samtidigt som endast 4 procent har svarat rätt.¹¹¹

Denna fråga berör i själva verket en av de mest centrala frågeställningarna när det gäller förståelse av folk- och massmord i allmänhet och Förintelsen i synnerhet. Det handlar om frågan i vilken utsträckning det är befogat att tillskriva förövarna i sådana sammanhang ett personligt ansvar. Problemet har diskuterats utförligt bland förintelse- och folkmordsforskare och åtminstone ett par viktiga böcker om detta har publicerats under de senaste 15 åren. Uppfattningen att mer eller mindre hemska konsekvenser skulle drabba den som vägrat att delta i avrättningarna är förtöjd i den ganska vanliga – och av massmedier cementerade – åsikten att förövarna till hemska dåd nästan alltid är psykiskt sjuka eller störda på annat sätt. När det gäller massmord yttrar sig denna åsikt just genom uppfattningen att förövarna antingen är mentalt störda eller handlar under grovt tvång, till exempel hot om dödsstraff. Det väsentliga i denna ”förklaringsmodell” är axiomet att förövarna helt saknar valmöjligheter och kan därför befrias från personligt ansvar för sina handlingar – på ett eller annat sätt uppfattas antingen personerna själva,

110 Uttrycket ”Många tyskar deltog ...” ter sig vid närmare skärskådande något vagt. En del respondenter kan ha varit osäkra på vilka tyskar som frågan egentligen avser. Soldater som fick order att avrätta judar? Civila som anslöt sig till militära grupper som utförde avrättningarna? Frågan kan uppfattas som mycket svår även av den anledningen att svarsalternativet ”Ingenting särskilt skulle ha hänt” är i viss mån mångtydigt. Respondenter kan tänkas ha funderat på vad uttrycket ”särskilt” kan betyda i detta sammanhang. Jag har konsulterat historiedidaktikern Magnus Hermansson Adler rörande samtliga kunskapsfrågor, i synnerhet just denna. Hans uppfattning är att frågan är central för förståelsen av Förintelsen.

111 Procenttalen räknades ut efter omvandling av varje svarsalternativ till en ”dummy-variabel” med värdena 1 och 0, där 1 betyder att respondenten kryssat för alternativet. Procenttalet för ett visst svarsalternativ säger ingenting om i vilken utsträckning de respondenter som valt detta alternativ även kryssat för andra.

eller omständigheterna kring deras handlingar, som allt annat än normala. Jag kan dock inte i detta sammanhang fördjupa mig i denna problematik. Om det är ett faktum att ingenting skulle hända den person som vägrade att delta i avrättningar av judar så indikerar detta att förövarna inte handlade under tvång och att de därför kunde avkrävas ansvar.

För att få en uppfattning om hur de lärare som undervisar i historia ser på detta spörsmål har jag tagit fram svar gällande första och sista svarsalternativet (avrättning respektive ingenting) dels för lärare som undervisar i historia oavsett på vilket stadium, dels för lärare i historia på gymnasiet. Procenttalen räknades ut separat för varje svarsalternativ (se not 111). Av de lärare som undervisar i historia oavsett stadium har 47,5 procent valt det första alternativet och 4,8 procent det sista. Bland lärare i historia på gymnasiet är motsvarande andelar 33,9 och 7,3 procent. Man kan således notera en viss ökning av andelen rätta svar och samtidigt minskning av andelen mest felaktiga svar med ökande specialisering i historieämnet, men det är fortfarande endast var fjortonde lärare i historia på gymnasiet som känner till det rätta svaret.

I fråga V105 ombads lärarna att välja rätt årtal bland 7 alternativ som syftade på *det år då de första massarresteringarna av judar enbart på grund av deras etniska tillhörighet ägde rum*. Det rätta svaret är 1938 och 24,3 procent bland samtliga lärare valde detta alternativ. Var tredje lärare svarade ”vet ej”. Samma procedur som i föregående fråga upprepades även här med avseende på tre svarsalternativ (åren 1933, 1938 samt ”vet ej”). Bland de lärare som undervisar i historia oavsett skolstadium valde 4,4 procent (exakt samma andel som bland samtliga) året 1933, 26,1 procent svarade rätt och 31,9 procent svarade ”vet ej”. Bland historielärare på gymnasiet var motsvarande andelar 5,5, 34,5 och 20,1 procent. Återigen kan vi se en ökning av andelen rätta svar och en minskning av ”vet ej” ju närmare historieämnet lärarnas undervisning ligger. Å andra sidan är det endast drygt var tredje historielärare på gymnasiet som svarat rätt och var femte inom denna kategori har svarat ”vet ej”.

I den näst sista frågan i detta kunskapsblock (V106) ombads respondenterna att ange *hur stor andel av den tyska befolkningen år 1933 som utgjordes av judar som tillhörde en judisk församling*.¹¹² Svarsalternativen var

procentuella intervall från ”mindre än 1 %” till ”mer än 30 %”, varvid det förstnämnda var rätt svar. Nästan varannan lärare bland samtliga som undervisar om Förintelsen (48,4 procent) svarade ”vet ej” och nästan var fjärde (24,2 procent) uppgav att andelen judar var 6-15 procent eller högre. 5,7 procent svarade rätt. En indelning av respondenterna på samma sätt som tidigare visar att andelen rätta svar ökar och andelen ”vet ej” minskar med ökande inriktning på historia bland lärarna (11,8 procent respektive 29,5 procent bland lärare i historia på gymnasiet).

Den här typen av frågor kan ganska ofta ha ett ”projektivt” inslag, vilket betyder att svaren avspeglar andra mentala faktorer förutom kunskap om fakta. För att undersöka detta genomförde jag en MCA-analys med de sedvanliga bakgrundsvariablerna samt antisemitismindexet. I två fall är resultaten förvånande: lärare i *historia* (oavsett stadium) *överskattar* andelen judar i den tyska befolkningen mer än lärare i andra ämnen och respondenter med det *lägsta* värdet på antisemitismindexet gör samma överskattning i *högre grad* än de med högre indexvärden. I skrivande stund kan jag inte komma på någon vettig förklaring till dessa resultat – jag hade väntat mig att högre värden på antisemitismindexet skulle sammanhånga med större överskattning. Kvinnor gör en större överskattning än män och ålderskohorten 45-54 år gör den i högre grad än andra åldersgrupper.¹¹³

Den sista kunskapsfrågan hade följande lydelse: *”Hur stor andel av de judiska barnen i Europa dödades under andra världskriget?”* (se V107 i bilaga 1). Svarsalternativen var intervall i procent, det första 0-20 % och det sista 81-100 %. Rätt svar ligger i det sistnämnda intervallet och 3,2 procent bland samtliga lärare svarade rätt. Var tionde lärare bland samtliga uppgav intervallet 0-20 procent. Drygt 4 procent hoppade över frågan. En filtrering av respondenterna med historieämnet som filter visar att andelen rätta svar bland historielärare på gymnasiet ökar till 5,1 procent och andelen svar i intervallet 0-20 procent minskar till 4,5 procent. Andelar svar på de övriga ”skalstegen” i frågan förändras på motsvarande sätt.

Även denna fråga utgör en kandidat till en ”projektiv” tolkning. Under- respektive överskattning av andelen dödade judiska barn kan tänkas vara

112 Jag är osäker på huruvida tillägget inom parentes i frågan, ”i den meningen att de tillhörde en judisk församling”, kan ha gjort en del respondenter konfunderade. Syftet med tillägget var, såvitt jag förstår, att precisera vad som menas med ”judar” i frågan. Det kan tänkas att en del respondenter ansåg att man måste

känna till de judiska församlingarnas medlemslängder för att kunna svara på frågan. Den höga andelen ”vet ej”-svar (46,9 % i ovägda data) plus c:a 3 % som hoppat över frågan helt kan tyda på detta.

113 Ålder: beta = 0,08; kön: beta = 0,10; undervisningsämne: beta = 0,09; antisemitismindexet: beta = 0,11. R² = 0,04.

påverkad av andra faktorer än ”ren” kunskap, om nu något sådant kan tänkas existera på detta område. En MCA-analys visar följande: ju starkare *antisemitiska* sentiment respondenterna hyser¹¹⁴ desto mer tenderar de att *underskatta* andelen dödade judiska barn: lärare i *historia* underskattar denna andel i mindre grad än lärare i övriga ämnen; lärare *födda i utomeuropeiska länder* underskattar andelen i högre grad än lärare födda i Sverige; *manliga* lärare underskattar mer än kvinnliga. *Ålderskohorten 45-54* är gör sig ”skyldig” till minst underskattning bland samtliga åldersgrupper, respondenter med höga värden på *attitydindex 1* underskattar mer än de med låga värden. Varken vistelse-region eller skolstadium uppvisar någon effekt.¹¹⁵ Jag måste påpeka att samtliga effekter är ganska svaga.

En identisk fråga ställdes även i *lärarundersökningen 1998*. En jämförelse (se V107 i bilaga 2) ger vid handen att – jämfört med 1998 – uppvisar respondenterna i 2007 års studie en *större* tendens till *underskattning* av andelen dödade judiska barn. I skrivande stund har jag svårt att förklara denna förändring.¹¹⁶

Trots de reservationer mot vissa formuleringar i kunskapsfrågorna jag framfört i några fotnoter är jag benägen att dra slutsatsen att den lärarutbildning våra respondenter genomgått inte i tillräcklig grad utrustat dem med kunskaper som är nödvändiga för att förmedla insikter om en av den moderna historiens viktigaste händelser till de unga generationerna.

Det kan tilläggas att den som har utbildat sig till historielärare sedan år 2000 aldrig generellt inom ramen för lärarutbildningen fått möjlighet att fördjupa sina kunskaper om Förintelsen. De blivande historielärarna läser endast en termin historia. Sedan vidtar studier i två terminer kring hur historia kan rekonstreras, uppfattas och förmedlas i forskning, vilket varvas med uppsatsskrivande. Under denna enda termin läser lärarstudenterna hela världshistorien, förhoppningsvis med tonvikt på modern historia. Rimligtvis borde Förintelsen uppmärksammas särskilt under denna termin, om man betänker att denna historiska händelse

är det enda tydliga konkreta exempel som omnämns i grundskolans gällande kursplan i skolämnet historia. Resultaten från kunskapsfrågorna tyder på att så inte är fallet.

Sedan år 2000 har dessutom utrymmet för ämnesdidaktik inom lärarutbildningen minskat radikalt till förmån för gemensamma kurser med ett allmänpedagogiskt innehåll, vilka kan gälla för alla lärarstudenter med inriktning på allt från förskola till gymnasium. Historiedidaktiken har sålunda även den fått stryka på foten, och detta har varit särskilt allvarligt då Förintelsens historiska och moraliska aspekter kräver en rik variation av metodiska tillämpningar.

Existensvillkoren för historieämnet i skolan bidrar till problematiken. Den s.k. blockundervisningen medför att ett enskilt ämne kan bli lidande beroende på den lokala planeringen vid skolan. För skolämnet historia kan det exempelvis innebära att ämnet behandlas styvmoderligt vid tematiska studier inom SO-området. Någon garanti för en viss minimitid i historia på grundskolan existerar inte, men vid en jämn fördelning av timmarna inom SO-blocket skulle historia erhålla 3 veckotimmar för årskurs 7-9. I gymnasieundervisningen i historia finns idag i genomsnitt 75 timmar att tillgå för A-kursen, som spänner över hela världshistorien. Visserligen lägger A-kursen tonvikt på den moderna historien, men historia är inget kärnämne och läses inte av alla.¹¹⁷

Dessa mycket begränsade timtal kan svårligen utgöra ett kontinuerligt underlag för historieläraren att tillsammans med sina kollegor i arbetslaget utveckla en egen kunskap kring just Förintelsen eller, för den delen, någon annan kritisk händelse eller period i historien. De låga timtalen motiverar snarare en fortbildning i konsten att överblicka historien än att kunna göra nedslag vid kritiska händelser, till vilka Förintelsen förvisso hör. Därutöver bör man betänka att lärarrollen idag inte bara handlar om att förmedla kunskaper. Elevers sociala problem, föräldrakontakter, konferenser och möten samt det höga elevantalet i varje klass tar nödvändigtvis ut sin tribut i form av utebliven tid till egen fortbildning.

I ljuset av detta kan den omfattande fortbildningsinsats, som Levande Historia startade för landets lärare 1998 under rubriken ”Samhällets värdegrund med exemplet Förintelsen”, och som Forum för levande historia därefter bedrivit i olika former, inte uppfattas som annat än mycket välbehövlig. Men den stora

114 Jag måste återigen understryka den mycket begränsade variationen i svaren på de påståenden som sammanhänger med antisemitiska uppfattningar. Den absoluta majoriteten bland lärarna tar helt avstånd från dessa påståenden, varför de redovisade resultaten endast handlar om ganska svaga *tendenser*. Men även svaga tendenser kan rikta uppmärksamheten på viktiga förhållanden.

115 Antisemitismindexet: beta = 0,12; undervisningsämne: beta = 0,10; födelseområde: beta = 0,05; ålder: beta = 0,08; kön: beta = 0,10; attitydindex 1: beta = 0,08. R² = 0,04. Observera det låga R²-värdet.

116 Chi2, p = 0,0001; C = 0,21, p = 0,0001. Man bör dock komma ihåg de svårigheter med att göra de två urvalen så jämförbara som möjligt som jag påpekat tidigare.

117 Personlig information från Magnus Hermansson Adler.

TABELL 23. Andelar (i procent) av respondenter på de fem skalstegen i kunskapsindexet bland samtliga lärare, lärare som undervisar i historia oavsett på vilket stadium samt lärare i historia på gymnasiet. Vägda data.

Skalsteg kunskaps- index	Samtliga lärare	Lärare i historia oavsett stadium	Lärare i historia på gymnasiet
1	29,5	26,4	9,6
2	49,3	46,3	44,0
3	10,3	10,5	14,7
4	7,0	8,8	13,4
5	3,9	8,0	18,4

majoriteten bland historielärare har inte haft möjligheten att fortbilda sig eller på egen hand uppdatera och fördjupa sina kunskaper kring Förntelsen.

För att få en bättre överblick över kunskapsfrågorna har jag konstruerat ett sammanfattande mått – ett kunskapsindex – som jag använt tidigare i denna text, i tabellerna 19 och 20 i avsnitt 3.5. Indexet konstruerades med samma metod som övriga index i denna studie.¹¹⁸ I tabell 23 ovan visas andelar respondenter på de olika skalstegen i indexet för tre kategorier av lärare.

Det är knappast ägnat att förvåna att vi i tabellen ser samma ökning av andelen höga poäng när man följer en rad från vänster till höger – och åtföljande

¹¹⁸ För beskrivning av metoden se fotnot 19. Arbetet med konstruktionen av kunskapsindexet var tidskrävande. De olika svaren vägdes in i indexet med olika vikter och jag har varit tvungen att pröva mig fram med flera olika viktvarianter för att få fram ett så "rättvist" mått som möjligt. I ett sådant sammanhang står det forskaren fritt att t.ex. väga ett visst svar på en fråga med en vikt som är 5 eller 10 gånger större än dito för ett annat svar på samma fråga, alltefter hennes/hans åsikter om hur mycket "rätt" eller "fel" ett visst svar innebär. Sådana vikter kan lätt bli godtyckliga och därför har jag till sist beslutat mig för att använda ett "minimalistiskt" viktsystem, där vikterna varierar från -1 via -0,5, 0, +0,5 till +1. Jag måste också påpeka att i konstruktionen av kunskapsindexet har jag även inkluderat de två kunskapsfrågorna rörande romernas situation under Förntelsen (V108 och V109 i bilaga 1). En annan viktig anmärkning är att det faktum att många respondenter hoppat över vissa kunskapsfrågor helt och därigenom blivit "missing data" (som ackumuleras vid summering av i indexet ingående frågor) medfört att 24 procent av lärarna saknar värde på kunskapsindexet (vägda data).

Jag har även konstruerat ett alternativt (mer "brutalt") index utan att använda den i not 19 beskrivna formeln. Indexet konstruerades på så sätt att dess värden direkt avspeglar antalet kunskapsfrågor som respondenten besvarat rätt, varvid varje namn i frågan om dödsläger behandlades som en separat variabel. Endast 2 (av 5 081) lärare hade rätt på samtliga frågor, och ytterligare 14 hade rätt på samtliga utom en. 7,8 procent hade fel på samtliga frågor, 27,8 på samtliga utom en, 26 procent hade rätt på 2 frågor och 16,6 procent på tre. Således hade 70,4 procent fel på minst 8 frågor av 11.

minskning av låga – som vi kunde observera vid genomgången av de enskilda frågorna. Återigen måste jag utfärda ett varningens ord – procenttalen i tabellen får inte tolkas alltför bokstavigt. Man får därför *inte* säga att t.ex. mer än hälften av svenska gymnasielärare i historia har helt undermåliga kunskaper om Förntelsen (summan av procenttalen för indexvärden 1 och 2 i kolumnen längst ut till höger). Även om detta index i grova drag avspeglar fördelningsformen hos "råindexet" (se fotnot 19) och därigenom hos de ingående variabelernas fördelningar, är de slutliga heltalsvärdena resultatet av en del kompressioner och vidgningar av intervall mellan råindexets värden. *Det viktigaste skälet är dock frånvaron av referenspunkter* – man får vänta med kvalitativa omdömen om resultaten tills identiska frågor ställts till ett jämförbart urval av historielärare i ett annat land.

För att få ett "fågelperspektiv" över relationen mellan kunskapsindexet och ett antal andra kännetecken inklusive behörighet, antisemitismindexet, fråga V3 om hur länge de arbetat som lärare samt fråga V73 om hur intressant lärarna anser att det är att undervisa om Förntelsen, har jag genomfört en stegvis MCA-analys vars resultat visas i tabell 24 på nästa sida.

Genom att följa kolumnerna för varje ålderskategori uppifrån och nedåt kan läsaren se hur medelvärdet förändras alltefter nya kontrollvariabler förs in. Den tydligaste förändringen mellan den första och sista raden kan observeras i ålderskohorten 55-60 år, där medelvärdet på kunskapsindexet sjunker från 4,6 till 4,1. Den mest markanta förändringen sker när "Deltagit i annan utbildning om Förntelsen" förs in i sista raden (från 4,4 till 4,1). Denna ålderskohort har den i särklass största andelen lärare som deltagit i tre eller fler extra utbildningar om Förntelsen och samtidigt den lägsta andelen sådana respondenter som inte deltagit i någon sådan utbildning alls. Detta gav dem en "fördel" gentemot de andra åldersgrupperna i den näst sista raden i tabell 24. När deltagande i extra utbildningar konstanthålles i den sista raden i tabellen elimineras denna "fördel". Det är intressant att notera att deltagande i extra utbildning har ingen eller endast mycket svag effekt på kunskapsnivån hos de övriga ålderskohorterna. Jag kan inte förklara varför just 55-60-åringarna varit så flitiga med vidareutbildning på området.

Betakoefficienterna indikerar hur stark "effekt" varje variabel har på variationen i kunskapsindexet i varje uppsättning av kontrollvariabler (= varje rad). Beta är ett approximativt mått på "styrkan" av sambandet mellan en oberoende variabel, till exempel antal arbetsår som lärare och den beroende variabeln,

TABELL 24. Medelvärden för kunskapsindexet. MCA-analys med successiv addering av kontrollvariabler. Tabellen avser historielärare (oavsett stadium) som svarat att de undervisar (eller har undervisat) om Förintelsen. I den första raden visas medelvärden för ålderskategorier utan att inverkan från någon annan variabel kontrolleras. I kolumnen "Kontroll för" anges de variabler som successivt skjuts in i analysen. Genom att titta på kolumnvärden för varje delkategori uppifrån och ned ser man hur värdena förändras (eller förblir oförändrade) i denna process. Raden längst ned visar således medelvärden för varje ålderskohort med samtidig kontroll för inverkan från de övriga variablerna. I kolumnen "Beta" visas betakoefficienter för varje kontrollvariabel enligt numreringen i första kolumnen. Längst ut till höger visas R²-värden för varje steg. Analysen bygger på vägda data.

Kontroll för	Ålderskategori					Beta	R ²
	25-34	35-44	45-54	55-60	61-73		
1. Ålder	2,7	3,2	3,3	4,6	3,2	1. 0,43	0,18
1. Ålder						1. 0,40	0,23
2. Behörighet	2,7	3,3	3,4	4,5	3,1	2. 0,23	
1. Ålder						1. 0,40	0,24
2. Behörighet	2,7	3,4	3,4	4,5	3,0	2. 0,21	
3. Antal år som lärare						3. 0,11	
1. Ålder						1. 0,39	0,26
2. Behörighet						2. 0,22	
3. Antal år som lärare	2,7	3,4	3,4	4,4	3,0	3. 0,10	
4. Kön						4. 0,11	
1. Ålder						1. 0,38	0,28
2. Behörighet						2. 0,22	
3. Antal år som lärare	2,7	3,4	3,3	4,4	2,9	3. 0,10	
4. Kön						4. 0,10	
5. Region						5. 0,19	
1. Ålder						1. 0,36	0,29
2. Behörighet						2. 0,23	
3. Antal år som lärare						3. 0,10	
4. Kön	2,7	3,4	3,3	4,4	2,9	4. 0,11	
5. Region						5. 0,19	
6. Födelseområde						6. 0,07	
1. Ålder						1. 0,38	0,33
2. Behörighet						2. 0,20	
3. Antal år som lärare						3. 0,09	
4. Kön	2,7	3,4	3,4	4,4	2,8	4. 0,14	
5. Region						5. 0,20	
6. Födelseområde						6. 0,06	
7. Antisemitismindex						7. 0,20	
1. Ålder						1. 0,38	0,35
2. Behörighet						2. 0,17	
3. Antal år som lärare						3. 0,11	
4. Kön						4. 0,14	
5. Region	2,7	3,4	3,3	4,4	2,8	5. 0,18	
6. Födelseområde						6. 0,04	
7. Antisemitismindex						7. 0,22	
8. Intressant undervisa om Förintelsen V73						8. 0,15	
1. Ålder						1. 0,29	0,38
2. Behörighet						2. 0,19	
3. Antal år som lärare						3. 0,11	
4. Kön						4. 0,14	
5. Region	2,9	3,5	3,3	4,1	2,9	5. 0,19	
6. Födelseområde						6. 0,06	
7. Antisemitismindex						7. 0,21	
8. Intressant undervisa om Förintelsen V73						8. 0,14	
9. Deltagit i annan utbildning om Förintelsen V62						9. 0,22	

i detta fall kunskapsindexet, när alla andra oberoende variabler ("kontrollvariabler") hålls konstanta. Rangordningen mellan betakoefficienterna indikerar varje kontrollvariabelns relativa förmåga att (i statistisk bemärkelse) "förklara" variationen i den beroende variabeln (kunskapsindexet) utan påverkan från övriga variabler. Genom att följa beta-värdena för till exempel ålder från första till sista raden kan man se att det ganska starka sambandet med kunskapsindexet i första raden delvis beror på "inblandning" från de kännetecken som därefter successivt förs in och kontrolleras i följande rader – beta minskar från 0,43 till 0,29. Samtidigt kan man konstatera att sambandet mellan antal arbetsår som lärare och kunskapsindexet inte förändras nämnvärt mellan första och sista raden, vilket betyder att de övriga kännetecknen inte märkbart påverkar detta samband. Jag har även undersökt vad som händer i tabellen om ytterligare variabler förs in, nämligen V42 (*hur många timmar lärare undervisar om Förintelsen föregående läsår*) och V59 (*hur många timmar som ägnades åt Förintelsen under lärarutbildningen*). Det visade sig att dessa variabler hade svag effekt på kunskapsnivån och de uteslöts därför från analysen.

Kontentan av detta – när det gäller skillnader mellan ålderskohorter – blir att när inverkan från de i tabellens sista rad specificerade variabelerna kontrolleras, har åldersgrupperna 35-44 år och 55-60 år de högsta värdena på kunskapsindexet och grupperna 26-34 samt 61-73 de lägsta. Denna bild avviker endast marginellt från det vi kunde se i tabell 19, men avvikelserna är inte stora och beror mest troligt på att jag i den här analysen använt ett snävare urval av lärare (de historielärare som har uppgivit att de undervisar om Förintelsen). De ålderskohorter som har *lägsta* värden på kunskapsindexet i båda tabellerna – 26-34-åringarna och 61-73-åringarna – är födda under perioderna 1973-1981 respektive 1934-1946 och genomgick mest sannolikt sina lärarutbildningar under tidsintervallen från och med den senare delen av 1990-talet till och med den första hälften av 2000-talet respektive från och med den senare delen av 1950-talet till och med den senare delen av 1960-talet. Den ålderskohort som har *högsta* indexvärden i detta avseende i båda tabellerna – 55-60-åringarna – är födda under perioden 1947-1952 och genomgick troligtvis sin lärarutbildning från och med den senare delen av 1960-talet till och med den första hälften av 1970-talet.

Av utrymmes- och tidskäl kan jag inte i detta sammanhang ge mig in i det tidskrävande företaget att försöka förklara – eller snarare tolka – dessa skillnader mot bakgrund av den skildring av de relevanta his-

toriska perioderna som jag presenterade i avsnitt 3.5. Dessutom är det inte helt lätt att i detta sammanhang transformera kvantitativa skillnader till kvalitativa insikter. Denna skildring får därför tills vidare utgöra en bakgrund och ett perspektiv som den intresserade och tålmodige läsaren kan använda för egna funderingar och tolkningar.¹¹⁹ Man kan emellertid notera att den näst yngsta ålderskohorten, 35-44-åringarna, som sannolikt genomgick lärarutbildningen under perioden från och med mittdelen av 1980-talet till och med den första hälften av 1990-talet, har – relativt sett – ganska högt värde på kunskapsindexet. Detta gäller även "mittkohorten", 45-54-åringarna (troligtvis lärarutbildning från och med mittdelen av 1970-talet till och med mittdelen av 1980-talet). Båda perioderna var rika på händelser relaterade till Förintelsen och det är möjligt att kunskapsindexet visar spår av dessa händelser. Däremot var den period under vilken åldersgruppen med högsta indexvärden – 55-60-åringar – troligtvis genomgick lärarutbildningen ganska fattig på sådana händelser, varför jag inte vid första anblick kan förstå deras relativt höga kunskapsnivå.

Den intresserade läsaren kan botanisera vidare i tabell 24 och härleda slutsatser om de olika kännetecknens inverkan på kunskaper om Förintelsen. För min egen del får mer komplicerade analyser, t.ex. genom införande av ytterligare kontrollvariabler, anstå till ett senare tillfälle. Jag vill dock nämna några skillnader mellan kategorier av respondenter baserade på den sista raden i tabell 24, d.v.s när samtliga kontrollvariabler finns med: lärare som är *behöriga* till sina tjänster har markant bättre kunskaper jämfört med, framförallt, lärare med *allmän behörighet*; män tycks veta mer än kvinnor, allt annat lika; lärare verksamma i *region 3* (som inkluderar Stockholms län) har det *lägsta* värdet på kunskapsindexet bland samtliga regioner medan lärare verksamma i *region 4* (norra Sverige) har det högsta. *Antisemitismindexet* har ett medelstarkt samband med kunskapsnivån, men relationen är icke-linjär och svår att förklara: respondenter med de *lägsta* och *näst högsta* värdena på antisemitismindexet har markant högre värden på kunskapsindexet än de med de *näst lägsta* och *högsta värdena*.

Man skulle kunna tänka sig att rabiata antisemiter (jag tvivlar starkt på att det finns några sådana bland

119 Det är inte omöjligt att en annan indelning i åldersgrupper åtminstone i viss mån skulle förändra dessa resultat. Den indelning jag använt i denna rapport gjordes utifrån överväganden baserade på åldersfördelningen bland de svarande – inget åldersintervall fick omfatta mycket större eller mycket mindre andel av respondenter än de övriga.

våra respondenter) vet mycket om nazistiska dödsläger och andra aspekter på Förintelsen, eftersom de just *vill* veta mycket om hur "die Übermenschen" organiserade utrotningen av den "farliga rasen". Men jag förstår i så fall inte varför de som har det högsta värdet på antisemitismindexet samtidigt har dåliga kunskaper om Förintelsen – de borde vara ännu bättre än hos dem ett trappsteg ned på indexskalan. Å andra sidan är det ju så att långtifrån alla relationer i världen är linjära.

Uppfattningen om hur *intressant det är att undervisa om Förintelsen* uppvisar även den en icke-linjär relation till kunskapsnivå, men detta kan åtminstone delvis bero på den något fyrkantiga (eller snarare trekantiga) utformningen av frågans svarsalternativ (se min tidigare diskussion av fråga V73). De respondenter som anser att sådan undervisning är *varken mer eller mindre intressant* än undervisning om andra moment har markant lägre (dock inte bland de lägsta) kunskaper om Förintelsen än de som svarat att denna undervisning är *mer* respektive *mindre* intressant. Återigen är det något frapperande att respondenter med den sistnämnda åsikten (mindre intressant) har något bättre kunskaper än de med den förstnämnda.¹²⁰ Däremot har deltagande i extra utbildning om Förintelsen en medelstark och – för en gångs skull – linjär effekt på kunskaper: ju fler utbildningar lärarna deltagit i, desto bättre är deras kunskaper om Förintelsen.

Låt mig till sist kliva ned från "fågelperspektivet" till ett mer konkret "grodperspektiv". Med hjälp av det alternativa kunskapsindexet (se fotnot 118) har jag plockat ut de 8 respondenter som har de lägsta värdena (fel på samtliga frågor) och de 16 som har de högsta (2 hade rätt på samtliga frågor och 14 hade fel på högst 1). Därefter har jag tagit reda på deras kännetecken i en rad olika avseenden. Genom att jämföra andelar med dessa kännetecken i de två små grupperna med motsvarande andelar bland samtliga respondenter som undervisar/undervisat om Förintelsen kunde jag konstatera om vissa delkategorier var över- eller underrepresenterade i respektive grupp. Grupperna är mycket små och man bör därför inte

dra alltför stora växlar på denna "inzoomning" på ett par tiotal individer. Å andra sidan kan man på detta sätt få ett slags konkretiserad bekräftelse – alternativt motsatsen – på de resultat som de tidigare redovisade analyserna genererat.

Inom gruppen med de *bästa resultaten* (samtliga har givetvis det högsta värdet 5 på kunskapsindexet) är 30-39-åringar kraftigt *överrepresenterade*, 40-49-åringar något *överrepresenterade* och respondenter över 50 år massivt *underrepresenterade*. Män är massivt *överrepresenterade* och utrikes födda har ungefär *samma* andel som bland samtliga svarande. Lärare i historia är massivt *överrepresenterade* (10 gånger större andel än bland samtliga), lärare i övriga ämnen är mer eller mindre *underrepresenterade*. "Elitindividerna" kommer från endast 7 län, varvid Stockholms län och Skåne län är tydligt *överrepresenterade* medan Västerbottens län är kraftigt *underrepresenterat*. Det högsta värdet på antisemitismindexet i denna grupp är 2 och andelen med detta värde motsvarar dito bland samtliga. 15 av 16 har det lägsta värdet 1 på attitydindex 1, vilket är en *markant större* andel än bland samtliga. När det gäller partisympatier kan jag konstatera att de som skulle rösta på S, C och FP är *överrepresenterade*, de som sympatiserar med M har *samma andel* som bland samtliga, de som skulle rösta på "partiet" "Vet ej" är tydligt *underrepresenterade* och blankröstarna är *överrepresenterade*. Av ren nyfikenhet kontrollerade jag även svaren på påståendet "*Det är viktigt att man i Sverige får fram en politisk ledare som kan styra landet med fast hand*" (V169 i bilaga 1). Samtliga tar helt avstånd från denna uppbyggande åsikt, medan motsvarande andel bland alla respondenter är 54 procent. Jag finner att dessa "mikroresultat" i stora drag bekräftar analyserna, kanske med undantag av 55-60-åringarna, som inte syns i den lilla gruppen.

Inom den ännu mindre gruppen med *sämsta resultat* (samtliga har värdet 1 på kunskapsindexet) är bilden följande. Kvinnor är något *underrepresenterade*, 30-39-åringar är kraftigt *underrepresenterade*, 40-49-åringar har samma andel som bland samtliga och de över 50 år är kraftigt *överrepresenterade*. Det finns inte en enda lärare som undervisar i *historia* i denna grupp, lärare i svenska är något *överrepresenterade*, lärare i idrott och hälsa m.m. kraftigt *överrepresenterade* och lärare i fysik m.m. kraftigt *underrepresenterade*. Respondenterna i denna grupp kommer från 8 olika län, varför det är omöjligt att säga något vettigt om detta – man kan möjligen säga att samtliga dessa län är *underrepresenterade*. Andelen med högsta värdet på attitydindex 1 motsvarar den bland samtliga

120 Det finns en viss möjlighet att sådana resultat utgör s.k. dataartefakter, d.v.s. resultat av okända "snedvridningar" som statistikprogrammen (i detta fall SPSS och SAS) gör sig skyldiga till i mer komplexa analyser. Jag kan dock inte bedöma hur stor risken för detta är i det här sammanhanget. Jag började misstänka att användning av de kalibrerade vikterna i MCA (det är "tillåtet" att använda vägda data med denna metod) kunde åstadkomma sådana effekter, men samma analys med ovägda data visade att effekterna visserligen blir svagare och medelvärdena lägre, men rangordningen mellan dessa storheter förblir densamma.

svarande, andelen med det näst högsta värdet är tydligt *över*representerad, andelen med värdet 2 tydligt *under*representerad och andelen med värdet 1 något *över*representerad. I fråga om attitydindex 3 är andelen med lägsta värdet lika med dito bland samtliga, andelen med värdet 2 är *under*representerad, andelen med värdet 3 är lika och andelen med högsta värdet är *över*representerad. Andelen sympatisörer med C är kraftigt *över*representerad, andelen som skulle rösta på S är lika dito bland samtliga, och andelar som skulle rösta på "partierna" "vet ej", "blankt" och "annat" är kraftigt *över*representerade. Medan samtliga i den "kunniga" gruppen tog helt avstånd från påståendet om "en stark ledare", varierar svaren i den här gruppen mellan "instämmer delvis" (något lägre andel än bland samtliga), "tar delvis avstånd" (kraftigt *över*representerad) och "tar helt avstånd" (samma andel som bland samtliga).¹²¹ Återigen kan jag konstatera att denna "grupprofil" i grova drag överensstämmer med analysresultaten.

Undervisning om romernas situation under Förintelsen
Romer tillhörde de folkgrupper som utgjorde ett stort problem för nazistiska rasideologer i deras strävan att göra den tyska, "ariska" befolkningen så "rasren" som möjligt. Nazistiska antropologer insåg att romer talade ett indo-ariskt språk med ursprung i norra Indien och att det därför fanns en risk för att de kunde hävdas vara lika – om inte rentav mer – "ariska" än tyskarna. År 1936 inrättades en forskningsavdelning kallad "Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle" (Rashygieniska och befolkningsbiologiska forskningsinstitutet) inom hälsoministeriet, som leddes av en Dr. Ritter. Enheten fick uppdraget att grundligt undersöka den s.k. "Zigeunerfrage" (zigenarfrågan) och tillhandahålla ett underlag för en ny "zigenarlag". Efter att ha samlat omfattande genealogiska och genetiska data konstaterade man att de flesta romer utgjorde ett hot mot den tyska rasrenheten och därför måste elimineras. Även om deras "ariska" ursprung erkändes, drog man slutsatsen att deras nomadiska och "primitiva" livsstil lett till avsevärd "rasblandning" som inte kunde tolereras i det nya riket. Romer började så småningom försas ihop i ghetton (bl.a. det judiska ghettot i Warszawa) och koncentrationsläger och mördas "på plats" där de hit-

121 En individ utmärker sig i denna grupp. Personen i fråga har det näst högsta värdet på antisemitismindexet, det högsta på attitydindex 1, det näst högsta på attitydindex 3, sympatiserar med C och tar endast delvis avstånd från påståendet om "stark ledare".

tades av nazistiska insatstrupper. I slutet av 1942 började nazisterna skicka romer till Auschwitz-Birkenau. Det finns såvitt jag vet inga säkra uppgifter om hur många romer nazisterna mördade, men uppskattningarna varierar mellan 220 000 och en halv miljon, enligt somliga forskare ännu fler.

Forum för levande historia har från starten uppmärksammat romernas situation under Förintelsen och den s.k. "antiziganism" som på senare tid anses ha tilltagit i Europa. Av detta skäl inkluderades några frågor om dels lärarnas kunskaper kring förföljelser av romer under nazitiden, dels deras syn på inkludering av romernas situation under Förintelsen i undervisningen (V108 – V117 i bilaga 1).

Om man tittar på svarsfördelningarna för de två kunskapsfrågorna (V108 och V109) ser man att framförallt i fråga V108 är andelen "vet ej"-svar mycket hög (87,4 procent). För fråga V109 är motsvarande andel 62,8 procent. Dessutom har ca 3,5 procent av respondenterna hoppat över frågorna helt. Detta medför att det är svårt att konstruera index med hjälp av dessa frågor, eftersom den återstående variationen – framförallt i fråga V108 – är mycket begränsad. Jag kommer därför att behandla frågorna var för sig.

Den första frågan handlar om det korrekta namnet på nazisternas folkmord på romer. Fyra namn gavs som svarsalternativ samt som vanligt "vet ej". Det rätta svaret var "Porrajmos", ett ord i romanispråket vars ungefärliga motsvarighet i svenskan är "uppslukande".¹²² Jag har kodat om frågans svarsalternativ så att det rätta svaret gavs värdet 1 och de övriga 0. Med hjälp av MCA har jag sedan undersökt inverkan från en rad variabler. Jag måste dock understryka att endast 7,9 procent av respondenterna svarat rätt på frågan vilket kraftigt begränsar antalet "tillgängliga" individer i analysen. Detta antal reducerades ytterligare på grund av att jag *begränsat analysen till historielärare på gymnasiet*.¹²³

De två yngsta ålderskohorterna har svarat rätt oftare än de övriga. Lärare födda i övriga Europa har gjort det oftare än lärare födda i Sverige. Det föreligger ingen skillnad mellan könen, däremot svarar lärare verk samma i region 1 något oftare rätt än de verksamma

122 De två andra alternativen, förutom Förintelsen, var Shoa och Alnaqba. Shoa (eller ibland Shoah) är ett hebreiskt ord med bibliskt ursprung som betyder katastrof eller stort elände. Många människor med judisk bakgrund föredrar detta namn framför Holocaust. Alnaqba, eller al-Naqba, är palestiniernas namn för den dag i maj 1948 då Israel proklamerades vara en självständig stat. Ordet betyder ungefär "katastrofens dag".

123 Anledningen till denna begränsning var att jag i detta fall ville "renodla" specialisering i historieämnet.

i övriga regioner. Antal arbetsår som lärare påverkar svaren – de som arbetat 10-15 år svarar rätt oftare än de övriga, med den mest erfarna gruppen (mer än 15 år) på andra plats. Ju fler timmar undervisning om folkmord och andra brott mot mänskligheten lärarna haft under lärarutbildningen desto oftare svarar de rätt på denna fråga, vilket även gäller antalet gånger de deltagit i extra utbildning om Förintelsen.¹²⁴

I den andra kunskapsfrågan ombads lärarna att ange vilken grupp av romer som av nazisterna ansågs vara den som vållade Tredje riket störst problem. Det rätta svaret var *"Romer från blandäktenskap med icke-romer"*.¹²⁵ Av samtliga lärare svarade 12,2 procent rätt på frågan och 62,8 procent valde "vet ej". På motsvarande sätt som ovan har jag undersökt de rätta svaren med hjälp av MCA bland *historielärare på gymnasiet*. Följande har framkommit. Ålderskohorten 45-54 år svarar oftast rätt på frågan, med den yngsta gruppen på andra plats. Den äldsta kohorten har sämst resultat. Födelseområde har ingen effekt, medan vistelseområde visar resultat som avviker från tidigare: region 4 (norra Sverige) svarar oftast rätt bland samtliga regioner. Andelen rätta svar ökar med ökande erfarenhet av arbete som lärare och för en gångs skull svarar kvinnliga lärare oftare rätt än manliga. Antisemitismindexet uppvisar – som vanligt – ett "patologiskt" mönster: de med *näst lägsta* och *högsta* värdet på indexet svarar rätt markant oftare än de övriga och som tidigare har jag svårt att tolka detta resultat.¹²⁶ Mängden undervisning om Förintelsen under lärarutbildningen visar något slags effekt, men relationen är icke-linjär och svårtolkad. Med reservation skulle jag kunna säga att ju mer sådan undervisning lärarna haft desto oftare svarar de rätt på frågan. Däremot uppvisar mängden undervisning om andra folkmord och brott mot mänskligheten en tydligare relation: ju mer sådan undervisning desto större andelen rätta svar, låt vara att effekten inte är särskilt stark. Deltagande i extra utbildning om Förintelsen

företer återigen en "konstig" relation som har formen av ett uppochnedvänt U och är svår att tolka.¹²⁷

Nästa fråga relaterad till romer hade följande lydelse: *"Anser du att det är viktigt att i undervisningen ta upp romernas situation under Förintelsen?"* (V110 i bilaga 1). Bland samtliga lärare svarade endast 0,5 procent att ämnet är helt oviktigt och ytterligare 3,2 procent att det är ganska oviktigt. 52,9 procent svarade "mycket viktigt" och 10,9 procent "vet ej". Totalt sett anser således 85,4 procent av samtliga lärare att det är mycket eller ganska viktigt att ta upp detta ämne i undervisningen. MCA-analysen gjordes för *lärare som uppgivit att de undervisar i historia och är verksamma på högskolan och gymnasiet*.¹²⁸ Resultaten visar att med ökande ålder ökar även den vikt som lärarna tillskriver undervisning om romer under Förintelsen. Kvinnliga lärare anser i något större utsträckning än manliga att det är viktigt att ta upp detta tema i undervisningen. Lärare födda i övriga Europa tillskriver ämnet större vikt än både lärare födda i Sverige och de som är födda utanför Europa. *Attitydindex 3* uppvisar en förväntad relation: ju högre värde på detta index desto mindre viktigt anses detta undervisningstema vara. Kunskaper om Förintelsen uppvisar en svag effekt i riktningen att ju bättre kunskaper desto större vikt tillskrivs temat; ju starkare – relativt sett – antisemitiska sentiment desto mindre viktigt anses temat vara.

Jag använde även påståendet *"Med tanke på den romska kulturens avvikande normer är det knappast förvånande att romerna inte accepteras i det svenska samhället"* (V164 i bilaga 1) i analysen, i tron att påståendet åtminstone i viss mån uttrycker ett "antiziganistiskt" förhållningssätt.¹²⁹ Så är uppenbarligen fallet, eftersom respondenterna tillskriver undervisningen om romernas situation under Förintelsen allt mindre vikt ju mer de instämmer i detta påstående.¹³⁰

I den sista frågan i avdelningen om romernas situation under Förintelsen ombads lärarna att ange de ämnen inom vilka de tar upp detta tema (V111 – V117 i bilaga 1). Eftersom respondenterna kunde kryssa

124 Ålder: beta = 0,24; födelseområde: beta = 0,16; antisemitismindex: beta = 0,21; region: beta = 0,15; antal år som lärare: beta = 0,35; extra utbildning om Förintelsen: beta = 0,25; antalet timmar om folkmord m.m. under lärarutbildningen: beta = 0,38. R² = 0,32.

125 Såvitt jag förstår hade detta att göra med de tidigare nämnda svårigheterna som de nazistiska rasideologerna haft med de ursprungligen "ariska" romernas expansiva "rasblandning".

126 Detta är ytterligare ett exempel på icke-linjära relationer mellan variabler i den här undersökningen, som uppenbaras vid MCA-analys men som skulle vålla svårigheter vid multipel regressionsanalys. När MCA används med en dikotom beroende variabel kodad med värdena 1 och 0 (som fallet är med de två omkodade kunskapsfrågorna om romer), visar resultaten proportioner av ett, d.v.s. av rätta svar. Proportioner är analoga med medelvärden.

127 Ålder: beta = 0,32; region: beta = 0,16, kön: beta = 0,18; antisemitismindex: beta = 0,23; antal år som lärare: beta = 0,33; mängd undervisning om Förintelsen i lärarutbildningen: beta = 0,17; dito rörande andra folkmord m m: beta = 0,21; deltagande i extra utbildning om Förintelsen: beta = 0,18. R² = 0,30.

128 Här gjorde jag ett bredare urval bland lärarna eftersom frågan har en mer principiell betydelse än kunskapsfrågorna.

129 Denna uppfattning hos mig har sitt ursprung i resultaten från 1998 års lärarundersökning, där detta påstående uppvisade ganska tydliga samband med invandringsfientliga och rasismliknande åsikter.

130 Ålder: beta = 0,18; födelseområde: beta = 0,19; kön: beta = 0,12; index 3: beta = 0,11; V164: beta = 0,16; kunskapsindex: beta = 0,10; antisemitismindex: beta = 0,12. R² = 0,18.

för flera svarsalternativ (på samma sätt som tidigare i frågan om vilket ämne de undervisar i), är svaren ”överlappande” och procenttal ger inte någon korrekt bild. Jag har till att börja med räknat ut procentuella andelar för varje ämne med det totala antalet avgivna svar som basalt (131 452).¹³¹ Tjugotvå procent bland dessa tar upp temat inom historieundervisning, 13 procent i samband med samhällskunskap, 9 procent inom livskunskap, 2 procent inom filosofi, 1,3 procent inom biologi, 9 procent i ”annat ämne”; *40 procent tar inte upp temat i något ämne*. Det sistnämnda procenttalet är ”äkta”, eftersom lärarna knappast kan ha markerat ”inget ämne” efter att ha markerat något ämne tidigare. Av detta skäl kan man dra slutsatsen att 60 procent av respondenterna tar upp temat i något ämne.

Jag har därefter analyserat de svar som angav ämnena *historia* och *samhällskunskap* med MCA (se not 126). Föga överraskande visar det sig att de *historielärare* som har bättre kunskap om Förintelsen tar upp romernas situation oftare än de som har dåliga kunskaper. Vad som däremot var överraskande – åtminstone för mig – var det faktum att lärare på mellanstadiet tar upp detta tema betydligt oftare än gymnasielärare (andelen som gör det bland de förstnämnda är tre gånger högre än bland de sistnämnda). Äldre lärare tenderar att ta upp temat i mindre utsträckning än de yngre, framförallt de yngsta. Bland lärare födda utanför Europa är andelen som tar upp temat något större än bland – framförallt – lärare födda i Sverige. Samma tendenser i fråga om skolstadium, kunskapsindex och födelseområde återkommer bland de respondenter som svarat att de tar upp romernas situation under Förintelsen i samband med undervisning i *samhällskunskap*, med den skillnaden att effekterna är svagare.¹³²

Är det viktigt att undervisa om svensk rasbiologi, rashygien och arvshygien?

Ett regeringsuppdrag till Forum för levande historia handlar om att uppmärksamma och belysa den svenska rasbiologin. En övergripande fråga i uppdraget är följande *”Hur såg det samhälle ut som kunde utveckla ett sådant rasbiologiskt tänkande och en vetenskapligt accepterad forskning på området”*. Så formulerat

har uppdraget en vidd och ett djup som är nästintill monstros stora och skulle förmodligen kräva ett flerårigt arbete av ett mångdisciplinärt forskarteam. I uppdraget formulerades dock två mer hanterliga aspekter: en teoretiskt inriktad, där uppdragstagaren skulle genomföra en kartläggning av befintlig forskning på området, analysera behovet av eventuell ny forskning och i mån av behov initiera sådan forskning samt en mer praktiskt inriktad, där kurser, seminarier, programkvällar, utställningar m.m. skulle genomföras kring detta tema.

Mot bakgrund av detta uppdrag inkluderades några frågor som rör den svenska rasbiologin i frågeformuläret till lärarna (V118 – V142 i bilaga 1). Den första frågan liknar en motsvarande fråga som ställdes rörande romernas situation under Förintelsen: *”Anser du att det är viktigt att i undervisningen ta upp etablerande av det svenska rasbiologiska institutet samt dess verksamhet?”* 41,1 procent av respondenterna svarade ”mycket viktigt”, 31,5 ”ganska viktigt” och endast 1,8 procent ”helt oviktigt”. Andelen ”vet ej”-svar var 19,1 procent. Jag har analyserat svaren med hjälp av MCA¹³³ och med olika kombinationer av kontrollvariabler. Kön uppvisar ingen effekt på bedömningar av hur viktigt det är att ta upp den svenska rasbiologin i undervisningen. När det gäller födelseområde bedömer lärare som är födda i Sverige vikten av denna undervisning som större än lärare födda utanför Sverige, framförallt utanför Europa. Lärare verksamma i Skåne län bedömer denna vikt lägst bland de tre urbana områdena och övriga län; större kunskaper om Förintelsen leder i viss mån till att temat bedöms som viktigare än om man har låga kunskaper; högre värden på attitydindex 1 (invandringsnegativa och ”anti-mångkulturella” uppfattningar) leder till att temat bedöms som mindre viktigt. Ju högre värden på antisemitismindexet desto mindre viktigt bedöms temat vara. Ju fler timmar undervisning om Förintelsen och andra folk mord och brott mot mänskligheten lärarna haft i sin lärarutbildning desto större vikt (i viss mån) tillskriver de undervisning om rasbiologin.¹³⁴

133 Analysen genomfördes bland lärare som uppgivit att de undervisar i historia och/eller samhällskunskap och/eller livskunskap och/eller biologi.

134 Födelseområde: beta = 0,21; urban: beta = 0,12; kunskapsindex: beta = 0,10; attitydindex 1: beta = 0,15; antisemitismindex: beta = 0,09; antal timmar om Förintelsen i lärarutbildningen: beta = 0,10; antal timmar om andra folk mord m.m. i lärarutbildningen: beta = 0,10. När det två sistnämnda variablerna fördes in i analysen var jag tvungen att utesluta födelseområde – de låga antalen lärare födda utanför Sverige som haft mer än 10 timmar undervisning om dessa teman i lärarutbildningen begränsade variationen kraftigt, vilket medförde

131 Observera att det totala antalet individer när man använder kalibrerade vikter är 98 121. Antalet avgivna svar överskrider detta antal med 34 %. Detta betyder att 34 procent av lärarna har markerat fler än ett ämne.

132 Tar upp temat i historieundervisning: skolstadium beta = 0,25; kunskapsindex beta = 0,16; ålder beta = 0,11; födelseområde beta = 0,09. R² = 0,10. Tar upp temat inom undervisning i samhällskunskap: skolstadium beta = 0,20; kunskapsindex beta = 0,10; födelseområde beta = 0,10. R² = 0,07.

På samma sätt som i fråga om romernas situation under Förintelsen tillfrågades lärarna inom vilka ämnen de tar upp svensk rasbiologi m.m. Återigen kunde de kryssa för flera ämnen, vilket gör redovisning med hjälp av procenttal problematisk. Jag använde samma tillvägagångssätt som med frågan om romerna. Det totala antalet svar är 1 229 56, vilket är 25 procent fler än antalet individer i urvalsramen (vägda data). Detta innebär att 25 procent av respondenterna har kryssat för fler än ett ämne. Genom att använda det totala antalet svar som bas kan jag konstatera att 18 procent tar upp rasbiologi inom historieämnet, 12 procent i samband med samhällskunskap, 7 procent inom livskunskap och 8 procent i biologiundervisningen. 43 procent av lärarna tar inte upp temat i något ämne och på samma sätt som fallet var med motsvarande fråga rörande romer är denna andel ett "äkta" procenttal. Vi kan således dra slutsatsen att 57 procent av respondenterna tar upp rasbiologin i något ämne.

En MCA-analys bland lärare som uppgivit att de undervisar i historia och/eller samhällskunskap och/eller livskunskap och/eller biologi gav följande resultat: äldre lärare tar upp rasbiologi inom historieämnet mer sällan än yngre. Kvinnliga lärare gör det i något mindre utsträckning än manliga. Intressant nog förefaller mellanstadie-lärare ta upp temat i historieundervisning i markant större utsträckning än framförallt gymnasie-lärare; ju bättre kunskap lärarna har om Förintelsen desto mer benägna är de att ta upp rasbiologi inom ämnet historia. I ju högre grad respondenterna instämmer i påstående V164 om den avvikande romska kulturen, desto mindre andel bland dem tar upp rasbiologi i undervisningen.¹³⁵

När det gäller de lärare som svarat att de tar upp rasbiologi i undervisning i samhällskunskap är bilden följande. Ålder och kön har ingen inverkan på andelen respondenter som tar upp temat inom samhällskunskap. Motsvarande andel bland lärare födda i övriga Europa är högre än dito för de två övriga födelseområdena, varvid födda utanför Europa har den lägsta andelen; denna andel är högst bland lärare verksamma på lågstadiet (!) och lägst bland dem som undervisar

vissa artefakter i resultaten. Resultaten för dessa två variabler gäller därför i första hand lärare födda i Sverige.

135 Ålder: beta = 0,12; kön: beta = 0,15; skolstadium: beta = 0,29; kunskap om Förintelsen: beta = 0,18; fråga V164: beta = 0,29. R² = 0,13. I analysen användes vart och ett av de fyra "ämnenas" historia (V119), samhällskunskap (V120), livskunskap (V121) och biologi (V123), omkodade till 0,1 -värden, i tur och ordning som beroende variabler. Resultaten visar proportioner, inom varje "ämneskategori", av lärare som tar upp svensk rasbiologi i undervisningen i respektive ämne. Proportionerna är korrigerade för inverkan från de övriga variablerna i analysen.

på högstadiet, med mellanstadiet och gymnasiet på andra och tredje plats. De lärare som anser att det är viktigt att ta upp romernas situation under Förintelsen i undervisningen (V110 i bilaga 1) tar upp rasbiologi i högre grad än de som anser att det är oviktigt. Kunskaper om Förintelsen uppvisar ett icke-linjärt och svårtolkat samband med benägenheten att ta upp svensk rasbiologi i undervisning i samhällskunskap.¹³⁶

Nästa analysobjekt var de lärare som svarat att de tar upp svensk rasbiologi inom ämnet *livskunskap*. Återigen uppvisar ålder och kön ingen inverkan på benägenheten att ta upp detta tema. Lärare födda i länder utanför Europa tar upp rasbiologi något oftare än lärare födda i Sverige och i övriga Europa; lärare verksamma inom region 2 och 4 gör det i något högre grad än lärare verksamma i region 1. Lärare som undervisar på låg- och mellanstadiet (!) tar upp rasbiologi i undervisningen i markant större utsträckning än högstadie- och gymnasie-lärare. De lärare som anser att det är viktigt att ta upp romernas situation under Förintelsen i undervisningen tar upp rasbiologi i markant högre grad än de som anser att det är oviktigt. Även i detta fall uppvisar kunskapsindexet ett icke-linjärt och svårtolkat samband.¹³⁷

Återstår de respondenter som uppgivit att de tar upp svensk rasbiologi i samband med undervisning i *biologi*. I detta fall är benägenheten att göra detta något större bland kvinnliga lärare jämfört med manliga. Vistelseregion uppvisar en svag effekt, där lärare verksamma inom region 1 tar upp rasbiologin i något högre grad än lärare verksamma i andra regioner, framförallt region 2; högstadie- och gymnasie-lärare uppmärksammar temat i högre grad än lärare på låg- och mellanstadiet. Attitydindex 3 har en svag och icke-linjär effekt, varvid benägenheten att ta upp rasbiologin stiger något upp till det näst högsta värdet på indexet för att sedan falla på det högsta värdet. Kunskapsindexet uppvisar en litet överraskande effekt: ju mer lärarna vet om Förintelsen desto mindre benägna är de att ta upp rasbiologin i sin biologiundervisning. Ju viktigare respondenterna anser att det är att ta upp romernas situation under Förintelsen, desto mer benägna är de att ta upp rasbiologin i undervisningen.¹³⁸

På frågan "Behöver du i din undervisning ytterligare kunskap om svensk rasbiologi, rashygien och arvsygien?"

136 Skolstadium: beta = 0,23; födelseområde: beta = 0,11; fråga V110: beta = 0,15. R² = 0,11.

137 Födelseområde: beta = 0,23; region: beta = 0,11; skolstadium: beta = 0,19; fråga V110: beta = 0,21. R² = 0,12.

138 Kön: beta = 0,08; skolstadium: beta = 0,20; region: beta = 0,07; attitydindex 3: beta = 0,09; fråga V110: beta = 0,15; kunskap om Förintelsen: beta = 0,14. R² = 0,10.

svarade 50,3 procent av *samtliga* lärare ”Ja” och således 49,7 procent ”Nej”. Om endast de lärare som svarat att de *tar upp* rasbiologin i *något* undervisningsämne filtreras fram blir andelen jakande svar på denna fråga 71,3 procent. En MCA-analys visar att varken kön, vistelseregion, födelseområde, kunskap om Förintelsen eller något av attitydindexen har någon effekt på behovet av ytterligare kunskap om svensk rasbiologi. Dessutom visar det sig att behovet är lika stort – ca 72 procent ”ja”-svar – oberoende av vilket ämne lärarna undervisar i. I övrigt minskar andelen som upplever detta behov med högre skolstadium: bland lågstadielärarna är denna andel störst och bland gymnasielärarna minst. Bland äldre lärare rapporterar markant färre (64 procent) att de har behov av mer kunskap jämfört med framförallt den yngsta ålderskohorten, där denna andel är 78 procent.¹³⁹ Det visar sig dessutom att bedömningen av hur viktigt det är att ta upp svensk rasbiologi i undervisningen (fråga V118 i bilaga 1) har en markant effekt på upplevt behov av mer kunskap – ju viktigare lärarna anser detta vara desto större behov av mer kunskap rapporterar de.¹⁴⁰ Det sistnämnda sambandet är nog inte särskilt förvånande.

De lärare som svarat ”ja” på frågan om behovet av mer kunskap om svensk rasbiologi tillfrågades om vilka *hjälpmedel* de behöver för att bättre kunna bedriva undervisning om detta tema (V127–V130 i bilaga 1¹⁴¹). Genom att avgränsa respondenterna till dem som svarat att de behöver mer kunskap om svensk rasbiologi kunde jag erhålla adekvata procentuella andelar; *pedagogiskt material*: 59,3 procent; *historiska fakta*: 61,6 procent; *filmmaterial*: 48,8 procent; *tips om relevant litteratur*: 44,3 procent. Vi ser att behovet av historiska fakta och pedagogiskt material är något större än behovet av filmmaterial och litteraturtips. Varje hjälpmedel underkastades därefter en MCA-analys. När det gäller *pedagogiskt material* har följande framkommit: kön och vistelseregion har ingen effekt på upplevt behov av dessa hjälpmedel. Äldre lärare anser sig ha mindre behov av pedagogiskt material än yngre, medan högstadie- och gymnasielärare rapporterar något större behov än låg- och mellanstadielärare. Lärare i svenska m.m. och idrott och hälsa m.m. har större behov än lärare i historia m.m. och fysik m.m.¹⁴²

Ju viktigare respondenterna anser det vara att ta upp svensk rasbiologi i undervisningen desto större andel uppger att de behöver pedagogiskt material¹⁴³, vilket är vad man kunde förvänta sig. En liknande bild framträder i fråga om *historiska fakta*, dock med den skillnaden att gymnasie- och högstadielärare rapporterar behov av sådana fakta i mindre utsträckning än låg- och mellanstadielärare. När *filmmaterial* underkastas samma analys uppträder inga effekter från skolstadium och undervisningsämne medan ålderns inverkan blir något starkare och effekten från ”Viktigt att ta upp rasbiologi i undervisningen” något svagare. När det gäller *tips om relevant litteratur* förefaller lärare på samtliga skolstadier ha ett lika stort – eller lika litet – behov av sådana tips samtidigt som skillnaderna i fråga om detta behov mellan olika ålderskohorter minskar. Lärare i historia m.m. behöver sådana tips i mindre grad än lärare i övriga ämnen, framförallt idrott och hälsa m.m.

Respondenterna ombads även att bedöma *elevernas intresse för att arbeta med svensk rasbiologi* (V131 i bilaga 1). Svartalternativen hade fyra steg, från ”mycket stort” till ”obefintligt”, samt givetvis ”vet ej”. Det sistnämnda svartalternativet valdes av 51,5 procent bland *samtliga* lärare. Det är dock mer meningsfullt att titta på svaren hos de lärare som uppgivit att de tar upp svensk rasbiologi m.m. inom *något* ämne. Efter en sådan filtrering minskar andelen som svarat ”vet ej” till 25,9 procent och andelen som bedömer att elevernas intresse för temat är ganska stort eller mycket stort ökar till 37,7 procent (”mycket stort” 8,1 %). Det är svårt att avgöra varför var fjärde bland de lärare som tar upp rasbiologi i ett eller annat ämne inte anser sig kunna bedöma sina elevers intresse för ämnet. Jag tycker emellertid att man får en ännu mer adekvat bild av elevernas intresse om man utesluter de lärare som inte anser sig veta något om detta. Efter denna ytterligare filtrering ser procentalen ut på följande sätt: ”Mycket stort” 11,0; ”Ganska stort” 40,0; ”Ganska begränsat” 42,8; ”Obefintligt” 6,3. Jag kan således konstatera att mer än 50 procent bland de lärare, som uppgivit att de tar upp rasbiologin inom något av de ämnen de undervisar i och som dessutom anser sig kunna bedöma elevernas intresse, uppfattar detta intresse som ganska eller mycket stort.

En MCA-analys av svar från de lärare som uppgivit att de tar upp rasbiologi inom något av sina ämnen visar följande. Den yngsta ålderskohorten bedömer

139 Dessa procenttal är korrigerade för inverkan från skolstadium i MCA-analysen.

140 Ålder: beta = 0,15; skolstadium: beta = 0,15; fråga V118: beta = 0,26. R² = 0,12.

141 I bilaga 1 anges endast *antalet* respondenter som valt respektive svarsalternativ.

142 Läsaren bör erinra sig den något oskarpa indelningen i undervisningsämnen som jag diskuterade i avsnittet ”Respondenterna”.

143 Ålder: beta = 0,14; skolstadium: beta = 0,07; undervisningsämne: beta = 0,07; fråga V118: beta = 0,23. R² = 0,10.

TABELL 25. De nio begreppen i V134 – V142 ordnade efter stigande medelvärden för lärarnas skattningar på den femgradiga skalan från 1 = positivt till 5 = negativt samt andelar i procent för de två återstående svarsalternativen. Siffror intill eller under begreppen är medelvärden. Observera att medelvärdena är baserade på samtliga respondenter minus den kategori som avgränsas av summan av de två procenttalen i kolumn 2 och 3.

Negativt		Positivt		Kan vara både och	Jag känner inte till begreppet
1	2	3	4	5	
		stamcellsforskning 4,1 ▲		25,0	3,6
		gendiagnostik 3,6 ▲		28,6	12,6
		genterapi 3,6 ▲		20,2	30,2
		genteknik 3,4 ▲		33,9	4,8
		populationsgenetik 2,8 ▲		16,9	40,4
	▲ eugenik 1,7			2,2	84,9
▲ rasbiologi 1,4				5,2	11,5
▲ arvshygien 1,4				4,0	21,6
▲ rashygien 1,2				2,3	13,4

elevernas intresse vara större än vad fallet är med den äldsta. Lärare födda i övriga Europa (utom Norden) anser att detta intresse är lägre än vad fallet är med både lärare födda i Sverige och de som är födda utanför Europa. Elevernas intresse bedöms vara markant större av lärare i historia jämfört med lärare i övriga ämnen. Ju högre värde respondenterna har på index 3 (som fångar "lågfrekventa" rasismliknande uppfattningar) desto svagare anser de att elevernas intresse är. Ju mer respondenterna vet om Förintelsen, i desto högre grad uppfattar de detta intresse som ganska eller mycket stort. Antisemitismindexet uppvisar – som vanligt – en "patologisk" relation till perceptionen av elevernas intresse: respondenter med lägsta värdet på detta index bedömer intresset vara ganska stort, men de som har värdet 2 på indexet uppfattar det som betydligt mindre; därefter ökar det bedömda intresset för att bli störst hos dem som har högsta värdet på indexet. Det är mycket svårt att bedöma ett sådant resultat – jag har prövat olika kombinationer av kontrollvariabler utan att lyckas med att få relationen mellan antisemitismindexet och perceptionen av elevernas intresse linjär.¹⁴⁴

På frågan om *hur de bedömer utbudet av läromedel som behandlar svensk rasbiologi m.m.* (V132 i bilaga 1) markerade 68,1 procent av samtliga lärare "vet ej". Bland de lärare som uppgivit att de tar upp detta tema i något av de ämnen de undervisar i, minskar denna andel till 42,9 procent. Inom samma kategori anser 1,4 procent att utbudet är tillräckligt, 30,8 procent att det är ganska begränsat och 24,9 procent att det är obefintligt. Således anser mer än 55 procent bland de lärare som på ett eller annat sätt berör temat i sin undervisning att tillgången på adekvata läromedel är ganska begränsad eller obefintlig. Det undandrar sig dock min bedömning varför nästan 43 procent bland dessa respondenter inte kan bedöma utbudet av läromedel.

Vi frågade även på *vilket sätt lärarutbildningen behandlat svensk rasbiologi, rashygien och arvshygien*. 83,5 procent bland samtliga respondenter har svarat "inte alls" och 16,2 procent "ganska sparsamt". Det återstår således bara 0,3 procent för dem som svarat "utför-

¹⁴⁴ Ålder: beta = 0,12; födelseområde: beta = 0,13; undervisningsämne: beta = 0,20; index 3: beta = 0,10; kunskap

om Förintelsen: beta = 0,10; antisemitismindex: beta = 0,16. $R^2 = 0,10$. Betavärdet för antisemitismindexet visar på ett icke försumbart samband, men MCA "reagerar" på variationen i den beroende variabeln relativt dito i den oberoende utan hänsyn till om relationen är linjär eller inte. Man kan därför få höga betavärden även när relationen ser ut som en berg-och-dalbanan.

ligt". Jag kan därför konstatera att den lärarutbildning som den överväldigande majoriteten av svenska lärare (enligt definitionen av urvalsramen) genomgått inte innehållit något inslag om svensk rasbiologi. När dessa procenttal beräknas separat för "ämneskategorier" bland lärarna – d.v.s. de som kryssat för att de undervisar i olika ämnen – varierar andelen som svarat "utförligt" mellan 0,9 procent (historia) och 0,5 procent (svenska m.m. samt fysik m.m.). På motsvarande sätt varierar andelen som svarat "inte alls" mellan 75,7 procent (historia) och 85,2 procent (fysik m.m.). Skillnaderna mellan lärare i olika ämnen som exponerats – respektive inte exponerats – för undervisning om svensk rasbiologi under lärarutbildningen är således marginella.

Även om variationen i svaren är mycket begränsad analyserade jag dessa med hjälp av logistisk regression.¹⁴⁵ Resultaten visar att lärare i historia har den största "risken" (eller snarare chansen) att ha blivit utsatta för någon undervisning om svensk rasbiologi under lärarutbildningen, vilket även, om än i lägre grad, gäller lärare i religion och/eller samhällsvetenskap samt lärare födda i övriga Europa (utanför Norden). Lärare i svenska m.m. och biologi kännetecknas av markant lägre "risk", vilket även gäller de två äldsta ålderskohorterna samt lärare födda utanför Europa. Kön och att vara lärare i geografi påverkar inte dessa "risker".¹⁴⁶

Den sista frågan i blocket om svensk rasbiologi var ganska komplex (V134 – V142 i bilaga 1). Ett antal termer – arvshygien, genteknik, rasbiologi m.fl. – presenterades och respondenterna ombads att bedöma hur de uppfattar dessa termer på en femgradig "skala" från 1 (negativt) till 5 (positivt). Dessutom fanns svarsalternativen "kan vara både och" samt "jag känner inte till begreppet". Låt mig börja med det sistnämnda. Bland *samtliga* lärare uppger 84,9 procent att de inte känner till termen "eugenik"; 40,4 procent vet inte vad "populationsgenetik" betyder och 30,2 procent ställer sig frågande inför "genterapi". Fler än var femte lärare känner inte till termen "arvshygien". Däremot är det endast 4,8 procent som inte vet vad genteknik är och ännu mindre andel – 3,6 procent – känner inte till

stamcellsforskning.

För att litet bättre åskådliggöra resultaten har jag i tabell 25 ordnat de olika begreppen efter stigande medelvärden på den femgradiga "skalan". Om vi antar att värdet 3 på skalan representerar ett slags mittpunkt (även om det är svårt att hävda att denna mittpunkt är "neutral"), kan vi konstatera att fyra begrepp – genteknik, genterapi, gendiagnostik och stamcellsforskning – av lärarna värderas i positiv riktning (med stamcellsforskning som den mest positiva företeelsen), medan de övriga uppfattas alltmer negativt, med "rashygien" i botten. Observera dock att värderingen av eugenik endast utförts av 15,6 procent av respondenterna.

Skattningarna på den femgradiga skalan underkastades faktoranalys, som resulterade i två distinkta faktorer. Betydelsedimensionen i den ena faktorn anges av begreppen "stamcellsforskning" och "genteknik" och faktorn samlar de begrepp som lärarna skattat som mest positiva. Den andra faktorn domineras av "rasbiologi" och "rashygien" och omfattar även "eugenik", om än med betydligt svagare faktorladdning. Uppenbarligen samlar denna faktor de begrepp som lärarna uppfattar som mest negativa. Populationsgenetik hamnar mellan två stolar med lika (medelstarka) laddningar på båda faktorerna, varvid man bör betänka att nästan 43 procent bland respondenterna inte känner till begreppet.¹⁴⁷

Jag kan dra slutsatsen att de som känner till begreppet "eugenik" (15,6 procent av samtliga) ganska entydigt placerar det vid den negativa polen, medan de som anser sig känna till populationsgenetik skattar begreppet både positivt, negativt och mittemellan. Jag måste påpeka ännu en gång att de lärare som utfört skattningarna på den femgradiga skalan *inte* är samma personer som valt något av de två övriga svarsalternativen – man kunde endast sätta ett kryss på varje rad. Genteknik har samlat den största andelen "både-och"-svar, vilket innebär att mer än var tredje respondent har tänkt på olika tillämpningar av denna teknik. De lärare som känner till begreppet och inte har en "ambivalent" hållning gentemot det placerar det tydligt på den positiva sidan av skalan. I faktoranalysen hamnar

145 Fråga V133 kodades om till en "dummy-variabel" där svaren "utförligt" och "ganska sparsamt" gavs värdet 1 och svaret "inte alls" värdet 0.

146 Oddskvoter: undervisar i historia 2,02; undervisar i religion och/eller samhällskunskap 1,22; född i övriga Europa (född i Sverige referens) 1,29, född utanför Europa 0,76; undervisar i svenska 0,69; undervisar i biologi 0,69; ålder 55-60 och 61-73 (yngsta kohorten referens) 0,74 resp. 0,79. Undervisningsämnen var dikotoma (0,1) variabler. Jag är förvånad över resultatet hos lärare i biologi, men å andra sidan vet jag för litet om deras utbildning för att kunna kommentera detta.

147 När svar på frågor som syftar på "polariserade" företeelser som lätt kan bedömas i termer av motsatsparet positivt-negativt analyseras är det mycket vanligt att faktoranalys grupperar de positiva företeelserna i en faktor och de negativa i en annan. Detta inträffar även när det inte finns en explicit instruktion att göra skattningar längs en skala mellan positivt och negativt. Så var fallet vid analys av attitydpåståendena tidigare i texten, där index 2 samlade de "invandringspositiva" påståendena, medan index 1 och index 3 samlade olika grupper av negativa dito.

TABELL 26. Andelar i procent bland gymnasielärare i biologi, historia samt religion och/eller samhällsvetenskap som svarat "Kan vara både och" samt "Jag känner inte till begreppet" med avseende på de nio begreppen. I kolumnen längst ut till höger anges för jämförelsens skull motsvarande andelar bland samtliga lärare. Begreppen i kolumnen längst ut till vänster är ordnade på samma sätt som i tabell 25.

Begrepp	Gymnasielärare som undervisar i						Samtliga lärare	
	Biologi		Historia		Religion mm		Kan vara både och	Känner inte till begreppet
	Kan vara både och	Känner inte till begreppet	Kan vara både och	Känner inte till begreppet	Kan vara både och	Känner inte till begreppet		
Rashygien	2	4	0	0	0	2	2	13
Rasbiologi	2	4	1	0	1	2	5	12
Arvshygien	0	8	2	9	2	14	4	22
Eugenik	11	65	2	51	3	58	2	85
Populationsgenetik	21	8	16	24	12	40	17	40
Genteknik	22	0	30	0	23	2	34	5
Gendiagnostik	29	2	29	5	25	9	29	13
Genterapi	16	0	27	16	19	18	20	30
Stamcells forskning	14	0	22	0	24	2	25	4

genteknik mycket nära stamcells forskning, som får den största andelen entydigt positiva omdömen.¹⁴⁸

Man bör dock notera att även när det gäller stamcells forskning uppvisar var fjärde respondent en ambivalent hållning. Mer än var fjärde har samma förhållningssätt till gendiagnostik och var femte till genterapi. Jag har därefter tagit fram andelar respondenter som svarat "kan vara både och" och "jag känner inte till begreppet" separat för lärare som uppgivit att de undervisar i biologi, fysik m.m., samt historia och svenska m.m. (oavsett på vilket stadium). Det visade sig att det inte föreligger några anmärkningsvärda skillnader mellan andelar lärare i olika ämnen – valt dessa två svarsalternativ för de nio begreppen – det handlar om någon eller några procent upp eller ned. Därför har jag i nästa steg snävat till urvalet till enbart gymnasielärare som undervisar i biologi, historia och religion och/eller samhällsvetenskap. Resultaten visas i tabell 26.

Några reflektioner kan göras kring ovanstående tabell. Det är en aning förvånande att gymnasielärare i biologi har en större andel individer som inte känner till begreppet eugenik än vad fallet är med lärare i historia och religion/samhällsvetenskap. Även när det gäller rashygien och rasbiologi är andelar ovetande

större bland biologilärarna än bland de sistnämnda, låt vara att procenttalen är mycket låga. Man kan dock konstatera att kunskaperna om begreppen överlag är bättre bland gymnasielärarna jämfört med samtliga lärare; det skulle å andra sidan vara något chockerande om så inte vore fallet. Jag tvingas återigen att upprepa att det är omöjligt att göra kvalitativa bedömningar av dessa resultat, eftersom referensdata saknas. Möjligtvis kan jag tillåta mig reflektionen att det som i prehistorisk tid kallades "allmänbildning" skulle implicera att högskoleutbildade människor som undervisar de unga generationerna borde – oavsett undervisningsämne – ha bättre insikter i de företeelser som begreppen syftar på – dessa är ju, på gott och/eller ont, ingredienser i den moderna kulturen.

Några procent bland respondenterna har svarat "kan vara både och" med avseende på begreppen "rasbiologi", "rashygien" och "arvshygien". Även om dessa begrepp uppfattas som de mest negativa av de flesta respondenter, kan det vara intressant att se efter vilka personer som anser att de kan vara både positiva och negativa (förmodligen beroende på i vilket syfte och i vilket sammanhang de används). Jag har därför konstruerat ett index som gör det möjligt att "plocka" ut de individer som svarat "både och" med avseende på alla tre begrepp. I ovägda data utgörs denna grupp av 50 personer, i vägda data uppgår de till 1,2 procent av samtliga respondenter. Jag kan givetvis inte veta hur stor andel bland dessa som *i grund och botten* anser att t.ex. rasbiologi kan vara något positivt, men genom

¹⁴⁸ Faktorladdningar (principal components): faktor 1: stamcells forskning 0,90, genteknik 0,86, gendiagnostik 0,85, genterapi 0,83; faktor 2: rasbiologi 0,90, rashygien 0,88, arvshygien 0,84, eugenik 0,49. Tillsammans "förklarar" de två faktorerna 68 % av variansen i skattningarna.

att relatera svaren till andra kännetecken kan det vara möjligt att få vissa antydningar om detta. Enligt min uppfattning innebär själva det faktum att respondenten svarat "kan vara både och" att hon/han anser det vara möjligt att rasbiologi, rashygien och arvshygien – i vissa fall – kan utgöra positiva företeelser.

Logistisk regression ger följande resultat. Om man är född i övriga Europa (utom Norden) är denna risk drygt fyra gånger högre än om man är född i Sverige; om man är född utanför Europa (kom ihåg det begränsade antalet i denna kategori) är risken nästan 100 gånger mindre jämfört med om man är född i Sverige. Om man undervisar i historia minskar risken med 50 procent; om man däremot undervisar i fysik m.m. är risken nästan 2,5 gånger större (jämfört med om man inte undervisar i respektive ämne). Om man undervisar på mellan- eller högstadiet är risken mellan 3 och 3,5 gånger högre än om man undervisar på gymnasiet. Och till sist ett slags (något makaber) "fullträff": ju högre värden man har på det index som fångar "genealogisk" inställning till vad som krävs för att vara en riktig svensk ("Blut und Boden"), desto större risk att man tillhör "både-och-gruppen". De respondenter som har det högsta värdet på detta index har 3,3 gånger så stor risk att vara medlemmar i detta sällskap jämfört med dem som har det lägsta värdet.¹⁴⁹ Framförallt det sistnämnda resultatet – men även flera av de övriga – stärker min misstanke att svaret "kan vara både och" med avseende på begreppen "rasbiologi", "rashygien" och "arvshygien" inbegriper en avsevärd portion bejakande av dessa företeelser. Jag kan illustrera det jag syftar på med ett enkelt språkligt experiment och läsaren ombeds därför att läsa de två meningarna:

"Genteknik kan vara både positiv och negativ"

"Rashygien kan vara både positiv och negativ"

och känna efter om det finns någon skillnad mellan deras respektive "valörer". Mitt intryck är att svaret är ganska självklart.

Låt mig avsluta med en vid det här laget nästan "historisk" fråga (VI57 i bilaga 1): "Med Förintelsen brukar vanligtvis menas nazisternas mord på ungefär sex miljoner judar under andra världskriget. Hur säker är du på att Förintelsen har ägt rum?" Exakt samma fråga ställdes i den numera beryktade elevundersökningen 1997, vars av massmedia misstolkade resultat blev

149 Oddskvoter: födelseområde (född i Sverige referens): född i övriga Europa 4,19, $p = 0,0001$, född utanför Europa 0,01, $p = 0,02$; undervisar i historia: 0,50, $p = 0,05$; undervisar i fysik: 2,39, $p = 0,03$; "genealogisk" syn på svenskhet (lägsta värdet referens): indexvärde 4 3,29, $p < 0,01$.

upprinnelsen till Forum för levande historia¹⁵⁰ samt i den tidigare citerade *lärarundersökningen 1998*. Den ställdes även i samband med den stora utvärderingen av grundskolan som Skolverket genomförde 2003 ("Nu03"). Jämförelsen med 1998 års lärarundersökning är problematisk av flera skäl, som jag diskuterar i inledningen till bilaga 2. Ett av problemen består i att i 1998 års data användes inga kalibrerade vikter, varför jämförelser måste göras med ovägda data. En sådan jämförelse visar att lärarna är en aning mer säkra på att Förintelsen ägt rum i 2007 års studie¹⁵¹, men jag måste understryka att skillnaden är marginell och dessutom något osäker.¹⁵²

Jag har däremot undersökt svaren i föreliggande studie litet närmare¹⁵³ med avseende på de respondenter som *inte* är helt säkra på att Förintelsen ägt rum och efter logistisk regressionsanalys kunde jag beskåda följande resultat: "risken" att tillhöra "tvivlare" minskar hos den *äldsta* ålderskohorten jämfört med de yngre (relationen är dock icke-linjär); denna risk är högst i åldersgruppen 45-54 år. Lärare födda utanför Europa har drygt 9 gånger högre risk att tillhöra denna kategori än lärare födda i Sverige. Risken hos de lärare som arbetar på *lågstadiet* är drygt 8 gånger högre än hos

- 150 Ibland händer det att missuppfattningar leder till något konstruktivt. Jag har kommenterat dessa vantolkningar vid flera tillfällen.
- 151 De procenttal för de olika svarsalternativen 2007 som används i jämförelsen skiljer sig något från dem som redovisas i bilaga 1, eftersom de sistnämnda är framtagna med hjälp av kalibrerade vikter.
- 152 I den riksrepresentativa undersökning kring attityder till invandring, "invandrare", "mångkulturalitet" m.m. som jag genomförde 2005 (opublicerad; med. dr. Ebba Hedlund medverkade i undersökningen) ställdes samma fråga om Förintelsen. Åldersspannet skilde sig från föreliggande studie – respondenterna 2005 var mellan 18 och 65 år gamla. Efter anpassning av åldersintervallen i de båda undersökningarna ser resultaten ut på följande sätt (vägda data i båda fallen):

	2005 (hela befolkningen 26-65 år)	2007 (lärare 26-65 år)
Helt säker	88,4	97,1
Ganska säker	7,9	2,0
Lite osäker	2,0	0,1
Inte alls säker	1,7	0,1
Vet ej	0,0	0,7

Vi ser att jämfört med befolkningen i stort i samma åldrar år 2005 är lärarna markant mer säkra på att Förintelsen verkligen ägt rum. I detta syfte kodades svarsalternativen om på så sätt att svaret "helt säker" fick värdet 0 medan de övriga, inklusive "vet ej", fick värdet 1. På så sätt separerades de respondenter som är helt säkra från dem som uttrycker även en minimal grad av tvivel. Även "vet ej" kan tolkas som tvivel, låt vara att vissa respondenter kan ha valt detta svar t. ex. på grund av att de är osäkra beträffande *antalet* mord. Den "tvivlande" kategorin utgör 2,9 procent av samtliga (vägda data). 1,1 procent har hoppat över frågan helt.

gymnasielärare; bland mellanstadielärare är den nästan 5 gånger högre och bland högstadielärare 2,7 gånger högre. Risker ökar med ökande värden på *antisemitismindexet* och de respondenter som presterat det högsta värdet på detta index löper drygt 21 gånger högre risk att tillhöra "tvivlargruppen" än de som har det lägsta värdet. Jag har dessutom "svept igenom" ett antal frågor i formuläret för att se efter om några ger utslag i den här analysen. Den enda "träff" jag fick var det sista attitydpåståendet (V180 i bilaga 1): "*En människa bör inte lita på någon annan än sig själv*". Risker att – i någon mån – tvivla på Förintelsen ökar ju mer man instämmer i denna pessimistiska och asociala "var och en sin egen lyckas smed"-etik. De respondenter som instämmer helt¹⁵⁴ har nästan 6 gånger högre risk att tillhöra tvivlargruppen jämfört med dem som tar helt avstånd.¹⁵⁵

Om jag nu som slutvinjett får dramatisera framställningen något med ett slags "gärningsmannaprofil", som läsaren bör ta med en nypa salt, skulle jag kunna säga följande. Den "typiske" – om man nu kan använda detta uttryck – tvivlaren är företrädesvis i åldern 45-54 år, mest sannolikt född utanför Europa, som möjligtvis undervisar på låg- och (kanske) mellanstadiet, som i frågeformuläret uttryckt relativt starka antisemitiska sentiment (något annat vore ju förvånande) och som dessutom saknar tillit till andra människor samt omhuldar en "var och en sin egen lyckas smed"-etik.

154 Bland samtliga svarande instämde 1,4 procent helt och 9,3 delvis i detta påstående (vägda data). I den riksrepresentativa attitydundersökning jag genomförde 2005 (opublicerad) var motsvarande andelar 1,4 och 12,7 procent. Lärarna omfattar således denna moral i en aning mindre grad än befolkningen i stort.

155 Oddskvoter: ålder: (äldsta kohorten referens): 45-54 år 5,59, p = 0,05; född utanför Europa 9,37, p = 0,00001 (referens född i Sverige); antisemitismindex indexvärde 4 21,45, p = 0,00001 (referens lägsta indexvärdet); skolstadium: *lågstadiet* 8,28, p = 0,01, *mellanstadiet* 4,69, p = 0,01, *högstadiet* 2,69, p = 0,03 (gymnasiet referens); V180: *instämmer helt* 5,89, p = 0,001 (referens tar avstånd helt).

4 Sammanfattning

Data för denna rapport samlades in 2007 genom en postenkät till 10 000 lärare i grundskolans årskurs 4-9 och på gymnasiet. Statistiska centralbyrån (SCB) utförde datainsamlingen på uppdrag av Forum för levande historia.

För Forum för levande historia är det glädjande att lärare generellt anser att undervisning om Förintelsen är viktig. Mer än varannan lärare anser att denna undervisning är lika viktig som andra moment, 47,2 procent tycker att den är viktigare. Eleverna är motiverade till undervisning om Förintelsen, nästan 90 procent av respondenterna bedömer elevernas motivation som medelstark eller hög. Lärarna märker inte heller av någon större ”trötthet” inför frågorna hos eleverna.

Det är också glädjande att fyra av fem lärare anser att undervisning om Förintelsen fungerar bättre än andra ämnen som ingång för att diskutera moraliska och etiska frågeställningar med elever. Detta stämmer väl överens med Forum för levande historias erfarenhet av arbetet med dessa frågor.

Tyvärr visar rapporten också på mer oroväckande tendenser. 40 procent av lärarna som svarade på enkäten hävdar att de inte fått någon undervisning om Förintelsen under sin grundutbildning medan bara knappt 5 procent påstår sig haft mer än 10 timmars undervisning. Rapporten visar att det finns ett tydligt samband mellan mängden *extra* utbildning om Förintelsen, som lärarna skaffat sig efter studierna på lärarhögskolan, och deras kunskaper om ämnet. Utbildningen på lärarhögskolan tycks däremot inte ha nämnvärd inverkan på kunskaperna. Detta resultat är oroväckande: samtidigt som en stor andel bland lärarna rapporterar att de inte fått någon, alternativt mycket begränsad, utbildning om Förintelsen under sin studietid, förefaller den utbildning de fått ha en nästan omärkbar kunskapshöjande effekt.

I enkätundersökningen ställdes en rad kunskapsfrågor och resultaten visar att många lärare i historia saknar nödvändiga kunskaper för att kunna förmedla insikter om Förintelsen till sina elever.

Av de 5 081 lärare som svarade på enkätundersökningen var det endast två som svarade rätt på samtliga kunskapsfrågor. På frågan om andelen judiska barn som dödades under andra världskriget svarade endast 1 av 20 lärare rätt: att mer än 80 procent av alla judiska barn i Europa dödades.

I en annan fråga fick lärarna svara på vilka läger som ”byggdes huvudsakligen för att mörda judar”. 95 procent identifierar korrekt Treblinka som ett utrotningsläger. Men oroväckande många lärare i historia svarar fel på några av de andra lägren. Exempelvis är det bara 61 procent som svarar rätt på det sovjetiska lägersystemet Gulag och bara en av tio känner till att Dachau inte var ett utrotningsläger för judar.

Dessa resultat visar tydligt på behovet av fortsatta insatser för att utbilda och informera om Förintelsen, folk mord och andra brott mot mänskligheten.

4.1 Sammanfattade resultat i punktform

Population, urval, datainsamling och bortfall

- Populationen för denna undersökning definierades som samtliga lärare verksamma inom årskurserna 4-9 i grundskolan samt på samtliga årskurser på gymnasiet. I urvalskriterierna ingick även krav på att följande lärarkategorier skulle vara väl representerade:
 - a) Historielärare samt lärare i SO, religion, filosofi och litteratur inom årskurserna 7-9 i grundskolan och samtliga årskurser på gymnasiet

b) lärare med SO 1-7-utbildning; lärare inom åk 4-6 i allmänhet

- Urvalskriterierna sammanhängde med att undersökningen skulle tillgodose behov hos två intressenter: Forum för levande historia när det gäller lärarnas erfarenheter av undervisning om Förintelsen samt Integrations- och jämställdhetsdepartementet, som tillsköt ett mindre antal frågor rörande lärarnas even-tuella observationer av s.k. hedersrelaterat förtryck i skolorna.
- Urvalsramen, d.v.s. förteckningen över de individer som uppfyllde urvalskriterierna, skapades på grundval av SCB:s lärarregister och omfattade 98 121 individer. Ur denna urvalsram drog SCB ett stratifierat obundet slumpmässigt urval om 10 000 individer.
- Frågeformuläret innehöll 78 frågor, av vilka flera hade delfrågor. Förutom frågor om lärarnas erfarenheter av och förhållningssätt till undervisning om Förintelsen inkluderades även ett antal frågor och påståenden om andra förhållningssätt och uppfattningar. Syftet med dessa frågor var att skapa en bredare och djupare bakgrund för analys av frågor relaterade till Förintelsen.
- Undersökningen genomfördes som en postenkät med två påminnelser. Datainsamlingen ägde rum mellan 23 maj och 24 september 2007. Bortfallet var högt – 49,5 procent – men genom användning av SCB:s speciella vägningsmetod, s.k. kalibrerade vikter, kunde bortfallets eventuella snedvridande effekter på resultaten minimeras.

- Drygt 64 procent av lärarna är kvinnor och, således drygt 35 procent män. Lärarnas ålder varierar mellan 26 och 73 år, varvid medianåldern är 49 år. Ungefär 47 procent av lärarna hade arbetat mer än 15 år i yrket. Av respondenterna är 90,8 procent födda i Sverige, 6,3 procent i övriga Norden, övriga Europa samt Nordamerika och 2,9 procent i övriga världen.

Uppfattningar om skolan och arbetsmiljön

- Lärarna tillfrågades om olika aspekter på skolan som arbetsmiljö. Av samtliga lärare anser 70 procent att för *små ekonomiska resurser har i mycket hög grad negativa konsekvenser för skolarbetet*. Mer än var tredje lärare har samma bedömning ifråga om *disciplinproblem, att kunskapsinhämtning inte prioriteras* samt att *kommunen har ansvar för skolan*. Nästan var tredje lärare anser att *elevernas bristande respekt för lärarna* har höggradigt negativa konsekvenser för skolarbetet. Nästan varannan gymnasielärare och mer än två av tre högstadielärare uppfattar den låga prioriteringen av kunskapsinhämtning som ett stort problem. De högsta andelarna lärare som anser att kommunalt ansvar för skolan i mycket hög grad har en negativ effekt på skolarbetet återfinns på högstadiet (41 procent) och gymnasiet (38,5 procent).
- I ju högre grad lärarna anser kommunens ansvar för skolan och bristande ekonomiska resurser utgöra negativa faktorer i skolarbetet, i desto större grad upplever de känslor av olust och otillräcklighet i samband med arbetet (alternativt vice versa, eftersom någon entydig orsaksriktning inte kan fastställas).

Uppfattningar om den etniska mångfalden m.m. i skolorna

- Respondenterna frågades i vilken utsträckning de upplever att det på deras skola finns problem med rasism, antisemitism, invandrarfientlighet och etniska konflikter. Om man slår ihop svarsalternativen "Rätt så stora" och "Mycket stora", visar det sig att drygt 15 procent uppfattar invandrarfientlighet som ett problem, knappt 10 procent anser samma sak om rasism, drygt 7 procent tycker att etniska konflikter förekommer på skolan och drygt 2 procent uppfattar att antisemitism är ett problem. Samma fråga ställdes i 1998 års lärarundersökning och det visar sig att problemen – särskilt rasism och invandrarfientlighet – av lärarna uppfattas vara större i 2007 års studie.
- I hela landet rapporterar 53 procent av lärarna att det *aldrig* förekommit *rasistisk, antisemitisk eller nynazistisk propaganda* i deras skolor. När landet delas in i fyra regioner (från sydväst till nordöst), varierar denna andel mellan 49 (sydvästra Sverige) och 58 procent (norra Sverige). Andelen lärare som rapporterar att sådan propaganda förekommit ganska eller mycket ofta varierar mellan 0,7 och 3,9 procent.

Förhållningssätt till det "mångkulturella" samhället

- Knappt 30 procent av lärarna ogillar att muslimska flickor använder slöja/sjal i skolan (sammanslagning av svarsalternativen "Jag accepterar det men gillar det inte" och "Det är oacceptabelt"). Kvinnor är något mer accepterande än män. Jämfört med 1998 års lärarundersökning har lärarnas inställning i denna fråga förändrats markant i mer "tillåtande" riktning.
- Drygt två av tre lärare anser att *etniskt och/eller nationellt orienterade skolor* där undervisningen sker på gruppens modersmål är "dåliga" ("Mycket dåligt" + "Ganska dåligt"). 81 procent anser att det är mycket eller ganska dåligt med *religiösa friskolor*.
- Mycket låga andelar lärare har helt eller delvis instämt i de attitydpåståenden som uttrycker starkt *invandringsfientliga, rasismliknande och antisemitiska* åsikter. Jämfört med 1998 års undersökning har lärarnas inställning till "mång-

kulturalitet", invandring m.m. blivit påtagligt mer positiv.

Uppfattningar om och erfarenheter av undervisning om Förintelsen

- När det gäller frågan om *tänkbara konsekvenser av undervisning om Förintelsen* anser ganska stora andelar – mellan drygt 56 och drygt 76 procent – bland samtliga lärare (oavsett om de undervisar om Förintelsen eller inte) att sådan undervisning ökar elevernas förståelse för hur folk mord kan ske och varför hatbrott, rasism och nynazism förekommer i dagens samhälle. Däremot tycker betydligt mindre andelar – mellan drygt 14 och drygt 23 procent – att undervisning om Förintelsen väcker frågor om nationell och personlig skuld samt ökar elevernas intresse för kommunismens brott. Det förefaller således som om skuldfrågor vore mindre relevanta för lärarna i detta sammanhang.
- Lärarna ombads att ta ställning till tre påståenden som innebär att undervisning om Förintelsen endast är relevant för judiska elever, tyskar och länder där Förintelsen ägde rum. En stor majoritet bland lärarna – mellan 77 och 81 procent – har helt tagit avstånd från dessa påståenden, vilket innebär att de anser att sådan undervisning är allmängiltig och berör alla. Bland de lärare som *inte* undervisar om Förintelsen föreligger tydliga – om än inte särskilt starka – samband mellan å ena sidan uppfattningen att undervisningens relevans är begränsad till de ovan nämnda kategorierna och antisemitiska samt främlingsfientliga attityder å den andra. Man bör dock komma ihåg att framförallt de förstnämnda endast förekommer hos en mycket liten minoritet bland respondenterna. Bland de lärare som undervisar om Förintelsen är dessa samband i stort sett frånvarande.
- Drygt 98 procent av lärarna uppger att *anledningen till att de undervisar om Förintelsen är att de anser att sådan undervisning är viktig*.
- Endast knappt 14 procent bland lärarna har i samband med undervisningen *besökt något koncentrations- eller dödsläger*. En något större andel, drygt 21 procent, har gjort sådana besök på minnes- och forskningsinstitutioner eller museer.

- Drygt 40 procent av respondenterna rapporterar att de inte haft någon som helst undervisning om Förintelsen under sin lärarutbildning samtidigt som endast knappt 5 procent har haft 11 eller fler timmar sådan undervisning. 47 procent har inte haft några inslag alls om andra folkmord och brott mot mänskligheten i sin lärarutbildning och endast drygt 6 procent har haft 11 eller fler timmar sådan undervisning. Drygt 22 procent har inte haft någon undervisning alls om demokrati och FN:s mänskliga rättigheter under lärarutbildningen medan 17 procent har haft 11 eller fler timmar. Med reservation för att dessa rapporter bygger på lärarnas minnesbilder kan man konstatera att den lärarutbildning som våra respondenter genomgått försummar framförallt Förintelsen och andra folkmord och brott mot mänskligheten.
- När det gäller lärarnas önskemål i fråga om undervisning om Förintelsen önskar ganska stora andelar – mellan knappt 40 och drygt 48 procent – *fler undervisningstimmar, bättre tillgång på hjälpmedel och fler riktlinjer för undervisningen.*
- Nästan 90 procent av respondenterna anser att *elevernas motivation* för undervisning om Förintelsen ligger mellan nivåerna ”Medelstark” och ”Hög”; nästan 53 procent anser att den är hög.
- Mer än fyra av fem lärare (83,7 procent) anser att undervisning om Förintelsen *väcker fler moraliska och etiska frågor* jämfört med andra teman inom relevanta ämnen.
- 94 procent bland lärarna uppger att deras *elever* är ganska (52 procent) eller mycket (42 procent) *intresserade av Förintelsen* som undervisningstema. Det visar sig dock att både lärarnas eget intresse för ämnet och deras kunskaper om det påverkar bedömningar av elevernas intresse.
- Då referenspunkter (andra undersökningar där samma frågor ställts) saknas, är det omöjligt att göra kvalitativa bedömningar av både ovan nämnda och nedanstående resultat. Det är dock möjligt att konstatera att *ytterst få* lärare anser att undervisning om Förintelsen är *mindre viktig, väcker färre moraliska och etiska frågor samt är mindre intressant att undervisa om* än andra teman.
- Nästan fyra av fem lärare har *inte* observerat någon *trötthet hos eleverna* när det gäller Förintelsen som undervisningstema. Bland de lärare som anser sig ha iakttagit sådan trötthet rapporterar nästan alla att den förekommer ”endast till en viss del”. De vanligaste anledningarna till trötthet hos eleverna uppges vara att de tycker att de redan vet tillräckligt mycket om ämnet, att de anser att samma sak upprepas varje år och att för stor del av undervisningen ägnas åt Förintelsen jämfört med andra folkmord.
- Ett antal frågor syftade till att bedöma *lärarnas egna kunskaper om Förintelsen*. Många respondenter ansåg att frågorna var alltför svåra och ”detaljriktade”. Professionella historiker har emellertid bedömt frågorna som adekvata indikatorer på djupare kunskap om och förståelse av detta tema. Två av 5 081 respondenter har svarat rätt på samtliga kunskapsfrågor och ytterligare 14 hade rätt på samtliga utom en. Drygt 70 procent av lärarna har svarat fel på minst 8 av totalt 11 frågor. Åtminstone när kunskaper om Förintelsen mäts med de frågor som ställdes till respondenterna tycks kunskapsnivån vara låg. Det måste emellertid återigen understrykas att resultaten är svåra att bedöma eftersom dessa frågor inte har ställts i någon annan undersökning
- Kunskaper om Förintelsen är – förståeligt nog – bättre bland historielärare på gymnasiet jämfört med både lärare som undervisar i historia oavsett på vilket stadium och samtliga lärare (oavsett ämne) som undervisar eller har undervisat om detta tema.
- Ålder och deltagande i annan utbildning om Förintelsen (förutom den som eventuellt förekommit under lärarutbildningen) är de faktorer som uppvisar starkast effekt på kunskapsnivån. Ett antal andra faktorer har tydlig men svagare effekt. Lärare som är behöriga till sina tjänster har bättre kunskaper än lärare med allmän behörighet och män har något bättre kunskaper än kvinnor. När samtliga faktorer kontrolleras statistiskt har åldersgrupperna 35-44 år och 55-60 år de bästa kunskaperna och åldersgrupperna 26-34 år samt 61-73 år de sämsta. Även åldersgruppen 45-54 år uppvisar – relativt sett – goda kunskaper. För två

av dessa grupper var det möjligt att i viss mån relatera dessa resultat till historiska händelser under de tidsperioder då lärarna var i tonåren respektive genomgick sin lärarutbildning.

- Mer än varannan lärare anser att det är *mycket* viktigt och nästan var tredje att det är *ganska* viktigt att i undervisningen ta upp *romernas situation under Förintelsen*. Samtidigt uppger 40 procent av lärarna att de inte tar upp detta tema i något av de ämnen de undervisar i.
- Två kunskapsfrågor handlade om detta tema. Den ena frågan besvarades rätt av knappt 8 procent bland de lärare som undervisar eller har undervisat om Förintelsen (drygt 87 procent har svarat "vet ej"), den andra av drygt 12 procent (knappt 63 procent har svarat "vet ej"). Återigen är det svårt att bedöma resultaten, eftersom dessa frågor inte ställts till lärare i något annat land. Lärare i historia på gymnasiet har svarat rätt på dessa frågor oftare än andra lärare.
- Nästan tre av fyra lärare svarar att det är *ganska* eller *mycket* viktigt att i undervisningen ta upp etablerandet av det *svenska rasbiologiska institutet* samt dess verksamhet. Samtidigt uppger 43 procent av lärarna att de inte tar upp detta tema i något av de ämnen de undervisar i. Både i detta fall och i fråga om vikten av undervisning om romernas situation kan man se en glimt av den klassiska problematiken inom attitydforskningen, d.v.s. dels relationen mellan attityder (såsom dessa mäts i attitydundersökningar) och handling, dels social önskvärdhet i svaren.
- Mer än varannan lärare anser att de i sin undervisning *behöver mer kunskap om svensk rasbiologi, rashygien och arvshygien*, varvid de främst efterfrågar *mer pedagogiskt material och historiska fakta* om detta tema.
- Bland de lärare som tar upp svensk rasbiologi m.m. i sin undervisning uppger mer än var tredje att *elevernas intresse* för ämnet är *ganska* eller *mycket* stort; var fjärde svarar att de inte vet.
- Drygt 85 procent av lärarna uppger att det i *deras lärarutbildning inte förekommit några inslag alls om svensk rasbiologi* m.m.

Av det ovan sagda kan man dra följande slutsatser när det gäller undervisning om Förintelsen och besläktade teman:

- I stort sett samtliga lärare anser att Förintelsen är ett viktigt tema i undervisningen, inte minst på grund av att det ökar både elevernas förståelse för hur folkmord kan ske och deras intresse för aktuella företeelser som hatbrott, rasism och nynazism. Dessutom väcker det enligt lärarna många grundläggande moraliska och etiska frågor.
- Enligt lärarnas bedömningar är eleverna högt motiverade för och mycket intresserade av sådan undervisning; få lärare har märkt av någon trötthet hos eleverna inför detta tema.
- Skolledningars inställning utgör inte något hinder för att temat tas upp i undervisningen.
- Dessa viktiga betingelser för undervisning om Förintelsen samt andra folkmord och brott mot mänskligheten är således *ganska* eller *mycket gynnsamma*. Samtidigt uppvisar lärarutbildningen – enligt lärarnas uppfattning – stora brister när det gäller förberedelser för sådan undervisning. Om man betänker att folkmord och andra brott mot mänskligheten äger rum även i nutiden (och kan dessvärre förväntas inträffa i framtiden), bör dessa brister inom lärarutbildningen – som föreligger även i fråga om demokrati och FN:s mänskliga rättigheter – uppmärksammas. Aktuella händelser i världen tillhandahåller rikt stoff för konkretisering och levandegörande av dessa teman.
- Lärarna bör uppmuntras att vidareutbilda sig på dessa områden. Förutsättningar för sådan utbildning bör förbättras och vidareutbildning bör göras tillgänglig för alla lärare som känner behov av sådan.
- Även när det gäller romernas situation under Förintelsen är lärarnas kunskaper svaga, samtidigt som de flesta anser att det är viktigt att uppmärksamma detta tema i undervisningen.
- Enligt lärarnas rapporter är teman som svensk rasbiologi, rashygien och arvshygien starkt försummade i lärarutbildningen.

Bilaga 1: Frågeformulär med inskrivna svarsprocent (vägda data)

V1	Vilket år är du född?	Ar: <input type="text" value="1"/> <input type="text" value="9"/> <input type="text" value=""/>			
V2	Är du man eller kvinna?	35,4 Man	64,6 Kvinna		
V3	Hur många år har du arbetat som lärare?	1-5 år	6-9 år	10-15 år	Mer än 15 år
		15,2	21,9	16,3	46,6
Vilka ämnen undervisar du i?		Antal			
V4	Matematik	38963			
V5	Engelska	33262			
V6	Svenska	41746			
V7	Andra språk	12323			
V8	Biologi	23638			
V9	Religion och/eller samhällsvetenskap	29363			
V10	Geografi	25520			
V11	Historia	27588			
V12	Gymnastik	11499			
V13	Fysik, Kemi och/eller Teknologi	22878			
V14	Bild	16776			
V15	Musik	8777			
V16	Andra ämnen	30327			
Inom vilken typ av skola undervisar du? (Du kan markera flera alternativ)		Antal			
V17	Grundskolan länstadiet	19229			
V18	Grundskolan mellanstadiet	32586			
V19	Grundskolan hogstadiet	40027			
V20	Gymnasiet	32020			
V21	Annat	2690			

V22	Var är du född?	90,6 Sverige	2,7 Norden utom Sverige	3,4 Europa utom Norden	0,1 Nordamerika	0,8 Sydamerika	0,2 Afrika	2,1 Asien	0,0 Annat
I vilken grad anser du att följande omständigheter har negativa konsekvenser för skolans arbete?									
V23	För små ekonomiska resurser	1,4	28,2	70,0	0,4				
V24	Elevernas bristande respekt för lärarna	11,7	55,7	31,8	0,9				
V25	Bristande kontakt mellan lärare och föräldrar	20,4	57,9	20,3	1,4				
V26	Disciplinproblem	10,8	54,5	33,9	0,8				
V27	Att kunskapsinlämning inte prioriteras	13,5	47,2	36,4	2,9				
V28	Att kommunen har ansvar för skolan	21,7	32,1	33,1	13,1				
V29	Hur ofta känner du olust inför att gå till ditt arbete i skolan på grund av förhållandena där?								
	Aldrig	Ganska sällan	Ganska ofta	Mycket ofta					
	42,0	47,0	9,6	1,4					
Kan du ange vad som passar på dig:									
V30	Det händer allt oftare att jag känner att jag inte räcker till i mitt arbete	Aldrig	Ganska sällan	Ganska ofta	Mycket ofta				
	8,6	46,4	36,2	8,8					
Oavsett om du undervisar (eller har undervisat) om Förintelsen eller ej, skulle vi vilja be dig att ange din uppfattning om vilka konsekvenser sådan undervisning skulle kunna ha (avser frågorna V31-V40)									

+

Tor du att undervisning om Förrintelsen...

	Nej, inte alls	Ja, till viss del	Ja, absolut	Vet ej
V31 ... ökar elevernas förståelse för hur folkmord kan ske?	0,9	20,8	76,2	2,0
V32 ... väcker frågor kring nationell skuld?	12,0	51,9	23,1	13,0
V33 ... väcker frågor kring personlig skuld?	20,5	44,5	22,2	12,8
V34 ... ökar elevernas intresse för Kommunismens brott?	17,3	48,0	14,6	20,1
V35 ... ökar elevernas intresse för och medvetenhet om hatbrott i dagens samhälle?	3,1	46,5	45,5	5,5
V36 ... ökar elevernas intresse för och medvetenhet om rasism i dagens samhälle?	2,1	37,0	58,5	2,3
V37 ... ökar elevernas intresse för och medvetenhet om nynazister i dagens samhälle?	2,1	37,7	56,3	3,9

En del personer anser att undervisning om Förrintelsen huvudsakligen är en sak för människor från vissa länder eller med viss religiös bakgrund. Var snäll och ta ställning till följande påståenden

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Tar delvis avstånd	Tar helt avstånd	Vet ej
V38 Undervisning om Förrintelsen är viktigast för judiska elever	2,8	4,9	5,6	81,0	5,7
V39 Undervisning om Förrintelsen är viktigast för tyskar	2,9	5,3	6,6	79,4	5,8
V40 Undervisning om Förrintelsen är viktigast i de länder där Förrintelsen skedde	2,9	7,1	7,7	76,9	5,4

V41 Undervisar du eller har du undervisat om Förrintelsen?

28,8 Ja
71,2 Nej → *Gå till fråga V97 på sid. 9*

Hur många timmar av din totala undervisningstid under förra läsåret har du undervisat om...

	0	1-5	6-10	11-15	Mer än 15	Vet ej
V42 ... Förrintelsen?	19,4	42,1	18,0	7,3	8,3	4,9
V43 ... andra folkmord och brott mot mänskligheten?	21,7	48,1	13,5	5,0	4,7	6,9

+

3

+

+

Vilken är anledningarna till att du undervisar om Förrintelsen?

	Ja
V44 Det står i läroplanen	58,3
V45 Jag anser att det är viktigt	98,4
V46 Skolledningen kräver det	13,6

Har du som ett led i undervisningen (tillsammans med eleverna) besökt...

	Ja
V47 ...koncentrations- / dödslager?	13,7
V48 ...minnes-, forskningsinstitution, museum?	21,3

V49 Hur mycket tid ägnar du åt förrintelsen idag jämfört med din första tid som lärare?

31,2 Jag ägnar mer tid åt det idag
13,3 Jag ägnar mindre tid åt det idag
49,3 Lika mycket tid som förut
6,2 Vet ej/har nyss börjat undervisa

Hur gamla är de elever du undervisar om Förrintelsen? (Du kan markera flera åldrar)

	Antal
V50 11 år	6523
V51 12 år	9146
V52 13 år	7433
V53 14 år	6604
V54 15 år	11212
V55 16 år	12121
V56 17 år	6419
V57 18 år	5502
V58 19 år	4180

Hur många timmar ägnades under din utbildning till lärare åt:

	0 timmar	1-10 timmar	11-20 timmar	mer än 20 timmar	Vet ej
V59 ... Förrintelsen?	45,1	31,7	1,5	3,1	18,6
V60 ...andra folkmord och brott mot mänskligheten?	47,0	27,5	3,7	2,4	19,4
V61 ...demokrati och FN:s mänskliga rättigheter	22,5	41,1	8,9	8,0	19,5

+

4

+

+	+
V62	<p>Har du deltagit i någon annan utbildning om Förtäletsen?</p> <p>16.3 Ja, en 9.6 Ja, två 9.9 Ja, tre eller fler 64.2 Nej, ingen</p>

Här följer några frågor om olika aspekter av undervisning om Förtäletsen. Besvara frågorna utifrån dina erfarenheter och tankar om sådan undervisning. Vad anser du om:

V63	<p>Antal timmar?</p> <p>0.3 Borde vara färre 45.0 Lagom 39.4 Borde vara fler 15.2 Vet ej</p>
-----	--

V64	<p>Tillgång till hjälpmedel som lärarhandledningar, filmer, kartor, dokument?</p> <p>0.5 Borde vara färre 46.3 Lagom 42.0 Borde vara fler 11.3 Vet ej</p>
-----	---

V65	<p>Riktlinjer för undervisning om Förtäletsen, som tex. förslag på upplägg av kurser och lektioner, kursplaner, etc. ?</p> <p>0.9 Borde vara färre 34.9 Lagom 48.8 Borde vara fler 15.3 Vet ej</p>
-----	--

V66	<p>Din egen kunskap om Förtäletsen?</p> <p>43.0 Den är tillräcklig 46.3 Den kunde vara något bättre 10.4 Den kunde vara mycket bättre 0.3 Vet ej</p>
-----	--

V67	<p>Intresse från skollidningen?</p> <p>11.4 De är helt ointresserade 37.3 De är ganska intresserade 13.9 De är mycket intresserade 37.3 Vet ej</p>
-----	--

V68	<p>Intresse bland dina kollegor?</p> <p>2.4 De är helt ointresserade 56.7 De är ganska intresserade 19.1 De är mycket intresserade 21.7 Vet ej</p>
-----	--

+

5

+

+	+
V69	<p>Elevernas motivation?</p> <p>4.5 Låg 36.8 Medelmåttig 52.7 Hög 6.0 Vet ej</p>

V70	<p>Föräldrars attityder till undervisning om Förtäletsen?</p> <p>0.0 Mycket negativa 0.6 Ganska negativa 7.6 De bryr sig inte 20.6 Ganska positiva 7.7 Mycket positiva 63.6 Vet ej</p>
-----	--

Anser du att undervisning om Förtäletsen skiljer sig från andra moment inom ämnena som historia och samhällskunskap när det gäller:

V71	<p>Hur viktigt momentet är?</p> <p>1.2 Det är mindre viktigt än andra moment 51.6 Det är varken mer eller mindre viktigt än andra moment 47.2 Det är viktigare än andra moment</p>
-----	--

V72	<p>De moraliska och etiska frågor det väcker?</p> <p>2.2 Det väcker färre moraliska och etiska frågor än andra moment 14.2 Det väcker varken fler eller färre moraliska och etiska frågor än andra moment 83.7 Det väcker fler moraliska och etiska frågor än andra moment</p>
-----	--

V73	<p>Hur intressant det är att undervisa om?</p> <p>44.1 Det är intressantare att undervisa om än andra moment 54.2 Det är varken mer eller mindre intressant att undervisa om än andra moment 1.8 Det är mindre intressant att undervisa om än andra moment</p>
-----	--

V74	<p>Elevernas intresse?</p> <p>0.1 De är helt ointresserade 6.1 De är ganska ointresserade 51.7 De är ganska intresserade 42.1 De är mycket intresserade</p>
-----	---

Tror du att förutsättningarna för att undervisa om Förtäletsen underlättas eller försvåras av ...

+

6

+

+

V75 ...Israel-Palestina konflikten?

- 19.2 Den försvårar undervisningen
60.6 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
20.2 Den underlättar undervisningen

+

V76 ...andra folk mord, t.ex. i Rwanda och Bosnien?

- 4.0 Den försvårar undervisningen
50.8 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
45.2 Den underlättar undervisningen

V77 ...eventuell närvaro av "Förtälselsförnekare" på din skola?

- 7.3 Den försvårar undervisningen
13.5 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
8.7 Den underlättar undervisningen
70.5 Jag har inte märkt av några förnekare på min skola

V78 ...att det finns elever med muslimsk bakgrund i dina klasser?

- 6.4 Den försvårar undervisningen
59.9 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
6.5 Den underlättar undervisningen
27.3 Det finns inga elever med muslimsk bakgrund i mina klasser

V79 ...att det finns elever med judisk bakgrund i dina klasser?

- 1.0 Den försvårar undervisningen
35.9 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
6.4 Den underlättar undervisningen
56.8 Det finns inga elever med judisk bakgrund i mina klasser

V80 ...förekomsten av antisemitiska uppfattningar i din skola?

- 12.1 Den försvårar undervisningen
25.0 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
10.1 Den underlättar undervisningen
52.8 Jag har inte märkt några antisemitiska uppfattningar på min skola

V81 ...förekomsten av antisemitiska uppfattningar i samhället i stort?

- 15.3 Den försvårar undervisningen
48.3 Den varken underlättar eller försvårar undervisningen
22.0 Den underlättar undervisningen
14.4 Jag har inte märkt några antisemitiska uppfattningar i samhället i stort

+

7

+

+

V82 I vissa länder verkar skolelever ha tröttnat på att höra om Förtälselsen. Har du lagt märke till några sådana tendenser hos dina elever?

- 1.4 Ja, mycket ofta
19.8 Ja, till viss del
78.8 Nej

→ Gå till fråga V90

+

Om du svarat "ja" på föregående fråga, i vilken utsträckning tror du att denna tröttnat beror på följande faktorer:

	Nej, inte alls	Till viss del	I stor utsträckning	Vet ej
V83 De tycker att det är för mycket undervisning om Förtälselsen	12.8	56.9	14.3	16.0
V84 De tycker att Förtälselsen behandlas för ofta i media	26.7	40.1	6.7	26.6
V85 De tycker att för stor del av undervisningen ägnas åt Förtälselsen jämfört med andra folk mord	15.9	44.0	16.7	23.4
V86 De tycker att för stor del av undervisningen ägnas åt Förtälselsen jämfört med andra moment	36.7	55.2	8.1	0.0
V87 De tycker att de redan vet tillräckligt om Förtälselsen	19.9	46.2	21.3	12.7
V88 De tycker att samma sak upprepas varje år	12.3	51.8	21.9	14.0
V89 De tycker att undervisningshjälpmedel som tex. filmer är känslomässigt jobbiga	30.5	41.6	5.5	22.4

Uppfattningar om syftet med och målen för undervisningen om Förtälselsen varierar. Vi vill be dig att ange i vilken utsträckning du instämmer i eller tar avstånd från följande påståenden om undervisningen om Förtälselsen

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Tar delvis avstånd	Tar helt avstånd
V90 Den bidrar med historisk kunskap som är av största vikt	1	2	3	4
V91 Den hjälper till att bevara minnet av ett viktigt historiskt skeende.	84.1	14.1	1.7	0.0
V92 Den lyfter fram frågan om ansvar	77.0	21.0	1.4	0.6
V93 Den kan hjälpa till att förhindra framtida folk mord	57.4	34.8	6.1	1.7
V94 Den kan motverka framväxten av nynazistiska tendenser bland dagens unga	60.8	33.7	4.9	0.6
V95 Den kan motverka rasistiska tendenser bland dagens unga	57.5	35.8	5.9	0.8
V96 Den kan motverka intolerans mot vissa grupper, tex. judar och homosexuella	57.2	36.1	5.8	0.8

+

8

+

+			
<p>V104 Vilka av följande läger byggdes huvudsakligen för att mördra judar? (Du kan ange flera läger)</p>			
	Ja	Nej	Vet ej
V97 Dachau	73,6	5,2	21,1
V98 Chełmno	16,8	7,0	76,2
V99 Treblinka	87,8	0,9	8,2
V100 Kalyń	3,6	15,4	81,0
V101 Hadamar	2,9	13,8	83,4
V102 Gulag	6,8	54,0	39,2
V103 Bergen-Belsen	71,0	6,3	22,7
<p>V104 Många tyskar deltog i de tyska styrkornas omfattande avrättningar av civila judar under Förintelsen. Om en person vågrade att delta i avrättningarna, vad skulle, enligt vad du vet, ha hänt med den personen? (Markera det svar du anser vara rätt)</p>			
<p>Här har många lärare kryssat för flera alternativ, varför procenttalen egentligen inte är helt meningstulla. Rätt svar markerat med rött.</p>			
50,8	Personen skulle ha blivit avrättad		
17,8	Personen skulle inte ha blivit avrättad men skulle ha sants till ett koncentrationsläger		
13,1	Familjen i Tyskland skulle ha löpt stor risk att avrättas		
11,9	Personen skulle ha omplacerats eller på annat sätt blivit befriad från att delta i mordet		
4,0	Ingenting särskilt skulle ha hänt		
<p>V105 Systemet med koncentrationsläger infördes kort efter att Nazistpartiet tagit över makten i Tyskland. Det var inte bara judar som fängslades i lägren och det dröjde en tid innan judar fängslades enbart på grund av sin etniska tillhörighet. Vilket år skedde de första massarrestningarna av judar på denna grund?</p>			
4,4	1933		
8,5	1935		
24,3	1938	Rätt svar	
12,9	1939		
7,1	1940		
6,4	1941		
2,8	1942		
33,5	Vet ej		
<p>V106 Antisemitismen var en viktig fråga för det tyska Nazistpartiet. De hävdade att judarna hade för stort inflytande i Tyskland och att de utgjorde ett frammande raselement i den tyska befolkningen. Hur stor andel av den tyska befolkningen var judar (i den meningen att de tillhörde en judisk församling) 1933?</p>			
5,7	Mindre än 1%	Rätt svar	
21,8	1-5%		
17,8	6-15%		
5,2	16-30%		
1,1	Mer än 30%		
48,4	Vet ej		
+			

+			
<p>V107 Hur stor andel av de judiska barnen i Europa dödades under andra världskriget? (Markera det intervall du tror är det riktiga)</p>			
10,0	0-20%		
33,5	21-40%		
34,3	41-60%		
18,9	61-80%		
3,2	81-100%	Rätt svar	
<p>V108 Under perioden för nazityskland förföljdes och mördades romer (ibland felaktigt kallade zigganare). Detta folkord har ett eget namn som används ibland. Vilket?</p>			
7,9	Porrajmos	Rätt svar	
2,7	Shoa		
0,9	Alaqa		
1,2	Förintelsen		
87,4	Vet ej		
<p>V109 Den politiska förföljelsen av romer inleddes redan innan Hitlers maktovertagande och tilltog i omfattning och intensitet fram till ett fullskaligt folkord. Romer som grupp var inte enhetliga, inte ens i nazisternas ögon. Vilken grupp av romer ansåg nazisterna vara den som vållade det tredje riket störst problem?</p>			
3,1	De "rentasiga romerna"		
1,6	Romer på ockuperad mark		
12,2	Romer från blandkenskaps med icke-romer	Rätt svar	
20,3	Kringresande romer		
62,8	Vet ej		
<p>V110 Anser du att det är viktigt att i undervisningen ta upp romernas situation under Förintelsen?</p>			
52,9	Mycket viktigt		
32,5	Ganska viktigt		
3,2	Ganska oviktigt		
0,5	Helt oviktigt		
10,9	Vet ej		
<p>Inom vilka ämnen tar du upp romernas situation under Förintelsen? (Du kan ange flera alternativ)</p>			
	Antal		
V111 Historia	28588		
V112 Samhällskunskap	17165		
V113 Livskunskap	10538		
V114 Filosofi	3074		
V115 Biologi	1697		
V116 Annat ämne	11829		
V117 Inget ämne	52561		
+			

+	+
<p>V118 Anser du att det är viktigt att i undervisningen ta upp etablerandet av det svenska rasbiologiska institutet samt dess verksamhet?</p> <p>41,1 Mycket viktigt 31,6 Ganska viktigt 6,5 Ganska oviktigt 1,8 Helt oviktigt 19,1 Vet ej</p>	
<p>Inom vilka ämnen tar du upp svensk rasbiologi, rashygien och arvsygien? (Du kan ange flera alternativ)</p> <p>Antal</p> <p>V119 Historia 22080 V120 Samhällskunskap 14840 V121 Livskunskap 9301 V122 Filosofi 3351 V123 Biologi 10086 V124 Annat ämne 10924 V125 Inget ämne 52374</p>	
<p>V126 Behöver du i din undervisning ytterligare kunskap om svensk rasbiologi, rashygien och arvsygien?</p> <p>50,3 Ja 49,7 Nej</p>	
<p>Om du svarat "Ja" på föregående fråga, vad behöver du i så fall för att bättre kunna bedriva sådan undervisning? (Du kan ange flera alternativ)</p> <p>Antal</p> <p>V127 Pedagogiskt material 36004 V128 Historiska fakta 38658 V129 Filmmaterial 28367 V130 Tips om relevant litteratur 29025</p>	
<p>V131 Hur bedömer du elevernas intresse för att arbeta med svensk rasbiologi, rashygien och arvsygien?</p> <p>4,2 Mycket stort 15,9 Ganska stort 21,0 Ganska begränsat 7,3 Oberfentligt 51,5 Vet ej</p>	
+	+
11	11

+	+																																																																																										
<p>V132 Hur bedömer du utbudet av läromedel som behandlar svensk rasbiologi, rashygien och arvsygien?</p> <p>0,8 Tillräckligt 15,8 Ganska begränsat 15,3 Oberfentligt 68,1 Vet ej</p>																																																																																											
<p>V133 På vilket sätt har man i din lärarutbildning behandlat svensk rasbiologi, rashygien och arvsygien?</p> <p>0,3 Uförtligt 16,2 Ganska sparsamt 83,5 Inte alls</p>																																																																																											
<p>Ord som "rashygien", "rasbiologi" och liknande väcker oftast vissa associationer och känslor. Vi skulle vilja be dig att ange hur du uppfattar följande företeelser (om du uppfattar något som mycket negativt, markera "1", om du uppfattar det som mycket positivt, markera "5"). (Kryssa för endast ett alternativ på varje rad)</p> <p>For skalan 1-5 anges medelvärdet, för 6 och 7 procent (av samtliga som besvarat frågan)</p>																																																																																											
<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Negativt</th> <th>2</th> <th>3</th> <th>4</th> <th>5</th> <th>6</th> <th>7</th> <th>Jag känner inte till begreppet</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>V134 Eugenik</td> <td>1</td> <td>1,7</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>2,2</td> <td>84,9</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V135 Populationsgenetik</td> <td></td> <td></td> <td>2,8</td> <td></td> <td></td> <td>16,8</td> <td>40,4</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V136 Arvsygien</td> <td></td> <td>1,4</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>4,0</td> <td>21,6</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V137 Rasbiologi</td> <td></td> <td>1,4</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>5,2</td> <td>11,5</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V138 Genteknik</td> <td></td> <td></td> <td>3,4</td> <td></td> <td></td> <td>33,9</td> <td>4,8</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V139 Rashygien</td> <td></td> <td>1,2</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>2,3</td> <td>13,4</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V140 Gendiagnostik</td> <td></td> <td></td> <td>3,6</td> <td></td> <td></td> <td>28,6</td> <td>12,8</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V141 Stamcellsforskning</td> <td></td> <td></td> <td>4,1</td> <td></td> <td></td> <td>25,0</td> <td>3,6</td> <td></td> </tr> <tr> <td>V142 Genterapi</td> <td></td> <td></td> <td>3,6</td> <td></td> <td></td> <td>20,2</td> <td>30,2</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>			Negativt	2	3	4	5	6	7	Jag känner inte till begreppet	V134 Eugenik	1	1,7				2,2	84,9		V135 Populationsgenetik			2,8			16,8	40,4		V136 Arvsygien		1,4				4,0	21,6		V137 Rasbiologi		1,4				5,2	11,5		V138 Genteknik			3,4			33,9	4,8		V139 Rashygien		1,2				2,3	13,4		V140 Gendiagnostik			3,6			28,6	12,8		V141 Stamcellsforskning			4,1			25,0	3,6		V142 Genterapi			3,6			20,2	30,2	
	Negativt	2	3	4	5	6	7	Jag känner inte till begreppet																																																																																			
V134 Eugenik	1	1,7				2,2	84,9																																																																																				
V135 Populationsgenetik			2,8			16,8	40,4																																																																																				
V136 Arvsygien		1,4				4,0	21,6																																																																																				
V137 Rasbiologi		1,4				5,2	11,5																																																																																				
V138 Genteknik			3,4			33,9	4,8																																																																																				
V139 Rashygien		1,2				2,3	13,4																																																																																				
V140 Gendiagnostik			3,6			28,6	12,8																																																																																				
V141 Stamcellsforskning			4,1			25,0	3,6																																																																																				
V142 Genterapi			3,6			20,2	30,2																																																																																				
<p>Vi skulle nu vilja be dig att ange dina uppfattningar om en rad företeelser och problem som inte har något direkt samband med undervisning om Förintelsen.</p>																																																																																											
<p>V143 Vad tycker du om att de muslimska flickor som vill det, bär slöjäsjal i skolan?</p> <p>10,3 Jag accepterar det och tycker det är bra 56,9 Jag accepterar det 25,0 Jag accepterar det men gillar det inte 4,0 Det är oacceptabelt 3,8 Har ingen åsikt</p>																																																																																											
+	+																																																																																										
12	12																																																																																										

	Ja	Nej	Vel ej
Ansvar du att det är bra om elever med annan religion än den kristna har följande möjligheter?			
V144 Att få mat i enlighet med sina religiösa föreskrifter	90,9	5,4	3,7
V145 Att få ledigt vid sina religiösa högtider	78,4	13,2	8,4
V146 Att befrias från religionsundervisning	5,4	90,6	3,9
V147 Att befrias från gymnasik-, musik-, bild- eller språkundervisning	1,0	96,0	3,0
V148 Att befrias från sexual- och anatomiundervisning	1,4	94,2	4,4
V149 Tycker du allmänt sett att det är bra eller dåligt med etnisk/nationellt orienterade skolor där undervisningen sker på gruppens modersmål?			
29,2 Mycket dåligt			
38,6 Ganska dåligt			
14,9 Ganska bra			
3,3 Mycket bra			
14,1 Vel ej			
V150 Tycker du allmänt sett att det är bra eller dåligt med religiösa friskolor?			
43,9 Mycket dåligt			
37,4 Ganska dåligt			
8,4 Ganska bra			
1,1 Mycket bra			
9,2 Vel ej			
V151 Har det på din skola under de senaste 2 åren spridits rasistisk, antisemitisk eller nynazistisk propaganda?			
53,2 Aldrig			
42,1 Ganska sällan			
3,9 Ganska ofta			
0,7 Mycket ofta			
V152 Vi skulle vilja be dig att uppskatta hur stor andel (i procent) av eleverna i din skola har utländsk bakgrund från utomeuropetska länder:			
57,3 0-10			
19,7 11-20			
8,2 21-30			
4,7 31-40			
3,7 41-60			
4,9 Mer än 60			
1,6 Vel ej			
+	13	+	

	Inte alls	I viss mån	Rätt så stora	Mycket stora	Vel ej
Ansvar du att det finns problem med rasism, antisemitism, invandrarfrämmandhet och etniska konflikter på din skola?					
V153 Rasism	32,2	53,7	7,9	1,7	4,5
V154 Antisemitism	60,8	21,4	2,1	0,1	15,6
V155 Invandrarfrämmandhet	23,5	57,3	11,6	3,5	4,0
V156 Etniska konflikter	42,1	40,2	5,7	1,8	10,3
V157 Med "Förtölsen" brukar vanligtvis menas nazisternas mord på ungfär sex miljoner judar under andra världskriget. Hur säker är du på att Förtölsen har ägt rum?					
97,1 Helt säker					
2,0 Ganska säker					
0,1 Lite osäker					
0,1 Inte alls säker					
0,7 Vel ej					
Nu presenterar vi ett antal påståenden. Även om en del av dessa kan förefalla främmande för dig, uttrycker de icke desto mindre åsikter och känslor som en del människor har. Vi vill därför be dig att markera om du instämmer eller inte i dessa påståenden.					
V158 "Det är ett stort problem i skolan att manliga elever från vissa kulturer inte erkänner kvinnliga lärares auktoritet."	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Vel ej
	1	2	3	4	5
	13,6	10,3	35,4	31,5	9,3
V159 "Det är mot naturens lagar att människor från olika raser får barn tillsammans."	96,5	1,8	0,4	0,5	0,9
V160 "Judarna utnyttjar Förtölsen för sina egna syften."	80,2	8,6	5,9	0,6	4,7
V161 "Det är bättre för ett samhälle om människor från olika kulturer lever åtskilda och inte blander sig med varandra."	90,9	5,6	2,2	0,5	0,8
V162 "Så kallat 'hetersvald' i vissa kulturer är uttryck för exakt samma manliga förtryck av kvinnor som finns i alla västerländska samhällen"	49,4	18,2	20,2	6,5	5,8
V163 "Förtölsen är inte relevant idag eftersom den inträffade för mer än 60 år sedan."	91,8	3,9	2,6	0,5	1,2
+	14	+			

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Vet ej	
V164	"Med tanke på den romska kulturens avvikande normer är det knappast förvånande att romerna inte accepteras i det svenska samhället."	35,6	28,6	24,5	2,7	8,7
V165	"Vissa kulturer är så olika den svenska att människor från dessa kulturer knappast kan anpassa sig till det svenska samhället."	47,6	27,6	18,5	2,6	3,7
V166	"Judarna har för stort inflyande i världen idag"	80,8	7,4	4,1	1,7	6,1
V167	"Det är naturligt att barn ser och värderar skillnader mellan olika raser."	72,7	10,6	9,2	3,0	4,5
V168	"Invandrare i Sverige som kommit från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer."	82,2	10,9	4,1	0,4	2,5
V169	"Det är viktigt att man i Sverige får fram en politisk ledare som kan styra landet med fast hand."	54,0	15,9	19,0	6,0	5,1
V170	"Vi bör tillåta judisk koscher-slakt och muslimsk halal-slakt i Sverige."	28,2	12,6	16,5	18,1	24,5
V171	"Muslimska invandrarföräldrar i Sverige ser inte till sina barns basita."	59,2	16,4	11,9	1,3	11,2
V172	"Det ligger i den mänskliga naturen att vara egoistisk."	25,3	19,6	41,6	9,7	3,7
V173	"Alla invandrarbarn borde från början lära sig att svenska är deras modersmål."	56,1	21,2	15,2	4,3	2,8
V174	"Islam är ett hot mot västerlandets sociala och kulturella landvinningar."	51,8	19,8	16,2	3,3	8,9
V175	"Sveriges invandring- och flyktingpolitik bör vara mer liberal än den är idag."	14,3	22,6	33,6	13,0	16,5
V176	"Det borde finnas fler personer med invandrarbakgrund i de politiska församlingarna."	3,4	5,0	37,0	47,2	7,4
V177	"Det talar alldeles för mycket om nazismen och utrotningen av judar."	77,0	12,3	4,5	1,0	5,2
V178	"Myndigheter och media döjler ofta obekrämda fakta om invandringens konsekvenser och kostnader för svenska folket."	38,2	15,6	19,4	6,0	20,7

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Vet ej	
V179	"Elever med nationalsocialistiska och rasistiska sympatier bör ha möjlighet att i skolan hålla föredrag om sina idéer och upplåtningar om t ex Förnåtelsen."	67,5	14,6	10,7	2,3	4,9
V180	"En människa bör inte lita på någon annan än sig själv."	72,1	14,6	9,3	1,4	2,6

**När tycker du att man slutar att vara "invandrarer", dvs. när är man "svensk"?
Markera hur viktiga du tycker de olika förutsättningarna är.**

	Helt betydelselöst	Ganska viktigt	Absolut nödvändigt	
V181	Att man har bott i Sverige i minst 5 år	52,5	34,1	13,3
V182	Att man har jobb och bostad i Sverige	26,7	52,6	20,7
V183	Att man fått svenskt medborgarskap	17,2	38,9	43,9
V184	Att man pratar svenska helt utan brytning	61,6	34,8	3,6
V185	Att man är född i Sverige	83,7	12,0	4,3
V186	Att man helt legat till sig svensk kultur och svenska traditioner	39,8	51,7	8,4
V187	Att familjens släkten bott minst två generationer i Sverige	88,3	9,5	2,2
V188	Att familjens släkten bott minst fem generationer i Sverige	92,7	5,4	1,9
V189	Att det inte syns på utseendet att man har rötter i ett annat land	96,8	2,6	0,6

V190	Vilket politiskt parti skulle du rösta på om det var riksdagsval i dag? (Kryssa för endast ett alternativ)	6,2	0,9	10,8	3,8	7,6	14,7	25,4	0,2	8,4	3,9	3,3	14,8
	Centerpartiet												
	Feministiskt Initiativ												
	Folkpartiet												
	Kristdemokraterna												
	Miljöpartiet												
	Moderaterna												
	Socialdemokraterna												
	Sverigedemokraterna												
	Vänsterpartiet												
	Annat												
	Rösta blankt												
	Vet ej												

TACK FÖR DIN MEDVERKANI!

+

17

+

+

+

Bilaga 2: Jämförelse mellan 1998 och 2007 års lärarunder sökningar

I 1998 års undersökning avgränsades målpopulationen enligt följande:

- i. Lärare i grundskolor och gymnasieskolor som har kommunen som huvudman eller är fristående (allmän, speciell pedagogisk, konfessionell samt språklig/etnisk)
- ii. Lärare i åldern 30-60 år
- iii. Lärare med behörighetskoder 1 och 2
- iv. Lärare med 3-40 år i läraryrket
- v. Lärare med tjänstgöring till minst 50%

Bland de svarande i 2007 års undersökning har en selektion gjorts på så sätt att den återstående mängden individer i största möjliga utsträckning motsvarar målpopulationen i 1998 års studie. Selektionen gjordes med avseende på kriterierna (ii) – (v) ovan. Kriterium (i) kunde inte tillgodoses i denna korrigering, eftersom rampopulationen i 1998 års undersökning även innehöll lågstadielärare. De lågstadielärare som förekommer bland de svarande i 2007 års undersökning har ”slunkit in” på grund av precisionsbrister i lärarregistret – rampopulationen skulle endast omfatta lärare verksamma på mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet (enligt den gamla terminologin). Korrigeringen i 2007 års data medförde att 4 161 individer återstod av de ursprungliga 5 081 som deltagit i undersökningen.

I vilken grad anser du att följande omständigheter har negativa konsekvenser för skolans arbete?

V23 För små ekonomiska resurser

	Inte alls	I viss mån	I mkt hög grad	Antal
1998	0.79	14.19	84.20	5442
2007	1.17	24.96	73.61	4119

ⓘ Oklart resultat större andel "I viss mån", mindre "I mkt hög grad"

Internt bortfall = 87. Chi2 p = 0,0001
C = 0,14; p = 0,0001

V24 Elevernas bristande respekt för lärarna

	Inte alls	I viss mån	I mkt hög grad	Antal
1998	9.56	39.12	49.09	5427
2007	13.21	54.57	31.61	4103

ⓘ Samma som ovan

Internt bortfall = 118. Chi2 p = 0,0001. C = 0,18; p = 0,0001

V25 Bristande kontakt mellan lärare och föräldrar

	Inte alls	I viss mån	I mkt hög grad	Antal
1998	12.12	45.59	40.04	5429
2007	20.05	57.88	20.88	4095

ⓘ Bättre kontakt 2007

Internt bortfall = 124. Chi2 p = 0,0001
C = 0,21; p = 0,0001

V28 Att kommunen har ansvar för skolan

	Inte alls	I viss mån	I mkt hög grad	Antal
1998	11.60	32.62	45.38	5438
2007	18.74	35.09	33.24	4092

ⓘ Kommunalt ansvar ett mindre bekymmer 2007

Internt bortfall = 118. Chi2 p = 0,0001
C = 0,14; p = 0,0001

Kan du ange vad som passar på dig:

V30 Det händer allt oftare att jag känner att jag inte räcker till i mitt arbete

	Aldrig	Ganska sällan	Ganska ofta	Mycket ofta	Antal
1998	11.08	11.88	39.00	37.19	5405
2007	6.06	41.44	41.01	11.42	4126

ⓘ Markant ändring till det bättre 2007

Internt bortfall = 117. Chi2 p = 0,0001
C = 0,37; p = 0,0001

V42 Hur många timmar av din totala undervisningstid under förra läsåret har du undervisat om Förtitelnens?

	0-5 timmar	6-10 timmar	11-15 timmar	Mer än 15 timmar	Antal
1998	83.60	7.05	2.17	1.87	5250
2007	54.48	21.98	9.23	10.48	2166

ⓘ Tydlig förändring till fler timmar 2007

Internt bortfall = 2232. Chi2 p = 0,0001
C = 0,33; p = 0,0001

Observera att frågetexten skiljer sig mellan de två studierna. 1998 specificerades tiden till "under innevarande år", 2007 till "under förra Läsåret".

V43 Hur många timmar av din totala undervisningstid under förra läsåret har du undervisat om andra folk mord och brott mot mänskligheten?

	0-5 timmar	6-10 timmar	11-15 timmar	Mer än 15 timmar	Antal
1998	84.54	6.19	1.55	1.39	5233
2007	67.51	16.22	5.13	5.96	2047

ⓘ Tydlig förändring till fler timmar 2007

Internt bortfall = 2368. Chi2 p = 0,0001
C = 0,23; p = 0,0001

Observera att formuleringen av frågetexten skiljer sig mellan de två studierna. 1998 frågades om "Andra folk mord och massmord", 2007 om "Andra folk mord och brott mot mänskligheten"

V59 Hur många timmar ägnades under din utbildning till lärare åt Förtitelnens?

	0 timmar	1-10 timmar	11-20 timmar	mer än 20 timmar	Antal
1998	65.44	13.49	1.51	1.28	5293
2007	34.34	38.73	3.55	4.48	2143

ⓘ Markant fler timmar om Förtitelnens 2007

Internt bortfall = 2212. Chi2 p = 0,0001
C = 0,35; p = 0,0001

V60 Hur många timmar ägnades under din utbildning till lärare åt andra folk mord och brott mot mänskligheten? ?

	0 timmar	1-10 timmar	11-20 timmar	mer än 20 timmar	Antal
1998	68.60	10.55	0.83	0.96	5287
2007	36.78	37.30	3.10	2.96	2126

ⓘ Markant fler timmar om temat 2007

Internt bortfall = 2235. Chi2 p = 0,0001
C = 0,37; p = 0,0001

Observera att formuleringen av frågetexten skiljer sig mellan de två studierna. 1998 frågades om "Andra folk mord och massmord", 2007 om "Andra folk mord och brott mot mänskligheten"

V61 Hur många timmar ägnades under din utbildning till lärare åt demokrati och FN:s mänskliga rättigheter?

	0 timmar	1-10 timmar	11-20 timmar	mer än 20 timmar	Antal
1998	44.64	27.89	2.59	2.63	5293
2007	17.11	45.85	9.00	8.62	2122

ⓘ Markant fler timmar om temat 2007

Internt bortfall = 2233. Chi2 p = 0,0001
C = 0,33; p = 0,0001

V107 Hur stor andel av de judiska barnen i Europa dödades under andra världskriget?

	0-20%	21-40%	41-60%	61-80%	81-100%	Antal
1998	2.17	19.27	39.65	33.47	5.43	5246
2007	7.74	31.90	33.78	21.45	5.01	3991

ⓘ 2007 finns en större tendens till underskattning av antalet mördade judiska barn

Internt bortfall = 411. Chi2 p = 0,0001
C = 0,21; p = 0,0001

V143 Vad tycker du om att de muslimska flickor som vill det, bär slöja/sjal i skolan?

	Jag accepterar det och tycker det är bra	Jag accepterar det	Jag accepterar det men gillar det inte	Det är oacceptabelt	Antal
1998	13.13	28.47	44.87	5.97	5391
2007	14.04	58.49	21.28	2.79	4117

ⓘ En markant mera accepterande inställning till slöja 2007

Internt bortfall = 140. Chi2 p = 0,0001
C = 0,31; p = 0,0001

Anser du att det är bra om elever med annan religion än den kristna har följande möjligheter?

V144 Att få mat i enlighet med sina religiösa föreskrifter

	Ja	Nej	Antal
1998	80.17	12.17	5422
2007	94.09	3.22	4132

ⓘ Något mera accepterande inställning 2007

Internt bortfall = 94. Chi2 p = 0,0001
C = 0,17; p = 0,0001

V145 Att få ledigt vid sina religiösa högtider

	Ja	Nej	Antal
1998	77.39	14.49	5410
2007	80.84	10.74	4123

ⓘ Något mera accepterande inställning 2007

Internt bortfall = 115. Chi2 p = 0,001
C = 0,06; p = 0,001

V146 Att befrias från religionsundervisning

	Ja	Nej	Antal
1998	20.90	69.26	5401
2007	3.38	93.73	4115

ⓘ Strängare inställning 2007

Internt bortfall = 132. Chi2 p = 0,0001
C = 0,27; p = 0,0001

V147 Att befrias från gymnastik-, musik-, bild- eller språk-undervisning

	Ja	Nej	Antal
1998	7.71	82.77	5408
2007	0.80	96.61	4125

ⓘ Något strängare inställning 2007

Internt bortfall = 115. Chi2 p = 0,0001
C = 0,17; p = 0,0001

V148 Att befrias från sexual- och anatomiundervisning

	Ja	Nej	Antal
1998	9.45	78.75	5398
2007	1.19	94.93	4121

⚠ Strängare inställning 2007

Internt bortfall = 129. Chi2 p = 0,0001
C = 0,19; p = 0,0001

Anser du att det finns problem med rasism, antisemitism, invandrarfientlighet och etniska konflikter på din skola?

V153 Rasism

	Inte alls	I viss mån	Rätt så stora	Mycket stora	Antal
1998	56.17	34.69	2.82	0.49	5353
2007	31.97	55.07	8.38	1.55	4129

⚠ Något större problem med rasism 2007

Internt bortfall = 166. Chi2 p = 0,0001
C = 0,27; p = 0,0001

V154 Antisemitism

	Inte alls	I viss mån	Rätt så stora	Mycket stora	Antal
1998	78.14	8.80	0.51	0.11	5339
2007	65.53	20.25	1.91	0.37	4093

⚠ Något större problem med antisemitism 2007

Internt bortfall = 216. Chi2 p = 0,0001
C = 0,19; p = 0,0001

V155 Invandrarfientlighet

	Inte alls	I viss mån	Rätt så stora	Mycket stora	Antal
1998	45.74	43.05	5.27	0.73	5352
2007	22.74	57.64	13.58	3.55	4108

⚠ Större problem med invandrarfientlighet 2007

Internt bortfall = 188. Chi2 p = 0,0001
C = 0,27; p = 0,0001

V156 Etniska konflikter

	Inte alls	I viss mån	Rätt så stora	Mycket stora	Antal
1998	58.22	28.20	2.70	0.51	5340
2007	48.32	37.87	4.97	1.07	4104

⚠ Något större problem med etniska konflikter 2007

Internt bortfall = 204. Chi2 p = 0,0001
C = 0,13; p = 0,0001

V157 Med "Förintelsen" brukar vanligtvis menas nazisternas mord på ungefär sex miljoner judar under andra världskriget.

Hur säker är du på att Förintelsen har ägt rum?

	Inte alls	I viss mån	Rätt så stora	Mycket stora	S5	Vet ej	Antal
1998	96.87	2.67	0.13	0.07	0.00	0.26	5439
2007	98.69	1.14	0.00	0.05	0.12	0.00	4134

⚠ 2007 är lärarna en aning mera säkra på Förintelsen än 1998

Internt bortfall = 75

V158 Det är ett stort problem i skolan att manliga elever från vissa kulturer inte erkänner kvinnliga lärares auktoritet."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	8.04	7.85	37.36	23.03	5362
2007	11.63	10.27	35.52	33.12	4127

⚠ Fler instämmer helt 2007, men även fler tar avstånd delvis eller helt. Något oklart och svagt samband

Internt bortfall = 159. Chi2 p = 0,0001
C = 0,10; p = 0,0001

V159 "Det är mot naturens lagar att människor från olika raser får barn tillsammans."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	93.00	3.68	1.37	0.39	5412
2007	98.40	0.94	0.15	0.17	4134

⚠ Färre instämmer 2007 och fler tar avstånd. Svagt samband

Internt bortfall = 102. Chi2 p = 0,0001
C = 0,11; p = 0,0001

V160 "Judarna utnyttjar Förintelsen för sina egna syften."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	83.30	7.46	3.59	0.29	5426
2007	83.98	8.01	4.91	0.36	4132

⚠ I stora drag ingen nämnvärd förändring

Internt bortfall = 90. Chi2 p = 0,02
C = 0,03; p = 0,03

V161 "Det är bättre för ett samhälle om människor från olika kulturer lever åtskilda och inte blandar sig med varandra."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	82.50	11.68	3.35	0.31	5429
2007	92.74	5.23	1.28	0.24	4131

⚠ Något fler tar avstånd 2007

Internt bortfall = 88. Chi2 p = 0,0001
C = 0,14; p = 0,0001

V163 "Förintelsen är inte relevant idag eftersom den inträffade för mer än 60 år sedan."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	90.01	5.02	1.83	0.76	5396
2007	95.31	3.17	0.92	0.24	4133

⚠ Något färre instämmer 2007

Internt bortfall = 119. Chi2 p = 0,001
C = 0,07; p = 0,001

V164 "Med tanke på den romska kulturens avvikande normer är det knappast förvånande att romerna inte accepteras i det svenska samhället."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	21.25	21.14	35.96	9.35	5378
2007	38.85	28.54	23.70	2.00	4106

⚠ Markant färre instämmer 2007

Internt bortfall = 164. Chi2 p = 0,0001
C = 0,26; p = 0,0001

V165 "Vissa kulturer är så olika den svenska att människor från dessa kulturer knappast kan anpassa sig till det svenska samhället."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	24.23	21.58	33.72	7.80	5394
2007	49.98	28.17	16.79	1.54	4104

⚠ Markant färre instämmer 2007

Internt bortfall = 150. Chi2 p = 0,0001
C = 0,30; p = 0,0001

V166 "Judarna har för stort inflytande i världen idag"

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	72.76	8.39	4.22	0.57	5401
2007	86.37	6.05	2.74	0.68	4117

⚠ Något färre instämmer 2007

Internt bortfall = 130. Chi2 p = 0,001
C = 0,08; p = 0,001

V167 "Det är naturligt att barn ser och värderar skillnader mellan olika raser."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	48.95	12.60	18.89	8.29	5367
2007	77.87	9.35	6.89	2.12	4107

ⓘ Markant färre instämmer 2007

Internt bortfall = 174. Chi2 p = 0,0001
C = 0,28; p = 0,0001

V168 "Invandrare i Sverige som kommit från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	64.15	17.22	9.49	1.41	5372
2007	86.56	8.70	3.01	0.19	4115

ⓘ Markant färre instämmer 2007

Internt bortfall = 161. Chi2 p = 0,0001
C = 0,22; p = 0,0001

V169 "Det är viktigt att man i Sverige får fram en politisk ledare som kan styra landet med fast hand."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	43.20	15.95	23.88	9.54	5315
2007	57.23	17.09	17.02	4.06	4089

ⓘ Färre instämmer 2007

Internt bortfall = 244. Chi2 p = 0,0001
C = 0,16; p = 0,0001

V170 "Vi bör tillåta judisk kosher-slakt och muslimsk halal-slakt i Sverige."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	35.33	9.23	9.19	11.22	5329
2007	24.55	12.72	18.55	19.23	4097

ⓘ Markant fler instämmer 2007

Internt bortfall = 222. Chi2 p = 0,0001
C = 0,22; p = 0,0001

V171 "Muslimska invandrarföräldrar i Sverige ser inte till sina barns bästa."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	42.69	12.70	11.56	1.64	5353
2007	64.70	16.29	9.17	0.63	4113

ⓘ Något färre instämmer 2007

Internt bortfall = 182. Chi2 p = 0,0001
C = 0,13; p = 0,0001

V172 "Det ligger i den mänskliga naturen att vara egoistisk."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	22.61	17.45	44.20	10.35	5351
2007	24.70	20.33	43.89	8.11	4117

ⓘ En aning färre instämmer 2007

Internt bortfall = 180. Chi2 p = 0,001
C = 0,05; p = 0,001

V173 "Alla invandrarbarn borde från början lära sig att svenska är deras modersmål."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	51.88	20.28	16.15	6.14	5345
2007	63.64	19.62	11.81	2.82	4114

ⓘ Något färre instämmer 2007

Internt bortfall = 189. Chi2 p = 0,0001
C = 0,12; p = 0,0001

V174 "Islam är ett hot mot västerlandets sociala och kulturella landvinningar."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	32.40	18.13	21.26	6.38	5361
2007	58.67	19.30	12.95	2.31	4108

ⓘ Markant färre instämmer 2007

Internt bortfall = 179. Chi2 p = 0,0001
C = 0,24; p = 0,0001

V175 "Sveriges invandrings- och flyktingpolitik bör vara mer liberal än den är idag."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	18.85	28.02	26.45	9.04	5364
2007	14.13	23.36	33.83	13.18	4097

ⓘ Något fler instämmer 2007

Internt bortfall = 187. Chi2 p = 0,0001
C = 0,13; p = 0,0001

V176 "Det borde finnas fler personer med invandrarbakgrund i de politiska församlingarna."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	3.22	7.67	37.75	39.07	5370
2007	3.16	3.77	35.03	50.94	4111

ⓘ Något fler instämmer helt 2007

Internt bortfall = 167. Chi2 p = 0,0001
C = 0,12; p = 0,0001

V177 "Det talas alldeles för mycket om nazismen och utrotningen av judar."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	75.31	12.07	4.93	1.08	5379
2007	82.02	11.39	3.09	0.36	4110

ⓘ Något fler instämmer 2007

Internt bortfall = 159. Chi2 p = 0,001
C = 0,07; p = 0,001

V178 "Myndigheter och media döljer ofta obekväma fakta om invandringens konsekvenser och kostnader för svenska folket."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	22.95	16.16	26.12	10.01	5364
2007	43.67	15.66	16.54	4.26	4106

ⓘ Markant färre instämmer 2007

Internt bortfall = 178. Chi2 p = 0,0001
C = 0,25; p = 0,0001

V179 "Elever med nationalsocialistiska och rasistiska sympatier bör ha möjlighet att i skolan hålla föredrag om sina idéer och uppfattningar om t ex Förintelsen."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	71.03	8.60	10.49	3.28	5398
2007	71.31	13.90	8.53	1.93	4102

① Något färre instämmer 2007

Internt bortfall = 148. Chi2 $p = 0,001$
C = 0,10; $p = 0,001$

V180 "En människa bör inte lita på någon annan än sig själv."

	Tar helt avstånd	Tar delvis avstånd	Instämmer delvis	Instämmer helt	Antal
1998	64.37	19.46	12.67	1.44	5405
2007	76.40	14.00	6.60	0.83	4106

① Fler tar avstånd och färre instämmer 2007

Internt bortfall = 137. Chi2 $p = 0,0001$
C = 0,14; $p = 0,0001$

1 Inledning

I en urvalsundersökning är skattningarna alltid behäftade med *urvalsfel* beroende på att endast en delmängd (urval) av populationen studeras. Ett annat fel uppkommer om vi inte lyckas få svar från alla personer (bortfall) och om de avviker från de svarande med avseende på målvariablerna. Detta fel kallas för *bortfallsfel*.

För att underlätta användningen av statistiken är det vildertfullt om storleken på felet kan uppskattas. Av nämnda feltyper är det endast storleken på urvalsfel som kan skattas med hjälp av urvalsinformation. Kunskap om bortfallsfelet kan i regel bara fås på ett indirekt och approximativt sätt genom att utnyttja registervariabler. Både urvalsfel och bortfallsfel kan reduceras genom att använda ett effektivt uppräkningsförfarande.

2 Hjälpinformation

Det centrala arbetet för att få god kvalitet på skattningarna, då kalibrerings-estimation används, är att använda "stark" hjälpinformation. I följande avsnitt beskrivs arbetet med att hitta en "stark" hjälpvektor för denna undersökning.

2.1 Tankbara hjälpvariabler

Vid val av hjälpvariabler är det tre kriterier som ska beaktas (se Lundström och Särndal, 2001, och Särndal och Lundström, 2005):

- Det första kriteriet är att variabeln samvarierar väl med svarsbenägenheten (-sannolikheten). Det är det viktigaste kriteriet eftersom det leder till en minskning av bortfallsrisken för alla skattningar.
- Det andra kriteriet är att variabeln samvarierar väl med (viktiga) målvariabler. Om så är fallet minskar bortfallsrisken för de skattningar som byggs upp av dessa målvariabler. Även variansen minskar för dessa skattningar.
- Det tredje kriteriet är att variabeln avgränsar (viktiga) redovisningsgrupper. Det leder framför allt till minskad varians i skattningar för dessa redovisningsgrupper.

Tankbara hjälpvariabler, det vill säga variabler som trots uppfylla de ovan uppsatta kriterierna, hämtades ifrån RTB (Register över totalbefolkningen) med aktuellt 31/3-07 och Register över pedagogisk personal där uppgifterna gäller för läsåret 2006/2007. Hjälpvariablerna är definierade enligt tabell 1.

Tabell 1. Tankbara hjälpvariabler

Variabel (benämning)	Kategorier (koder)
KÖN	1 = Man 2 = Kvinna
ALDER (år)	1 = - 30 2 = 31 - 40 3 = 41 - 50 4 = 51 - 60 5 = 61 -
KÖN*ALDER	1 = Man, - 30 år 2 = Man, 31 - 40 år 3 = Man, 41 - 50 år 4 = Man, 51 - 60 år 5 = Man, 61 - år 6 = Kvinna, - 30 år 7 = Kvinna, 31 - 40 år 8 = Kvinna, 41 - 50 år 9 = Kvinna, 51 - 60 år 10 = Kvinna, 61 - år
FÖDELSELAND	1 = Norden 2 = Övriga Europa 3 = Övriga världen
CIVILSTAND	1 = Gift eller registrerat partnerskap 2 = Övriga
STORSTAD	1 = Boende i storstad 2 = Övriga
BEHÖRIGHETSKOD	1 = Behörighet till tjänsten eller allmänt behörig 2 = Obehörig
TJÄNSTGÖRINGS- OMFATTNING	1 = Minst 100 % 2 = Övriga
ANTAL AKTIVA ÅR SOM LÄRARE	1 = 3 - 5 2 = 6 - 15 3 = 16 -
ANSTÄLLNINGSSLAG	1 = Tillsvivare 2 = Övriga (Tidsbegränsad eller ökad)
STRATUM	1 = Historielärare högstadiet, gymnasiet 2 = Lärare SO, religion, filosofi och litteratur högstadiet, gymnasiet 3 = Lärare svenska och tyska högstadiet, gym. 4 = Lärare med SO 1-7-utbildning mellanstadiet 5 = Mellanstadielärare i allmänhet 6 = Övriga lärare som jobbar på mellanstadiet, högstadiet eller gymnasiet

I följande avsnitt analyserar vi variablerna i tabell 1 för att slutligen bestämma en hjälpvektor.

3 Analys av hjälpinformation

3.1 Kriterium 1: Variabeln samvarierar med svarsbeggenheten

För att se huruvida hjälpvariablerna uppfyller det första kriteriet studeras sambandet mellan den dikotoma variabeln svarande/oftafall och hjälpvariablerna. Det görs genom att beräkna skattad andel svarande i olika grupper, bestämda av respektive hjälpvariabel. Vid skattningen används designvikten (W_j/n_j). Vid stora skillnader mellan svarsandelarna utgör variabeln en stark kandidat till hjälpvariabel.

Tabell 2. Skattad procentuell andel svarande fördelat på kön.

Kön	1	2
Svarsandel(%)	47,0	50,3

Tabell 3. Skattad procentuell andel svarande fördelat på ålder.

Ålder	1	2	3	4	5
Svarsandel(%)	50,5	47,4	44,6	51,4	55,5

*Tabell 4. Skattad procentuell andel svarande fördelat på kön*ålder.*

Kön*ålder	1	2	3	4	5
Svarsandel(%)	43,0	44,0	43,6	50,6	50,6
Kön*ålder	6	7	8	9	10
Svarsandel(%)	53,4	49,1	45,1	52,0	58,9

Tabell 5. Skattad procentuell andel svarande fördelat på födelseland.

Födelseland	1	2	3
Svarsandel(%)	49,3	55,4	37,8

Tabell 6. Skattad procentuell andel svarande fördelat på civilstånd.

Civilstånd	1	2
Svarsandel(%)	50,3	47,3

Tabell 7. Skattad procentuell andel svarande fördelat på storstad.

Storstad	1	2
Svarsandel(%)	49,3	49,0

Tabell 8. Skattad procentuell andel svarande fördelat på behörighetskod.

Behörighetskod	1	2
Svarsandel(%)	51,4	36,8

Tabell 9. Skattad procentuell andel svarande fördelat på tjänstgöringsomfattning.

Tjänstgöringsomfattning	1	2
Svarsandel(%)	50,4	46,3

Tabell 10. Skattad procentuell andel svarande fördelat på antal aktiva år.

Antal aktiva år	1	2	3
Svarsandel(%)	46,0	47,4	52,2

Tabell 11. Skattad procentuell andel svarande fördelat på anställningslag.

Anställningslag	1	2
Svarsandel(%)	50,1	42,4

Tabell 12. Skattad procentuell andel svarande fördelat på stratum.

Stratum	1	2	3	4	5	6
Svarsandel(%)	54,3	55,2	55,8	45,8	50,1	48,7

Tabellerna 2-12 visar att de tänkbara hjälpvariablerna varierar i styrka beträffande kriterium 1. Vi ser till exempel att "behörighetskod" verkar vara en stark hjälpvariabel medan det verkar vara mindre skillnad i svarsbeggenhet mellan boende i storstad och övriga.

3.2 Kriterium 2: Variabeln samvarierar med (viktiga) målvariabler

Det är inte möjligt att hitta hjälpvariabler som samvarierar med alla målvariabler. Därför studeras samvariationen med ett antal målvariabler, som bedöms viktiga i den här undersökningen.

Elva målvariabler har valts ut och från dessa konstrueras dikotoma (kan anta två värden) variabler. Dessa variabler är förklarade i tabell 13.

Tabell 13. Konstruerade målvariabler

Målvariabel	Förklaring (se även frågeformulären)
Olust inför att gå till arbete	Fr 29: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Medvetenhet för nymazism	Fr 37: Ja, absolut/till viss del (2, 3)
Undervisar om Förrintelsen	Fr 41: Ja (1)
Liten andel utl. bakgrund	Fr 152: 0-10 (1)
Befriad från idrott & hälsa	Fr 191: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Befriad från simning	Fr 192: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Befriad från sexualkunskap	Fr 193: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Befriad från biologi	Fr 194: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Befriad från religion	Fr 195: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Befriad från musik	Fr 196: Mycket/Ganska ofta (3, 4)
Befriad från annan underv.	Fr 197: Mycket/Ganska ofta (3, 4)

I nedanstående tabeller skattas den procentuella andelen inom olika redovisningsgrupper, bestämda av hjälpvariablerna, som har en viss egenkap (se tabell 13). Skattningarna görs med hjälp av "konventionell" teknik (vikten sätts till N_p/m_p).

Tabell 14. Kön

Mätvariabel	1	2
Olust inför att gå till arbete	12,1	10,6
Medvetenhet för nynazism	92,1	95,1
Undervisar om Förtiteln	28,3	29,4
L:ien andel utl. bakgrund	57,8	56,9
Befriad från idrott & hälsa	4,7	6,1
Befriad från simning	7,5	10,0
Befriad från sexualkunskap	3,3	4,3
Befriad från biologi	0,7	1,3
Befriad från religion	1,6	1,8
Befriad från musik	0,7	0,5
Befriad från annan underv.	0,7	0,9

Tabell 15. Alder

Mätvariabel	1	2	3	4	5
Olust inför att gå till arbete	12,0	10,0	8,9	12,5	13,4
Medvetenhet för nynazism	96,6	94,9	94,5	93,7	91,4
Undervisar om Förtiteln	24,0	31,1	28,5	29,5	27,2
L:ien andel utl. bakgrund	56,7	56,9	58,3	58,4	53,7
Befriad från idrott & hälsa	6,8	5,2	4,3	4,8	10,1
Befriad från simning	11,7	8,3	6,4	9,4	13,7
Befriad från sexualkunskap	3,4	2,9	3,1	3,9	7,7
Befriad från biologi	1,0	0,6	1,3	0,7	2,6
Befriad från religion	1,2	1,3	1,4	0,9	5,4
Befriad från musik	0,1	0,6	1,0	0,3	1,1
Befriad från annan underv.	2,1	0,6	1,6	0,2	0,6

Tabell 16. Kön*ålder

Mätvariabel	1	2	3	4	5
Olust inför att gå till arbete	2,0	9,3	10,8	15,8	12,8
Medvetenhet för nynazism	99,7	93,0	93,9	91,2	88,0
Undervisar om Förtiteln	30,9	32,6	29,2	26,1	24,4
L:ien andel utl. bakgrund	59,0	52,1	61,7	58,7	59,6
Befriad från idrott & hälsa	5,4	2,3	3,1	3,3	14,6
Befriad från simning	14,3	5,4	4,9	5,5	17,5
Befriad från sexualkunskap	0,5	2,0	3,3	2,2	9,0

Befriad från biologi	0,3	1,0	1,0	0,0	1,5
Befriad från religion	0,3	0,2	2,1	0,6	6,1
Befriad från musik	0,0	0,2	1,1	0,5	1,6
Befriad från annan underv.	0,2	0,1	1,0	0,5	1,5

Mätvariabel	6	7	8	9	10
Olust inför att gå till arbete	15,1	10,3	8,0	10,5	13,8
Medvetenhet för nynazism	95,6	95,8	94,8	95,2	93,4
Undervisar om Förtiteln	21,8	30,4	28,1	31,7	28,9
L:ien andel utl. bakgrund	55,9	59,1	56,8	58,2	50,2
Befriad från idrott & hälsa	7,2	6,6	4,8	5,8	7,6
Befriad från simning	10,8	9,6	7,0	11,8	11,4
Befriad från sexualkunskap	4,3	3,3	3,0	5,0	6,9
Befriad från biologi	1,3	0,5	1,4	1,1	3,3
Befriad från religion	1,4	1,7	1,1	1,1	5,0
Befriad från musik	0,1	0,8	0,9	0,1	0,8
Befriad från annan underv.	2,7	0,9	1,8	0,0	0,0

Tabell 17. Födelseland

Mätvariabel	1	2	3
Olust inför att gå till arbete	10,6	15,9	24,4
Medvetenhet för nynazism	94,4	84,0	96,5
Undervisar om Förtiteln	29,5	20,3	23,0
L:ien andel utl. bakgrund	58,9	37,5	25,9
Befriad från idrott & hälsa	5,2	10,9	15,5
Befriad från simning	8,6	16,2	18,6
Befriad från sexualkunskap	3,4	10,6	13,3
Befriad från biologi	0,9	3,4	5,5
Befriad från religion	1,4	3,4	11,0
Befriad från musik	0,4	3,4	2,6
Befriad från annan underv.	0,7	1,7	2,6

Tabell 18. Civilstånd

Mätvariabel	1	2
Olust inför att gå till arbete	11,7	10,2
Medvetenhet för nynazism	94,2	93,9
Undervisar om Förtiteln	29,0	29,0
L:ien andel utl. bakgrund	58,3	55,7
Befriad från idrott & hälsa	5,3	6,1
Befriad från simning	8,7	9,8
Befriad från sexualkunskap	3,5	4,5
Befriad från biologi	1,1	1,1

Befriad från religion	1,8	1,6
Befriad från musik	0,6	0,6
Befriad från annan underv.	0,5	1,3

Tabell 19. Storstad

Målvariabel	1	2
Olust inför att gå till arbete	11,4	11,0
Medvetenhet för nynazism	94,0	94,2
Undervisar om Förintelsen	30,6	28,2
L.ien andel utl. bakgrund	45,8	63,2
Befriad från idrott & hälsa	6,3	5,3
Befriad från simning	10,4	8,5
Befriad från sexualkunskap	5,6	3,0
Befriad från biologi	1,7	0,8
Befriad från religion	1,7	1,7
Befriad från musik	1,0	0,4
Befriad från annan underv.	0,4	1,0

Tabell 20. Behörighetskod

Målvariabel	1	2
Olust inför att gå till arbete	11,5	8,5
Medvetenhet för nynazism	94,5	90,8
Undervisar om Förintelsen	30,1	21,3
L.ien andel utl. bakgrund	57,7	53,9
Befriad från idrott & hälsa	5,6	5,9
Befriad från simning	9,0	10,0
Befriad från sexualkunskap	3,6	6,5
Befriad från biologi	1,1	1,1
Befriad från religion	1,4	3,7
Befriad från musik	0,7	0,1
Befriad från annan underv.	0,7	1,6

Tabell 21. Tjänstgöringsomfattning

Målvariabel	1	2
Olust inför att gå till arbete	10,0	13,8
Medvetenhet för nynazism	93,8	94,8
Undervisar om Förintelsen	31,3	23,3
L.ien andel utl. bakgrund	57,1	57,6
Befriad från idrott & hälsa	5,4	6,3
Befriad från simning	9,5	8,4
Befriad från sexualkunskap	4,2	3,3

Befriad från biologi	0,9	1,4
Befriad från religion	1,4	2,4
Befriad från musik	0,6	0,7
Befriad från annan underv.	0,8	0,7

Tabell 22. Antal aktiva år

Målvariabel	1	2	3
Olust inför att gå till arbete	11,3	9,0	13,0
Medvetenhet för nynazism	94,3	95,0	93,2
Undervisar om Förintelsen	25,7	27,9	31,4
L.ien andel utl. bakgrund	53,5	56,8	59,2
Befriad från idrott & hälsa	6,4	5,5	5,5
Befriad från simning	9,7	7,9	10,0
Befriad från sexualkunskap	2,8	3,4	4,9
Befriad från biologi	0,4	1,3	1,2
Befriad från religion	1,6	1,6	1,9
Befriad från musik	0,0	0,8	0,7
Befriad från annan underv.	1,1	1,1	0,3

Tabell 23. Anställningslag

Målvariabel	1	2
Olust inför att gå till arbete	11,4	8,9
Medvetenhet för nynazism	94,3	92,3
Undervisar om Förintelsen	30,4	17,1
L.ien andel utl. bakgrund	57,7	53,3
Befriad från idrott & hälsa	5,4	7,8
Befriad från simning	8,9	11,3
Befriad från sexualkunskap	3,7	5,7
Befriad från biologi	1,0	1,9
Befriad från religion	1,4	4,4
Befriad från musik	0,6	0,6
Befriad från annan underv.	0,7	1,2

Tabell 24. Straturn

Målvariabel	1	2	3	4	5	6
Olust inför att gå till arbete	7,7	8,5	9,9	14,4	11,5	11,1
Medvetenhet för nynazism	97,0	97,5	97,3	98,4	95,2	93,5
Undervisar om Förintelsen	93,3	86,6	35,0	37,3	51,2	22,6
L.ien andel utl. bakgrund	57,6	54,8	58,5	70,1	70,6	54,8
Befriad från idrott & hälsa	3,6	4,4	4,8	3,3	2,7	6,3

Befriad från simning	5,9	7,4	6,9	6,3	5,2	10,0
Befriad från sexualkunskap	1,5	1,6	2,7	1,0	2,0	4,5
Befriad från biologi	0,6	0,0	1,0	0,1	0,4	1,3
Befriad från religion	1,3	0,8	1,5	0,5	1,1	1,9
Befriad från musik	0,2	0,8	0,4	0,1	0,3	0,7
Befriad från annan underv.	0,4	0,8	0,4	0,3	0,1	0,9

Syrkan hos en given hjälpvariabel varierar i vissa fall ganska mycket från målvariabel till målvariabel. "Kon" och "civilstånd" verkar vara relativt svaga hjälpvariabler med avseende på Kriterium 2. Övriga hjälpvariabler är starkare med avseende på kriterium 2 ämnsstone för någon målvariabel (Se exempelvis "storstad").

3.3 Kriterium 3: Variabeln avgränsar (viktiga) redovisningsgrupper

Om hjälpvariabeln avgränsar viktiga redovisningsgrupper kan kvaliteten bli bättre i dessa grupper. Framför allt blir skattningarna säkrare om hjälpvariabeln väl avgränsar redovisningsgruppen.

Kalibreringsestimatom ger konsistenta skattningar i den meningen att estimatom ger exakta skattningar för utnyttjade registertotaler.

3.4 Slutligt val av hjälpvektor

Efter en sammanvägning av analysen kring de tre kriterierna samt efter kontroll av vikternas fördelning används följande hjälpvektor:

kön × ålder + födelseland + civilstånd + storstad + behörighetskod + tjänstgöringsomfattning + antal aktiva år + anställningslag + stratum

4 Teknisk beskrivning av urval och estimation

Vi har en population U bestående av N personer. De parametrar vi är intresserade av är vanligtvis funktioner av två totaler $Y = \sum_{U'} y_k$ och

$Z = \sum_{U'} z_k$, där y_k är värdet på variabel y för person k och z_k värdet på en annan variabel för samma person. Vanligtvis är y (och även z) en dikotom variabel, d.v.s.

$$y_k = \begin{cases} 1 & \text{om person } k \text{ har studerade egenskap} \\ 0 & \text{för övrigt} \end{cases} \quad (4.1)$$

Vanligtvis är vi också intresserade av parametrar för redovisningsgrupper.

Låt oss benämna dessa $U_1, \dots, U_d, \dots, U_D$, där $U = \bigcup_{d=1}^D U_d$. Totalen för redovisningsgrupp d kan skrivas

$$Y_d = \sum_{U'} y_{da} \quad (4.2)$$

där $y_{da} = \begin{cases} y_k & \text{för } k \in U_d \\ 0 & \text{för övrigt} \end{cases}$.

Z_d bildas på likartat sätt.

En generell parameter för redovisningsgrupp d (d kan också avse hela populationen) kan skrivas $\theta_d = C \frac{Y_d}{Z_d}$, där C är en konstant.

Den vanligaste parametern är en procentuell andel, som erhålles när $C = 100$ och $z_k = 1$ för alla k , och y är definierad enligt (4.1). Om vi låter N_d vara antalet personer i redovisningsgrupp d , då kan parametern skrivas

$$P_d = 100 \frac{\sum_{U'} y_{da}}{N_d} \quad (4.3)$$

Vi dar ett obundet slumpmässigt urval s_h av storleken n_h från stratum h ($h = 1, \dots, H$), men p.g.a. överäckning och bortfall har vi endast svarsandelen r_h av storleken m_h att utföra beräkningarna på. Storleken på stratum h ger vi beteckningen N_h .

Den "konventionella" estimatom (för Y_d), har följande form:

$$\hat{Y}_d = \sum_{h=1}^H \frac{N_h}{m_h} \sum_{s_h} y_{da} \quad (4.4)$$

Estimatom (4.4) används ingen ytterligare hjälpinformation än stratifieringsinformationen.

I syfte att erhålla en estimator med mindre urvalstfel och bortfallsrisker än estimatom (4.4) utnyttjar vi hjälpinformation också i estimationen. Vi bildar en hjälpvektor \mathbf{x}_k , som anger till vilka kategorier av *kön × ålder + födelseland + civilstånd + storstad + behörighetskod + tjänstgöringsomfattning + antal aktiva år + anställningslag + stratum*

som person k hör. Från RTB framställer vi hjälpvariablerna $\sum_{j \in r} \mathbf{x}_j \cdot V_j$ utnyttjar denna hjälpinformation i en kalibreringsestimator.

Kalibreringsestimatorn för totalen Y_r har följande utseende:

$$\hat{Y}_{ra} = \sum_j w_j Y_{ja} = \sum_j d_k^i G_k Y_{ja} \quad (4.5)$$

där

$$d_k^i = d_k \cdot f_k = V_j(\theta_k, \theta_k) \text{ för } k \in r,$$

så att

w_j = den totala vikten för objekt k

π_k = inklusions sannolikheten för objekt k

$\hat{\theta}_k$ = den skattade svarssannolikheten där det antas att personer svarar med samma sannolikhet och oberoende av varandra

$d_k = 1/\pi_k$ = designvikten

$f_k = 1/\hat{\theta}_k$ = bortfallsvikten

g_k = justeringsfaktor som baseras på hjälpinformationen

och

$$g_k = 1 + \left(\sum_{j \in r} \mathbf{x}_j - \sum_j d_k^i \mathbf{x}_j \right) \left(\sum_{j \in r} d_k^i \mathbf{x}_j \right)^{-1} \mathbf{x}_k \quad (4.6)$$

Vid skattning av en parameter av typen $\theta_j = C \frac{Y_j}{Z_j}$ skattas respektive total med hjälp av kalibreringsvikterna $w_j = d_k^i g_k$.

Följande hjälpvariabler används i kalibreringen:

Tabell 25. Totala antalet individer i populationen fördelat efter kön x ålder.

	1	2	3	4	5
1785	8859	8021	11607	4746	
6	7	8	9	10	
4560	16990	16044	19028	6681	

Tabell 26. Totala antalet individer i populationen fördelat efter födelseland, civilstånd, storstad, behörighetskod, tjänstgöringsomfattning, antal aktiva år och anställningslag.

Variabel	1	2	3
Födelseland	91613	3343	3165
Civilstånd	50129	39992	-
Storstad	33444	64677	-
Behörighetskod	81913	16208	-
Tjänstgöringsomfattning	68226	29895	-
Antal aktiva år	19408	38262	40451
Anställningslag	85937	12184	-

Tabell 27. Totala antalet individer i populationen fördelat efter stratum.

1	2	3	4	5	6
1575	2135	3317	5203	9081	76810

Bibliografi:

- Andersson, C., och Nordberg, L. (1998). *A User's Guide to CLAN 97 - a SAS-program for computation of point- and standard error estimates in sample surveys*, SCB
- Lundström, S. and Särndal, C.E. (2001). *Estimation in the Presence of Nonresponse and Frame Imperfections*. Statistics Sweden.
- Särndal, C.E. and Lundström, S. (2005). *Estimation in Surveys with Nonresponse*. New York: Wiley.